TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA

MİTLER

Dr. Yaşar KALAFAT

BERİKAN YAYINEVİ

Türk Halkbilimi Araştırmaları Merkezi Dizisi - XVII

MİTOLOJİDEN HALK İNANMALARINA – 2

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA MİTLER

Dr. Yaşar KALAFAT

Ankara – 2012

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

ISBN
978-975-267-557-5

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Sayfa Tasarımı
Gönül CİVANER

Kapak Tasarım
Mehmet FİDANCI

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Maltepe / ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Eti Mah. GMK. Bulvarı Bulvar Apt. No: 80/1
Maltepe / ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1
SÖZ BAŞI 3
GİRİŞ 7

AYBASTI YER ADI VE TÜRK HALK İNANÇLARI
Giriş 13
Metin 14
Sonuç 17

TÜRK HALK İNANÇLARINDA "BABA İYESİ"NİN MİTOLOJİK BOYUTU
Giriş 19
Metin 20
Sonuç 24

TASAVVUF GÜZERGÂHINDA TÜRK HALK TEFEKKÜRÜ
Giriş 25
Metin 27
Sonuç 49

DESTANÎ KATMANLAŞMA SÜRECİNDE TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA KADIN TEMASI İLE LGİLİ İNANÇLAR (TÜRK HALK İNANÇLARINDA KADIN)
Giriş 51
Metin 52
Sonuç 69

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA AHIR ÇERŞEMBE'NİN MİTOLOJİK MUHTEVASI
Giriş 73
Metin 81
Sonuç 126

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA HAYVANLARLA İLGİLİ İNANÇLAR (1)
Giriş 131
Metin 135
Sonuç 180

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA MİTOLOJİK DİŞİ/İYELER RUHLAR
Giriş 181
Metin 182
Sonuç 210

DEDEM KORKUT KÜLTÜR ELLERİNDE ADLANMA
Giriş 213
Metin 217
Sonuç 253

KAYNAKÇA 255
DİZİN 271

SUNUŞ

Türklük, Türk kültürlülükle tanımlanır. Türkiye Cumhuriyetini kuran halk Türk milleti iken, bu kurucu halkın, milletin kültürü de Türk kültürüdür. Bu kültürün sahipliliğinde de varisliğinde de bu milletin halkı eşittirler. Türkiye Cumhuriyeti bir kültür ürünü iken, millî sınırlar dışındaki aynı kültürü paylaşan halklar da, yerel şartları itibariyle, Irak'ta, Azerbaycan'da veya kültür coğrafyasının herhangi bir yerinde olurlarsa olsunlar, genel Türklüğün bir parçasıdırlar. Türk kültür coğrafyası Türk kültürlü halkların ortak kültür alanları ve bu alanlarda yaşayanlar da Türk'ün kültür akrabalarıdırlar.

Türk Kültür bütünlüğü, siyasî, iktisadî bütünlüğünün tabanını, zeminini oluşturur. Bu zemin millî sınırlar içinde ve dışında güçlenebilmesi ona sahip çıkılmakla mümkün iken, bu sahiplenebilme işlemi kültürel köprülerin sağlanabilmeleri ile olur. Halkbilimi ve onun kapsamında yer alan halk inanmaları kültürü bunun için önemlidir. Halk kültürü verilerinin tespiti, tasnifi ayıklanıp karşılaştırılması birlikte yaşayan halkların yakından tanış olmalarını sağlar. Bu tanışıklılık inkârcılığa gitmeksizin paylaşımı doğurduğu nispette sosyal bünye güç kazanır. İhtilaflar ve tahrik, istismar unsuru olabilecek hususlar ortadan kalkar, kalkabilir.

Millet olarak hiçbir zaman inkârcı bir ecdadın nesli, varisi olmadık, daima paylaşımcı olduk. Paylaşımda kavgayı değil adaleti esas aldık. Bu tercihimiz bizi yıkıcılıktan alıkoydu, böylece daima yeni sentezler üretebildik. "senin" veya "benim" in yerine "bizim" i koyduk.

Bu anlayışla çalışmalarını sürdüren "Türk Halk Bilimi Merkezi"nin etkinlikleri için onları kutluyor başarılarının sürmesini diliyoruz.

Şaban Gülbahar
Avrupa Asya Birliği Türk Ekonomik-
Sosyal ve Kültürel Araştırmalar
Merkezi Başkanı

SÖZ BAŞI

Mitolojiden Halk İnanmalarına-2 Türk Kültürlü Halklarda Mitler isimli kitap çalışmamıza "Aybastı Yer adı ve Türk Halk İnançları"* isimli bildirimizi almakla bununla yer adlarımızda da mitolojimizin izlerini gözleyebileceğimizi göstermeği amaçladık. Halk İnançlarından Mitolojiye 1 isimli denememizde de evvelce bildiri konusu edilmiş olan Basat insan isminden yola çıkarak bir arayışa girişmiştik. Bu kitapta yer verdiğimiz "Dedem Korkut Kül-

---

* Yaşar Kalafat, "Aybastı Yer Adı ve Türk Halk İnançları" **II. Aybastı Kabataş Kurultayı, (Ordu 17-18 Temmuz 2001)** Ankara 2002 s.39-41 **Erciyes**; Şubat 2003 S. 302 s. 9-10

Yaşar Kalafat, "Destani Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın", **Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Gelecegine , VI. Uluslar arası Folklor Konfransının Materialları, 25-26 Kasım 2010,** Bakı 2010 s. 496-504.

Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Zaman Kültürü ve Aras Havzası'nda Çarşamba **Kültü**", I.Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010 Kağızman.

Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Zaman Kültürü ve Aras Havzası'nda Çarşamba **Kültü**", I.Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010 Kağızman.

Yaşar Kalafat, "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi Ruhlar/İyeler" **Dördüncü uluslar arası Orta Doğu Semineri**, 29-31 Mayıs 2009 Elazığ.

tür Elerinde Adlanma" isimli incelememiz de tamamen olmasa da bu mahiyette bir çalışmadır.

Günümüz halk inanmalarında yer alıp mitolojik döneme yapılacak seyahatlerde ışık tutucu özelliği olan bir inanç vasatı da hayvanlarla ilgili olan inanmalardır. Bu konulu derlemelerimizin şimdilik tümünü değerlendirememiş olmamıza rağmen ilk adım mahiyetinde olan "Türk Kültürlü Halklarda Hayvanlarla İlgili İnançlar 1" irdelememizi de kitabımıza aldık.

Muhakkak ki renkler de yer ve insan isimleri ile hayvanlarla ilgili inançlarda olduğu gibi mitolojik koku içerirler. Türkiye'de ve Türkmenistan'da Sarıkamış isminin yerleşim yerlerine ad olması sadece kamışların rengi ile izah edilebilir mi? Denizli yöresinde Gelin Karşılama Merasimleri'nde yapılan İtibarlama'larda, "sarı çubukluklu bağlarımı sattın mı?" denilmesi, bağın sarı çubuklusunun makbul olduğunu gösterirken, bu makbullük sadece maddi kıymetten mi geliyordu? Altay şamanı Ülgen'in oğlu Karşıt'ı Gök Tanrı kurban merasimi için çağırırken Sarı Kamış Asa kullanmaktadır. Kara Şaman, Ağ Şaman ve Sarı Şaman adlandırmaları bu noktadan hareketle tekrar irdelenemezler mi? Lamalar arasında Sarı Lama ve Kara Lama'ların olduğu bilinmektedir.

Renkler konusunda evvelce "Türk Halk İnançlarında Kara" ve "Türk Kültür Coğrafyasında Renkler" denemelerini yapmıştık sarı renk üzerinde de çalışınca renk içerikli çalışmaları bir kitap kapağında toplamayı tasarladık. Sonra bu tasarıdan şimdilik vazgeçtik. Zira ilk 2 ça-

lışmamızla ilgili edinilen yeni bilgiler o çalışmaların yeniden kurgulanmalarını gerektiriyordu böylece Türk Halk Tefekküründe 'sarı' ve Geçirdiği transformasyon" isimli yazımızı da bu kitaba almayı seçtik.

Halk inanmalarının geçirdiği evrelerin iyi anlaşılabilmeleri büyük ölçüde cinsiyet konusunun yeterli incelenebilmesine bağlıdır. Bu nedenle bu kitaba "Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar/Halk İnançlarında Kadın" ve "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi/İyeler Ruhlar" başlıklı 2 bildirimizi aldık. Adı geçen ilk mitoloji kitabımıza da bu alanla ilgili olarak "Fatma Ana Kültünden Gök Tanrı İnanç Sistemine" konu başlıklı bildirimizi almıştık.

"Türk Halk İnançlarında 'Baba İyesi' nin Mitolojik Boyutu" isimli bildirimizde baba inanç kodunun eski ve yeni inançlarda içeriği bakımından devamlılık arz ettiği üzerinde durduk. Bu inanç devamlılığını "Tasavvuf Güzergâhında Halk Tefekkürü" isimli çalışmamızda daha ayrıntılı irdelemeğe çalıştık

Gün kültü, bölge halk inanmalarında önemli yer tutan derinlikleri olan bir konu iken yeterince incelenilememiş bir husustur. Biz karaçarşamba konusunu farklı bir boyutu ile başka bir bildirimizde inceleyip bildiri metnini bu seriden diğer bir kitabımıza almıştık. Bu kitabımıza da "Türk Kültürlü Halklarda Ahır Çerşembe/Çarşamba'nın Mitolojik Muhtevası" isimli yazımızı aldık.

Türk halk inanmaları konusunda, alandan ve edebiyattan yapılan tespit ve tetkiklerimiz sürmektedir. Çok kere bildiri ve makale olarak verileri imkân buldukça kitaba dönüştürmeğe çalışıyoruz. "Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları", Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları" gibi seri kitap çalışmaları bunlardandı.

Bu kere aynı zihniyet ve aynı yaklaşım tarzından hareketle çalışmalarımızı "Türk Halkbilimi Karşılaştırmalı Halk İnanmaları" serisi olarak başlattık. Bu seri kapsamında şimdilik 20 kadar kitabın yapılması planlanmıştır. Bu projeye destek sağlayan Avrasya Asya Birliği Türk Ekonomik Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi'ne şükran borçluyuz.

24 Nisan 2011
Dr. Yaşar Kalafat
Türk Halk Bilimi Araştırma Merkezi Başkanı

GİRİŞ*

İnsan kimdir? Sorusuna genel geçer bir yanıt verilebilir mi? İnsan duyan, hisseden, inanan, düşünen, öznelerarası bağ ve bağlamda şekillenen bir varlıktır. Kadın ve erkeğin duygusal paylaşım alanına, aileye, aile öyküsüyle doğar. Var mıdır, yok mudur? Bir vardır, bir yok olur. Evvel zaman içinde, ahir zaman içinde. İnsan ne kadar büyüse de bilinçlilikte çocuktur. Öykülerle hep büyümek ister.

Duygu seni seviyorum der, İnanç seni sevdiğimin bilgisi sende var der. Düşünce seni seviyorum çünki der... Duygu öznelerarası bağdır, inanç öznelerarası bağ-

---

* Mitoloji-halk inançları çalışmalarının ağırlık kazanmaya başladığı "Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları- Halk İnançlarından Mitolojiye-1" denemesinden sonra, bu neviden çalışmalardan birisi olan "Mitolojiden Halk İnançlarına-2, Türk Kültürlü Halklarda Mitler" isimli çalışmamızla sürdürüyoruz. Çalışmalarımıza katkıları için Sayın Behiye Alyanak Küçüksmanoğlu ve kendilerini tanımama vesile olan ve ilk yardımları kendisinden almış olduğum Sayın Pınar Padar hocalarıma teşekkür ediyorum. Psikomitolojiye ilgi duymama, alanımdaki çalışmalara diğer ilgili disiplinlerden yararlanarak nasıl yeni ufuklar kazandırabilirim ihtiyaç ve isteği yol açtı. Buradan hareketle, çalışmalarımızdan bahisle yardım alabilirmiğimden yola çıkıp arayışa geçtik. Arayışımızın bereketini artırma için uğraşımız sürerken Sayın B.A. Küçükosmanoğlu hocamız bizi kırmayıp "Giriş" yazıları ile kapıyı bizim için araladılar kendilerine tekrar teşekkür ediyoruz.

lamdır, düşünce öznelerin nesnelerle bağlantısı yoluyla etkinleşme çabasıdır.

İnanç bağlamından kopup yere düştüğünde, Âdemin yeryüzüne düşüşü gibi düşünce belirir. Düşünce'nin enerjisi düşüktür, eylemden geçen kanıdır, kanatta dursa da kanıta ilerler, tutulup öne çıkarılmayı kanıtlanıp savunulmayı bekler. Düşünce varlığın nedenini ve sonucunu arar. Duyguların öncülü, düşüncelerin sonucu nedir gibi bir soruya verilecek en doğru cevap herhalde, sonsuzca tatmin hali yani 'sonsuzluk arzusu' olacaktır.

Gerçi bilim soru sormakla ilgilidir, pek de yanıt beklemez. Benzerlikler ve farklılıklara göre ayrışan kümeler arasındaki ilişkileri araştırır. Ancak insanı, belli özellikleri çerçevesinde, 'insan nedir' sorusuyla araştırır.

İnsanın ruh ve beden ilişkisi, ruhun bedenden ayrı varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği, geçmişten günümüze tartışılabilme özelliğini yitirmemiştir. Ruh objektif olarak ölçülemez, değerlendirilemez. Psikiyatri bilimi her ne kadar ruhsal bozuklukları beyin işlevselliğinde bozulmaya dayandırsa da ruhun işletim organı olarak ruh-beyin ilişkisinin nedenselliğini irdelemek psikiyatri biliminin sınırlarını aşar.

Psikoloji bilimi, insanın toplumsal bilinçdışı süreçlerin etkisi altında olduğunu, öznel çatışmaları tanımlama ve çözümleme yoluyla kendini anlamlandırabileceği, ruhsal güçlüklerinden kurtulabileceği teziyle çalışır.

İnsanın kim olduğunu, kültürel kimliği bağlamında araştıran antropolojik veriler insanın anlam üretme ihti-

yacında olduğunu ortaya koyar. Anlam, duygu, düşünce bileşenleriyle öykülerde var olmaya başlar. Geleneksel, folklorik, dini, mitolojik unsurlar inanç bileşeniyle eklenir. **Öyküler anlatıldıkça paylaşıldıkça ötekinin etkisiyle değişir böylece halk öyküleri şekillenir.** Tarihsel boyutuyla insan artık daha bir sağlam, köklü duruş kazanır. Günden güne derinlere kök salar. Kendi toplumsal bilinçdışı ve öznel bilinçli işlevlerini bağlantıladıkça kendini gerçekleştirme sürecinde ilerler. Ölümle nereye varacağının öyküsü ise artık söylencedir, mitolojidir, tindir. Tinsellik, bir özgürleşme hareketi olarak, verili olanı varederek, ötekinin varlık alanını öyküleyerek tanıma çabasındadır. Tin kurumlaştığında din olur. Dinin marjinalleşmeğe, rituelistik, kurumsal yapı içinde sıkışma tehlikesine karşı yaşayan özü barındırması, tinsellikle ilişkisinin canlı olmalısı gerekir.

Mitoloji, insanın geçmişten bugüne yaşayan öyküleridir. Mitler insanın kendisini doğa ile özdeşleştirmesiyle başlar, sembollerle çoğalır, bugünü tarihle, mekânı hayalle aşar, insanların fantezilerinde, bilinçdışında ve fikir sisteminde canlı bir şekilde yasamaya ve zenginleşmeye devam ederler.

Mitoloji, özsel öyküleriyle din, bilim ve sanatın gelişimini desteklemiş, psikoloji bilimine de kaynaklık etmiştir. Mitoloji ilkel psikoloji olarak da tanımlanabilir. Psikolojinin bir bilim dalı olarak var olmasından önce; insanların mitler aracılığıyla içsel tepileri ve yaşam dinamikleriyle uyumlaşabilmekteydi.

Ruhsal yardımcılar olarak tanımladığı mitoloji ve dinin çöküşüyle modern toplumda nevrotiklik oranında artış olduğunu düşünen Campbell, 'İnsan ruhuna, onu geri çekmeye çabalayan belirli fantezilerin tersine ileri götüren simgeleri sağlamak, her zaman mitoloji ve dini ayinin başlıca işlevi olmuştur' der. Mitoloji öykülerle insan yaşam karmaşasına anlam verir, anlam belirsizliği, kaygıyı ortadan kaldırır ve dayanma gücü getirir beraberinde. O böyle yaptı sen tekrarlamak zorunda değilsin, ya da o yaptı, sen de yapabilirsin. Öykü kahramanının çözümü böylece içe sinmektedir.

Örneğin bir ödipus miti, son yüzyılda psikolojik çözümlemenin çekirdeğinde keşfedilmiştir. Ruhsal katmanlarda en derinlere yerleştiği düşünülen bu karmaşada, oğlan anasıyla birleşmek sevdasıyla babaya düşmanlık yaşar. Baba sosyal düzen, hukuk, uygarlık araçları kullanıcısıyken zaten anasının karnından yakınlarda çıkan oğlan güçsüz rekabetin acısıyla kendini suçlar, gözünü oyar. Öyküden, erişkin psikanalizi bakışıyla oğlanın suçluluğuna odaklanılır. Oysa bu öyküde çocuk anne iç içeliğinin yaşamın temel birimi olması ana teması da okunabilir. Baba dışardan içeriye annenin izniyle girebilir. Annenin oğluna hayranlığının derecesine babanın nasıl katkı sağladığı da görülmelidir. Ödipus miti, ilişkide üçgenleşme öyküsüdür ve ödipojenik tutumla karşılıklı açılanmalarla belirlenen alanda ödipus karmaşası gelişir. Uygarlık öncesi mitolojik çağda yaşanan öykü değişmez, bizim günden güne ona bakışımızla okuduğumuz anlam değişir.

Freudien klasik psikanalizle başlayan mitolojik öykülerin psikolojide etkinliği konusu Jungien analitik psi-

koloji ile bilinçdışı arketip işlevselliği olarak yorumlanmış; kapsamı masallara, dine, kültürel pratiğe, ortak atalardan alınan mirasa, ortak bilinçdışına genişlemiştir.

Jung, insanın insan olma evresine ulaşmasından çok daha önceki dönemlere ait gizli bellek kalıntılarından oluşan kolektif bilinçdışını kişisel bilinçdışının derinlerinde olduğunu ortaya koymuştur. Kolektif bilinçdışının arketiplerinin estetik bir nitelik gösterdiğini rüya ve efsanelerde ortaya çıktıklarını, her ne kadar insan ürünü olsalar da insanda daima, korku ile arzu arasında gidip gelen çift yönlü duygular yarattıklarını bildirir.

Jung'un izleyicilerinden Hillman, bilinç ve bilinçdışını içeren kişiliğin temelinin mitlerden oluştuğunu; psikolojinin de nihayetinde bir nevi mitoloji olduğunu ileri sürmektedir. Psikoterapi sürecinde içsel deneyimler dışsallaşarak yaşam öykülerini yeniden şekillendirir. Süreçte içsel fantezi dışsal realiteyle ilişkilenmiş olur. Kişi büyüme güçlerini özgürce (aşkınca) kullanarak yeniliği kişiliğe özümler, kendisi olmayı deneyimler.

Psikomitoloji, insan davranışının yapılanmasında gündelik ilişki ağını yeterli bulmaz. Daha derinlerde bağlantılanan geçmiş yaşam deneyimlerinin, gelenek, söylence, mitolojinin ataların ortak mirası niteliğinde bugünkü davranışlarda ortaya çıktığını belirler. Böylece insan, öteki öznelerden doğan, kendi mikro kozmosunu makro kozmosla birleştirme ihtiyacında, filoontogenetik süreçte, biyopsikososyotinsel, sonsuzluklar arasında gezinen, varlık alanıdır

Bu rahat, keyifli bir gezinti değildir. Çocuk kahramanın yaşam yolunda mutasyona uğramış mitolojik yaratıklarla, canavarlarla savaşarak iyileri ve canını kurtarması gerekir. Dünya, kötü ve iyinin savaş alanıdır; tekin bir yer değildir. Kime, neye ne kadar güvenilebileceği belli değildir. Her çeşit belirleyen ve bilgi, belirsizliği şekillendirir, anlamlandırır, kaygı sislerini dağıtır. Korkutan kötüyle baş etme cesareti kazandırır. Artık savaş ruhun meydanlarındadır. Karanlık güçlerle savaş bilinçdışından bilinç alanına toprak kazanma savaşıdır.

Çocuk neden savaşsın? Neden savaşı kazanacağı inancıyla savaşsın? İyi kahraman olmayı, güçlü kötü olmaya neden tercih etsin?

Kötü iyeleri kovan ramazan topu seslerini, şeytanların tokatlanma seslerini yıldırımlarda duyduğunda, karanlıkta şarkı söyleme cesareti bulacaktır. Her karşılaşma ona ayna tutacak, ama karanlıkta aynaya bakmaktan da uzak duracaktır. Kötülük iyeleri ruhunun derinlerinden çıkıp bir anda basmamalıdır. Hayvanlar onun arkadaşı olacak, onu taşıyacak, destekleyecek, uyaracaktır. İyi ve kötünün savaşı onun rüyalarındadır. Ruhun karanlık dehlizlerini aydınlatma gereği ve sorumluluğuyla halk inançlarındanmitolojiye serisinin yenilerine ve ruh sağlıkçılarının ortaklaşmasıyla, birlikte yapacağımız psikomitolojik çözümlemelere daha çok iş düşmektedir.

Emeğinize sağlık dileklerimle, teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

AYBASTI YER ADI VE TÜRK HALK İNANÇLARI*

GİRİŞ

Biz bu bildirimizde Aybastı'nın adından yola çıkarak ad verme / Adlandırma inanç ilişkileri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu genel başlıktan yola çıkıp yer adı - inanç münasebeti ile Aybastı adı etrafında yoğunlaşarak durmak istiyoruz. Evvelce yaptığımız çalışmalarda; insan ismi inanç, Hayvan ismi- inanç, Bitki ismi- inanç ilişkileri üzerinde muhtelif vesilelerle durmuştuk. Halk kültürümüzde kült oluşturmuş, deniz, kaya, su gibi unsurların inanç boyutuna dair de bilgi vermiştik. Bu tespitlerimiz arasında eski Türk inançlarında Kült oluşturan Gök ve kapsamında Güneş, Yıldız, Bulut, Şimşek, Yıldırım gibi Ay ile ilgili inançlar ve bu inançların isme yansıması ile ilgili örnekler de vardı.

Bu bildirimizde kısaca halk inançlarımızda Gök cisimleri ve bu arada ay ile ilgili inançlara yer vereceğiz. Ay ile ilgili inançların nasıl isim olabildiklerini örnekleyeceğiz. Böylece yer tanımlarına isim olan cin, peri, melek gibi "Ay"lı isimlerin de mistik boyutu olabileceğini göstermeye çalışacağız.

---

* Yaşar Kalafat, "Aybastı Yer Adı ve Türk Halk İnançları" **II. Aybastı Kabataş Kurultayı, (Ordu 17-18 Temmuz 2001)** Ankara 2002 s.39-41 **Erciyes**; Şubat 2003 S. 302 s. 9-10.

Halk inançlarımızdaki "basmak" ve "basılmak" kavramlarını hayatın muhtelif safhalarından örnekler vererek açıklayacağız ve ayın basabileceği ile ilgili tespitlerimizi irdeleyeceğiz. Buradan hareketle "Aybastı" adının inanç etimolojisini yapmaya çalışacağız.

METİN

Türklere atalarından öğüt amacıyla bırakılmış olan Bengü Taş yazıtlarındaki bilgilere göre, Gök Türk İnanç sisteminde Tengri; yaratıcı, kılıcı, kut, küç, ülük ve birlik verici yüce varlık idi. Tengri her şeyin üstünde idi. Kök Tengri (Gök Yüzü yahut mavi gök) Yağız Yir (Kara yer veya toprak yahut yeraltı) ve Yir - Sub (Yer ve sular yani yeryüzü) Tengri tarafından yaratılmış kutsallardı. Göktürk çağından önce ve sonra gök koruyucu vasfı ile kutsanmış, ıduk kabul edilmiştir. Ayrıca Tengri'nin yukarıda, göyün en üst katında olduğuna inanılmıştır. Sistemde, ay ve yıldızlar da kün gibi birer koruyucu iye idiler. Çadırın tepesindeki Tündük adı verilen delikten ışık girerdi. Koruyucu ayı memnun etmek için Hun çağından itibaren yılın beşinci ayında kurban kesilirdi. Ay tutulduğu zaman çeşitli gürültüler çıkaran ayı kara iyelerden korunmayı amaçlardı.

Bu uygulamayı bugün de Türk dünyasının birçok yerinde bu arada Ordu ve havalisinde de görüyoruz. Ayrıca ayın hilal veya dolunay olması, ağzının yönü halk takvimi ve gelecekle ilgili yorum yapabilmede bir kaynak

olmuştur. Birçok yerde ayın ilk doğuşunu görenler muhtelif uygulamalar yaparlar. Toprağa veya altına bakarlar. Ayrıca Ağrı'da ay ışığında bekletilmiş sulama sularının bereketine inanılır. Urfa'da ellerinde siğil olanlar yeni doğmuş aya bakarak "ayı gördüm, hoş gördüm siğillimin yerini boş gördüm" der elini ovar ve tedavi olacağına inanır. Sarıkamış'ta elinde siğil veya gözünde arpacık çıkan bir kimse yeni doğmuş aya bakarak "aya baktım, yay gibi siğilin arpacığım erisin yağ gibi" der. Kars'ta, Tunceli, Adıyaman'da ve Doğu Karadeniz'de güneşe ve aya karşı kirli su dökülmez çocuklar çiş ettirilmez.

İç Anadolu ve orta Karadeniz'de yeni doğmuş aya bakılınca "Ay gördüm Allah Amentü billâh ay uğurlu olsun ya Resulullah" denir. Bu türden ayın gücüne inanıldığını gösteren örnekleri Türkiye ve Türk dünyasından örnekler göstererek çoğaltmak mümkündür. Kırgız Türkleri yeni doğan aya döner "Huda Tengri, Allah bu ay ne güzel çıkmış Tengri bize kısmet bağışla bize sağlık bağışla bize bala bağışla..."der. Altay Türklerinde de bu tür dualar vardır.

Anadolu'da ayağı yere basamayan ve çok cılız olan çocukların "**aydan**" olduğuna inanılır. Böyle çocuklara "**aydanlık**" kesilir. Bu gümüşten kesilmiş ve koruyuculuğuna inanılan ayın özel kesilme zamanı ve özel kesicileri vardır. Böyle çocuklar aya tutularak üç defa "ya al ya ver" denir. Böylece çocuğun ya tedavi olup kurtulacağı veya ölüp kurtulacağına inanılır.

Muradımız ay muhtevalı inançları tespit ve yansıtmak değil. Böyle bir niyet müstakil bir kitabın oluşmasını sağlayabilir. Ay ile ilgili inançların hepsini Tengricilik inancı ile izah da mümkün değildir. Türk Halk inançlarında Budizm'in de ciddi izleri olduğu ve Uluğ Türkistan'dan bu inançların da Anadolu'ya taşındığı bilinmektedir. Ayrıca Anadolu Sabiilik gibi inançlara da yurt olmuştur. Ay muhtevalı inançların doğal olarak Anadolu din tarihi ile de ilgisi vardır. İslamiyet'te Ay, Allah'ın nurudur. Ancak Tengricilik de olduğu gibi İslamiyet'te de Ay kadiri mutlak değildir. bu noktada belirtmek gerekilen husus dinlerdeki Ay'ın fonksiyonu tartışmak değildir. Üzerinde durulan nokta Ay'ın fonksiyonelliğidir. Tengricilik'te bu fonksiyon "**basmak**" şeklinde tecelli etmektedir. bu itibarla basmaktan korunmak ve basılmış olmaktan kurtulmak gerekir.

Halk inançlarımızda Tengricilik inanç sisteminden günümüze kadar gelen ve kült oluşturmuş bir takım iyelerin basma gücü vardır. Buna göre kara kura, Al karısı gibi kara iyeler basabildikleri kişioğlu da bir külttür. Kişinin cinsiyeti yaşı, kadınların özel halleri basma da etkinlik sağlamaktadır. Kırkı çıkmamış olmak basılmak için uygundur. Bu cümleden olarak bir iye kabul edilen ay da basabilir. Aybastı adının inanç etimolojisi bize göre böyle yapılabilir.

Ak ve kara iyelerin yer adı olabildiklerini görebiliyoruz. Cinli dağ, Perili Vadi, Şeytan Geçidi, Tengri Dağı bunlardandır. İyeler insan isimlerinde de iz bırakmıştır.

Gündoğan, Yıldız, Dağdaş, Gökteniz gibi örnekler çoğaltılabilir. Aybastı da bu tür bir isimdir. Aylı yer adlarından yüzlerce misal bulunabilir. Aydoğan, bunlardan birisidir. Benin hayatta olmayan kardeşinin ismi Aydoğdu idi. Ayrıca Aydemir, Aybek, Aygün gibi erkek ve kız isimlerinin varlığı bilinmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak denilebilir ki "Ay" ve "basmak" kelimelerinin kültürümüzde mitolojik derinlikleri vardır. Ay iyesinin de basabilme gücü vardır. Bu tür iyeler kültürümüzde yer adı da olabilmektedir. Aybastı isminin mitolojik etimolojisi bize göre böyle yapılabilir.

TÜRK HALK İNANÇLARINDA "BABA İYESİ"NİN MİTOLOJİK BOYUTU*

GİRİŞ

Biz, bu kısa bildirimizde; **"Baba çıka", "Babalara Gelesin", "Baba Vura", "Baba Tutsun"** gibi inanç içerikli halk demeleri üzerinde durmaya çalışacağız. Halk dilinde yaşayan bazı ifade kalıplarının inanç itibariyle tahlillerini yapıp, günümüzde yaşamakta olan örneklerinden yola çıkarak, geçmişteki inanç sistemlerine ışık tutmaya gayret edeceğiz.

Bu irdelemeyi yaparken "Baba" ifadesinin inanç içeriği üzerinde duracağız. Baba'nın özünde bir kuvve içeren "iye" olabileceği itibariyle "iye"nin açıklamamızdaki yerini belirteceğiz. Bildirimizde milletlerin hayatlarında mitolojinin önemine doğrudan yer vermeyeceğiz. Türk mitolojisi muhtevalı çalışmalardan sadece isminde mitoloji geçenleri, bu çalışmayı vesile ederek dipnotumuza aldık[1] Zi-

---

* Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Baba İyesi'nin Mitolojik Boyutu" **VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 08-12 Kasım 1999** İstanbul.

[1] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar C.1** Ankara 1989, C.2 Ankara, 1995, Murat Uraz, **Türk Mitolojisi** İstanbul, 1992; Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü** İstanbul, 1989; Şadan Gökovalı, **Mythologra (söylem bilim) ve Anadolu Söylenceleri** İzmir, 1990; Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin ABC'si,**

ra bu bildirimizle biz, günümüzde yaşamakta olan halk inançları muhtevalı tespitlerden hareketle, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türk mitolojisinin inşaasına katkıda bulunmayı umuyoruz. Bazı kültür kodları ve Kültlerden yola çıkarak, bu amaca hizmet edebileceğimiz kanaatindeyiz. Biz daha evvel, Türk halk edebiyatı verilerinden hareketle; Nahçıvan, Doğu Anadolu ve kuzey Irak'ta bu metodun denemelerini yapmaya çalıştık. Bu arada; halk inançlarımızda "ışık", "Ayna", "Yön", gibi denemelerimiz de oldu. Bu defa "baba" iyesi üzerinde duracağız.

METİN

Rahmetli Fuat Köprülü hocamız, Türklerin IV. Asırda şeyhlerine bab, yani baba dediklerini açıklamaktadır.[2] Baba kelimesinin bazen isimlerin önüne ve bazen da sonuna gelerek mistik mevki ifade ettiğini ve bu kullanım biçiminin Anadolu'da yaşadığını biliyoruz.[3] Biz ismi babalı ulu kişilere Dağıstan, Azerbaycan, Kuzey Irak ve Balkanlarda çok rastladık. Bunlar malum olan hususlardır. Rahmetli hocamız Köprülü Baba Bab ilişkisine dair bilgi verirlerken kelimenin etimolojisini de ele almışlardır.

İstanbul 1999; Bilge Seyidoğlu, **Mitoloji, Metinler, Tahliller,** Kayseri,1995, S.H. Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi C....)** Ankara 1991, E. Hamilton, **Mitologya, (Erekus Romen),** İstanbul, 1964, Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi,** İstanbul, 1970.

2 Fuat Köprülü, **İlk Mutosuular,** Ankara 1966 s. 13-14.

3 A. Güzel-Ş.K. Seferoğlu "Türk Milli Kültüründe Babalar" **Erol Güngör İçin,** Ankara, 1988, 54, 51, 79.

Bilindiği gibi, Eski Türklerde Atalara özel saygı duyulurdu. Ailedeki baba'nın yerini, devlet hayatında Kağan alırdı. Ataya saygı, o öldükten sonrada devam eder, onun mezarı da itibar görürdü ve görmektedir. Anadolu da Cuma akşamları Ata ruhlarının ait oldukları evlere gelip ev halkını ziyaret ve kontrol ettiğine inanılır. Bu gecelerde uykusuzluktan kaçınılır mesela dedikodu ve kavga yapılmaz, hayır işlenmeğe çalışılır. Bunlarda malum hususlardır.

Ata ruhlarının Türkler, muhtelif adlar vermişlerdir. **Arvak, Arbak, Tös** bunlardan bir kaçıdır. Konunun fazla dışına çıkmadan eski Türk inançlarında Baba/Ata İyesi, koruyucu ruhu olduğu, ondan yardım beklenildiği ve onu üzmemek, kızdırmamak gerektiğine inanıldığını söyleyebiliyoruz.[4]

Bu inanç günümüzdeki örnekleri ile halkımızın arasında halen devamlılık göstermektedir. Nitekim Kars'ta kendisine adakda bulunulan bir ulu zaten, adağı yerine getirmeyen genç bir gelinin rüyasına, sürekli saldırıya hazır kükreyen aslan konumda girdiği; Amasya'da geçmişte yaşanmış bir sel ve bir büyük yangının, iki ulu zatın mezarlarına alev ve sel suları yaklaşınca o noktada durdukları; Elmalı'da heyelan sonucu kasabaya gelen kayaların türbesi yamacın eteğinde bulunan ulu bir zat tarafından tutulup kasabanın heyelandan korunduğu; Safranbolu'daki bir ya-

---

[4] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları**, Ankara, 1999, s. 80.

tırın önünden sarhoş veya kötü niyet taşıyarak geçilmesi halinde, bu zat tarafından cezalandırılacağına inanılır. Bu tür misalleri çoğaltmak mümkündür. Bu açıklamalarımızla, halk inançlarımızda koruyan ve gerekli gördüğünde de cezalandırabilen bir "Baba Kültü"nün olduğunu görebiliyoruz.[5]

Baba Kültü'nün, Dağ kültü ile bütünleştiğinin de misalleri çoktur. Birçok dağ ve tepeye ismini üzerinde yatmakta olan ulu zat verir. **Horasan Baba** misalinde olduğu gibidir. Dün de bir bildiri de **Issık Göl- Issık Baba** ilişkisini dinledik. Bu noktada su kültü ile Baba kültü, bir bütünde birleşmiş oluyor.

Bu arada bildirimizin tali teması olan Bab-Baba ilişkisi itibariyle Türk Dünyası halk inançlarında kısa bir tur atmak yarar sağlayabilir. Güney Azerbaycan'da şifanın piri anlamında, "şifa kapısı" rızkın piri anlamında, "Rızk kapısı" ifade biçimleri kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre şifayı veren ulu zat "kapı" olarak kullanılmaktadır. Uluğ Türkistan'da; Türkmenistan'da yağmurun pirinin adı **Burkut Ata**, Kazakistan, Kırgızistan Türk coğrafyalarında Yılgının **Piri Kamber Ata**, Siger'ın piri **Zengi Ata**'dır. **Aslan Bab** ise **Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Baba**'nın hocasıdır. Bu anlamlı Ata/Baba/Pir/ Kapı'dan taleple bulunma uygulamaları Türk Dünyasında aynıdır. Bunun izahı ise

---

[5] A. Yaşar Ocak, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkitabeleri**, Ankara, 1984. s. 4-6.

konumun dışındadır. Böylece, Baba-Kam- Kağan'ın iye muhtevası itibariyle ortalıkları olduğu söylenilebilir.

Bildirimizin konusuna dönmek gerekir ise; Baba aka tabiri, daha ziyade, tedavisi imkânsız kabul edilen yaralar için kullanılır. Baba vurması ise; felçli ve çelimsiz kalma durumudur. Keza, Babalara gelen veya Baba tutan kimsede, sebebi bilinmeyen bir çarpılma veya hastalıktan kurtulamama durumu ile izah edilmektedir.

Baba kelimesinin hastalık mikrobu olabileceğinden hareketle veba'dan bozma olabileceğini ileri süren izah şekline göre; "veba hastalığı da döneminin tıp bilgisi sınırlılığı itibariyle, amansızdı. Veba zamanında Baba'ya dönüşmüş olabilir. Baba vura ile veba vura aynı şeydir" şeklindedir.

Baba ile ilgili rahatsızlıkları veba ile izah edenler halk arasındaki "**Daun Vura" "Daun Çıka**" tabirlerini de kısa **Taun/Daun** hastalığı ile bağlantılaşarak izah etmektedirler.

Ancak; "Baba çıka" kargışı bir toplumu hedef alan sâri ve yaygın bir hastalıktan ziyade, kişiye münferiden musallat olan bir musibettir.

Kars yöresinde "Yolun Derbende Düşe" diye bir beddua türü vardır. Bu ifadedeki Derbent, tekin olmayan yer anlamındadır. Bu hassasiyet coğrafi hassasiyetten mi, yoksa bugün Dağıstan'da olan Derbent şehrinin bir dönem veba türünden salgın bir hastalığa duçar olmasından mı gelmektedir? Zira Derbent şehrindeki mezarlık, Dünyanın

en büyük tarihi mezarlıklarından birisidir. İçerisinde ünlü Kırklar ziyareti vardır.[6]

Üzerinde durulan anlamıyla baba kelimesi, Veba'dan bozma ise, halk arasındaki "Babalar" bedduasını nasıl izah etmeli? Babalar; zıkkım ye, yediğin bu nesne, senin ölümüne veya hastalığına sebep olsun, zıkkımlan anlamındadır. Bu noktada baba, veba mikrobu mu, yoksa ulu kişinin görünmeyen yanı mı? Gerçi, mikrobun yalın gözle görünmediği düşünülünce, birisi maddi, diğeri manevi/ruhani olan bu farklı gibi görünen iki etkenin aynı noktaya odaklandıkları da kabul edilebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak denilebilir ki, halk kültüründen, bu arada halk sözlü edebiyatından yola çıkılarak Türk İnanç sistematiğinin mitolojik derinliklerine inilebilir.

Ayrıca bu noktadan yola çıkarak inanç tiplemeleri yapılabilir. İnanç kodlamalarına gidilebilir. Bu uygulama için, halk edebiyatı, bu arada sözlü halk edebiyatı ürünlerinden olan beddualar da bir kaynak olabilirler. Biz bu bildirimizde "Baba"dan yola çıktık.

---

[6] Yaşar Kalafat "Görebildiğim Dağıstan" **Avrasya Dosyası**, Yaz 1999, s. 195-231.

TASAVVUF GÜZERGÂHINDA TÜRK HALK TEFEKKÜRÜ*

GİRİŞ

Biz bu bildirimizde halk inançları çalışmalarımızda karşılaştığımız bir problemi tartışmaya çalışacağız.

Ulaşılabilen ilk Türk inançları ile tasavvufi inançlar arasında ciddi bir bağ olabileceğine dair bizde doğmaya başlayan bir kanaati sorgulayacağız. Bunu yaparken; ilkin kısaca "Eski Türk İnançları" veya "Tengricilik" olarak bilinen inancın özet sistematiğini yansıtacağız. Yer yer yaşamakta olan halk inançlarından örneklemeler yapacağız. Daha sonra dinler tarihçilerinin mitolojik döneme dair yaptıkları dini inanç tanımları üzerinde konumuza olan aidiyeti itibariyle duracağız. Bağlantı içerdiği itibariyle Kutadgu Bilig'deki kut ve töre üzerinde duracağız ve nihayet İslam'da ruh konusunu inceleyen M. Kırkıncı'nın eseri ile vahdet-i vücut'u Mevlana'dan hareketle inceleyen N. Topçu'nun bir eserini "incelenen metin" olarak takip edeceğiz. Bildirimizin sonunda da vardığımız kanaati paylaşacağız.

Panteizm ile kişioğlu atalar ruhu, gök ve yer cisimleri etrafında oluşmuş ve tepesinde Tanrı ve merkezinde

---

* www.yasarkalafat.info

iyelerin bulunduğu bir takım kültleri karşılaştırmaya kalkmak hiç de kolay bir iş değildir. En azından eski Türk inanç sisteminin aynı coğrafyayı paylaşan ve çağdaşı olan diğer dinlerle mensiyetinin net olarak belirlenmesi gerekiyordu. Ayrıca tasavvufi düşüncenin Orta ve uzak Doğu inançları ile olan etkilenmesi de gündeme taşınmalı idi. Biz çalışmamızda yaşayan Tengricilik'in çağdaşı komşu inançlardan etkilenmesini incelemek istemedik. Biz tasavvufun vahdet-i vücut görüşündeki mutlak olanın eserine yansıması inancını birer canlı unsur olarak algılanan Eski Türk İnançları'ndaki tabiat kültleri ile karşılaştırmayı denedik.

Durkheim[7] bir dini sistemin gözlenebilir en ilkel din olduğunu belirleyebilmek için iki şeyin üzerinde durmaktadır. Birincisi bu dini sistemdeki organizasyon basitliğinin başka hiçbir dinde bulunmamasıdır. Tanrıcılık inancının ilk tezahüründe bu inancı taşıyan başka bir toplum var mıydı? Bunu bilemiyoruz. Ancak Tanrıcılık inançlı Türkler bu dini seçerlerken birlikte yaşanılan halkların tümü bize göre Türk soylu değillerdi. Zira kitabeler hakan Tanrıya hesap verirken aç halkını doyurduğunu, çıplak halkını giyindirdiğini belirtirken soy bazında bir eleme yapmamaktadır. Diğer husus Durkheim'in bu dini sistemin kendinden önceki başka bir dinden her hangi bir unsur almaksızın açıklanabilir olmasıdır. Tanrıcılığa bu gereksinimden yola çıkılarak bakıldığında geliştirilen para-

---

7 Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, İstanbul 2005.

digmaya/değerler dizisine göre tek tanrılı inanç sistemleri bir dinin farklı dönemlerdeki isim almış şekilleri olduğundan hareket edilince Tanrıcılık Hz. Âdem'den ilahi tebligatçısına gelinceye kadar tekâmül etmiştir. Bu mantığa göre dinleri ilkel olan ve olmayan diye ayırmak mümkün değildir. Diğer taraftan bir takım tabiat kültleri içeren ve sistemin tepesinde tanrının bulunduğu bir inanç yapılanmasında tanrının sıfatlarını bir arada düşününce adeta bu din kendi içerisinde kültler döneminden giderek tekâmül göstermiştir. Tanrıcılık sahneye çıktığı coğrafyada günümüzde Şamanizm'le içice yaşamaktadır ve bir tek Şamanizm tipinden bahsetmek de imkânsızdır. Bize ve bazı araştırmacılara göre sistemdeki bazı tabiat kültlerinin iyeleri tanrının emrindeyken sistemi çok tanrılı olarak algılayan görüşlere göre iyeler ayrı ayrı tanrılar idiler.

METİN

Eski Türk İnanç Sistemi veya Tengricilik olarak bilinen yapılanmanın başında Tengri bulunuyordu. Tengri Allahın bazı sıfatları ile de donatılmıştı. Kağan dâhil kut veren ve alan o idi. Din görevlisi olan kimse büyücülük ve falcılık vasıfları da olan ruhlar âlemini faaliyet alanı olarak seçen şaman değil kam idi. Sistemde daha sonra iyeler yer alıyorlardı. Bunlar yardımcı, koruyucu ve kara iyeler idi. Gök iyeleri arasında göyün bizzat kendisi Güneş Ay ve yıldızlar vardı. Ayrıca evin ateşin ve ağılın da iyeleri var idi. Kişioğlu ve ata ruhları da inanç sisteminde önemli yer

tutuyorlardı. Türk kültürünün kaynak esrelerinden çıkarabildiğimiz bu sonuçları günümüzde hayatın doğum, evlenme, ölüm dönemlerinde yapılan uygulamalardan, bereket türü mevsimlik merasimlerden izleyebiliyoruz.[8] Ayrıntı üzerinde durmak istemiyoruz.

Mitoloji özel kanunları olan mistik dünyanın gerçek dünya gibi idrak edilmesidir.[9] Mitoloji olayları değil, olayların çıkma sebeplerini araştırırken halkların bu arada Türk halkının edebi ve estetik üretkenliğine de kaynaklık yapmıştır. Halk arasında yaşayan ritüellerin sebep ve amaçlarının araştırılması bizim geçmişe yolculuğumuzu kolaylaştırmakla kalmayıp edebi ve estetik güzellikler tablosu da olan tasavvufla da bağlantının sağlanılmasına yardımcı olabilir. Zira aynı zamanda mit, bir iman, bir itikat alanıdır da.

Mit, adet ve ananelere nüfuz kazandırır. Mit ilk gerçeği yeniden yaşatan bir anlatıdır, inançları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar.[10]

Türklerin geniş bir coğrafyayı yurt tutmuş olmaları, değişik yaşam tarzları seçmiş oluşları, Türk kesimlerin sık sık ayrı düşmüşlükleri Türk mitolojik geçmişinin toparlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu arada mitolojik değerler

---

8 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2005.

9 Stebiln-Kamenkiy; zikreden Fuzuli Bayat, **a.g.e**, 44.

10 M. Eliade, **Mitlerin özellikleri**, İstanbul 2001, s. 29-30; F. Bayat, **a.g.e**, s 41.

çok kere bid'ad bazen hurafe ve giderek şirk olarak algılanmışlardır.

Esasen çok farklı ve uzak coğrafyalarda yaşayan değişik halkların mitolojilerindeki müştereklik ve günümüzdeki bazı inanç içerikli uygulamalardaki benzerlik bize bu tespitlerden hareketle ilk insandan itibaren tek tanrılı inancının bir şekilde varlığını düşündürüyor. Nitekim Türk halkı arasında yaşayan âşık, Hızır, buta gibi kültler bu yolculuğun köşe taşlarıdır.

Vahşi insan ile medeni insanın düşüncelerinde prensipçe hiçbir fark yoktur(...). Vahşi insan hayatın ilahileştirilmesine canlı olmasına inanır. İlkel insana göre tabiat ruhlar tarafından idare edilen bir varlık gibi tasavvur edilirdi.[11]

Mitlerin kimliklerini kazandıran öğelerden birisi de mitoloji iken, mitolojik unsurların zamanla değişmelerine rağmen tamamen kaybolmadıkları bilinmektedir. Batı uzun süre mitolojiyi sadece kendi malı sanmıştır. Batı mitolojisi canlılığını çoktan kaybetmiş olmasına rağmen Türklerin mitolojik olguları canlılığını korumaktadır. Halk inançları çalışmaları bir anlamda günümüzde yaşanılandan hareketle, uzak geçmişe ışık tutabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, günümüz Türk Dünyası halk inançlarında birçok şeyin iyesi, sahibi vardır. Göyün, yıl-

---

[11] E. Taylor, **Perevobitnaya Kultura**, Moskova 1989, s.121-204, zikreden F. Bayat, **a.g.e.**, s.33.

dızların, güneşin, ayın, dağların suyun, ağacın vs. iyesi olmak ile mutlak olanın eseri olan kâinata yansımışlığın bağlantısı üzerinde durulamaz mı? Animizm, doğayı canlı ruhu olan bir varlık olarak görürken, Taylor din tarihi mitolojisinin yardımıyla folklor tarihi mitolojisini hazırlamıştır. Der ki,[12] halk inançları halk biliminin değişik alanlarından tezahür eden ve ayrıca müstakil bir alanıdır.

Tasavvuf, toplumun farklı kültür katmanlarında değişik isimlerle varlığını sürdürürken sade halk seviyesinde büyük ölçüde halk tefekkürünün adıdır. Milletlere göre bu şekillenme doğal olarak farklılıklar arz edecektir. Mit de bir düşünce tarzı bir şuur ve bilinç türüdür. Hal bu olunca halk tasavvufunda mitolojik katmana sefer yapılamaz mı? Halk sufizmi çok kere ve doğal olarak büyük tasavvuf ekollerinin halk seviyesindeki yaşama yansımasıdır. Ancak tasavvufun halk katmanı bir noktada da yüksek tasavvufun kaynağıdır. Zira halk tefekkürü ayıklanıp süzülüp ve tasnife tabi tutulamadığı için, ham bilgi malzemesi itibariyle daha zengin ve daha bakirdir. Şüphesiz oluşturulmaya çalışılacak hipotezde bilginlerin görüşleri esas alınacaktır.

Scriptuale teorisine göre mitler semavi dinlerin anlatılarından esinlenilerek doğmuşlardır. Fiziksel teoriye göre doğa güçlerinin (hava, ateş ve su) şahıslandırılması yoluyla ortaya çıkan mitleri öğretir. Doğa güçleri, zamanla

---

[12] E. Taylor; zikreden F. Bayat, **a.g.e.**, s.34

doğa ruhları veya koruyucuları inancını doğurmuştur.[13] Biz rahatlıkla köy orta oyunları, halk tababeti, halk takvimi, halk şiiri ve tabii ki, halk inançlarında mitolojik izleri gözleyebiliyoruz. Destanlar ve efsaneler haliyle bu kategoriye girerler.

S. Freud ve onun takipçilerine göre, çağdaş insanın psikolojisi ile iptidai insanın psikolojisi aynı idi. Eliade'a göre, mit kutsal bir öyküyü bir şeyin nasıl yaratıldığını nasıl var olmaya başladığını anlatır ki, vahdet-i şuhud ve vahdet-i vücudun da alanı aynı değil midir.

"İlk insan, fetişe, sihirli gücün merkezi gibi bakardı. Eğer bütün eşyalar canlıysa demek ki ondaki sihirli güç bütün âlem üzerine yayılmıştır. Ve eşyanın içerisinde yaşayan üstün varlık hiçbir zaman eşyadan ayrılmaz".[14] Halk edebiyatında dağlarda "yol ver gecem" veya "arkam sensin dağlar hey" denilmesi onların beşer gibi düşünülmüş olmaları fetişizmle mi vahdet-i vücutla mı izah edilebilmeli?

Mitlerde canlı tabiatın objelerinin iptidai insanın gündelik hayatına onu koruyucu olarak girmesi gıda maddelerine kutsiyet atfedilmesi, fetişizmle mi anlatılmalı, yoksa Esmaül Hüsna ile mi? Ekmeğe veya tuza basılmaması veya bunların üzerine yemin edilmesi gibi uygulamaların derinliklerinde neyin aranması gerekir?

---

[13] Fuzuli Bayat, **Mitolojiye Giriş**, Çorum, 2005, s. 29.

[14] Fuzuli Bayat, **a.g.e**, s.56

F. Bayat konuya dair görüşlerini; zamanla panteizm mahsulü olan mürekkep eşyalar ilkel insanın tasavvur ettiği biçime dönüşür. Eşyaya ilave edilmiş sihirli güç uçan fetişlerin mitolojik unsurlarını yaratır. Her şeyi gösteren dünyanın aynası, gerçek beşer dünyasına mahsus olmayıp, yalnız mitolojik unsurların hâkim olduğu dünyanın ürünüdür şeklinde, izah etmektedir.[15]

Mit kategorilerinden konumuzla en fazla ilgili olan totem mitleri, ecdat-tanrı konulu olanlar ilişkileridir. Bu cümleden olarak hayvanlarla ilgili bütün anlatıları totem mit olarak kabul etmek doğru mudur?

Türk halk tefekküründe gönül, yürek ve kalp bahsi eski Türk inançlarındaki kişioğlu kültü ile ilgilidir. Biz bu bildirimizde totem, kişioğlu od gibi konulara girmeyeceğiz. Vermeye çalıştığımız mesaj adına bilinen bazı hususlara değinmek gerekecek. Şirk, Allah (c.c)'ın ortak veya ortaklarının varlığını kabul etmektir. Allah'ın vereceği, alacağı, kılacağı iradesine veya iradesinde birilerini ortak kılmaktır. Allah'tan istenilecek dilek için bir şeyi veya birilerini aracı kılıp, aracıyı aracı olması için talep mercii durumuna düşürmektir. Allah'a bir şey veya birisinin aracı kabul etmesi suretiyle talepte bulunmak şirk değildir. "Peygamber efendimizin yüzü suyu hürmetine şu dileğimi kabul et" tarzı şirk, fakat "Peygamber efendimizi şu dileğimde aracı kıl" demek şirk değildir.

---

[15] F. Bayat, **a.g.e.**, s. 58.

Allah'ın kâinata yansımışlığını görmek şirk değil, kâinattaki bu yansımışlıktan Allah'ın gücünü beklemek, talepte bulunmak şirktir. Allah'ın sıfatlarından birini Allah'ın istediği insanda tecelli edebileceğini düşünmek, inanmak şirk değil, insanların bu kuvveyi Allah rızası için kullanmaları şirk değil, insanların bu kuvveyi kendi marifetleri olarak görmeleri ve hayata geçirmeleri şirktir. Kuvvenin o şahsın kendi marifeti olduğuna inanması ve çevrenin bu inancı taşıması şirktir.

Milyonlarca bitki, milyonlarca kuvvet, sır hikmet içeriyorlar. Bu tespit için Allah'ın şafi vb. sıfatlarının tecellisidir denilemez mi? Sırrı bitkide mi, bitkiye tecellisi konu olan mutlak güçte mi aramalı? İnsanda da, bitkideki yansımayı hayvanlardan hareketle izah mümkün iken, bütün kâinatın yansımanın bir parçası olduğundan hareketle, cansız kabul edilen tabiat kesiminde bir kuvvenin olmasının izahı zor olmamalı. Tabiattaki cevherler taşın toprağın suyun havanın içerisinde değil mi? demirden veya bakırdan şifa ummak ile, Veli'den veya Âdem'den şirke bulaşmadan şifa bulmanın izahı, cansız olarak bilinen tabiatta Allah'ın sıfatlarından bir veya bir kaçını görebilmiş olmakla yapılabilir mi? Vesileleri yaratan sağlayanın da Allah olduğunu izah için halk arasında, "Allah'ın eli yok ya" gibi deyiş vardır. Meseleyi bu normlarla inceleyince bütün kâinatın özel anlamda "canlı" olduğu söylenebilecektir.

Halk bilimi araştırmacısı, halk inançları alanında yoğunlaşmaya çalışırken mevcut durumu tespit eder. Bu

tespitlerin arasında şirk içerikli inanç ve uygulamaların olması doğaldır. Zira farklı dozlarda da olsa inançların bir kısmı yer yer şirk içeriklidir. Halk inançları araştırmacısı karşılaştırmalar da yapabilmek durumundadır. Ayrıca tespitlerin kaynak eserlerindeki yerlerinin de belirlenmesi gerekebilir. Yani araştırmacı tespitlerini şirk olan veya olmayanlarla kıyaslarken, şirkin tanımını yapan eserlerde tespitine bir tartı uygulamak durumundadır ki, bu itibarla da halk inançları araştırmacısı şirke düşmekten, düşürmek ve düşürülmekten korunabilsin.

Halk inançlarında şirk affı olmayan 7 günahtan en büyüğü, ebedi cehennemde kalmakla cezalandırılan bir günahtır. Bir şeyleri put edinip Allah'a haşa ortak koşmaktır. Allah'a ortak edinme günahında her hangi bir şahıs veya isterse peygamber olsun fark etmemektedir. Allah'ın bir parçası veya Allah'ın güçlerinin bir parçasının bulunmasına inanmak şirktir. Bu günaha batana müşrik denir. Şirkin mahiyetinde Allah'tan bağımsız hareket edinmiş olma inancı vardır. Azim olan Allah'tan başka hiçbir şeyde ondan bağımsız bir güç yoktur. Her şey ondandır. "La havle vela kuvveti illahi billahi aliyil azim" istimdah etmek, fal bakmak, geleceği bilmek fikir ve inancı şirktirler. Şirk nevilerinden birisi de gizli şirk-mürayilikdir. İbadet Allah için yapılır. Özelde de aşikârda da farklılık içermez. Riya da gizli şirk örneğidir. "Bilerek veya bilmeyerek yaptığımız şirklerden sana sığınırız" ifadesi imanı kurtarıcı olarak bilinir. Allah'tan başka varlığın gücüne inanmak

şirk ve inanan müşriktir. Müşrik kadın alınmaz, müşrik erkeğe kız verilmez inancı vardır. Bu nokta "kişioğlu" kültü ve "kutsuzlukla" ilgili olmalı.

Birçok olayın sebebi vardır. Sebebin de sebebi ve onun da sebebi vardır. Sebeplerin sebebi olan bir tek güç Allah'tır. Sebepler zincirini bir birine bağlayan da Allah'tır. Kabirlerde, türbelerde kuvvet aramak şirktir. "Yetiş ey..." şirktir. Otorite olarak helal ve haramı koymada yetkiyi onlarda görmek Allah'ın dışında Rab edinmektir.

Kutadgu Bilig'den yaptığımız alıntıları üç grupta topladık. Bunlar Tanrının fonksiyonlarını da açıklayan sıfatlarıyla ilgili olanlardı. Bu nokta araştırmamız itibariyle çok önemliydi. Tengricilik inancındaki Tanrının eseri ile bağlantısını belirtmeden Tengricilik-Vahdet-i Vücut bağlantısı üzerinde duramazdık.

O, kadim (bayat), baki (mengü), vahit (bir), kendi kendine mevcut ve sıkıntılardan uzak (mungsuz), hayy (diri), iradeli (erki) ve kudreti (ogan) olan, halık (türetgen) ve yarattıklarına hitap eden (deyici), vaci'bu-vücüt bir varlıktır.[16]

"Tanrı kadirdir (ogan), adildir (köni); gerçek töreyi koyan odur. Yaratığı bütün mahlûkata gücü yeter" anlayışı "töritgen" ile "töre" arasındaki gerçek alakayı göster-

---

[16] Sait Başar, **Esmaü'l-Hüsnaya Göre Eski Türk Dinindeki Tanrı'nın Vasıfları**, 1982, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yayınlanmamış mezuniyet tezi.

mektedir. "Törü"yü "töritgen Tengri" koymaktadır. **"Türeyiş nizamı" "Tanrı nizamı"** manasındadır. Töre türemişlerin riayet edecekleri tanrı kanunları idi.[17] Tanrı iradesinin tabiat nizamını tesis edişiyle törenin beşeriyeti ıslahı arasındaki tabii ahengi düşündürmektedir.[18] Töre (törü) "törütgen Tengri" (halik) nin koyduğu nizamdır.[19]

İkinci grupta töreye bir az daha açıklık getirmeye çalıştık. Yaptığımız alıntılardan da anlaşılacağı üzere tanrı nizamı olan töreye aykırı olmamak kaydıyla tanrı buyruğunu esas alarak kağan da, bey de töre koyabiliyordu. Belki de kendi çapında aile içinde baba da töre koyucu idi. Töre'nin ve Kut'un Tengricilik inancındaki bir takım kültlerin tasavvuftaki vahdet-i vücut inancı ile ne ilgisinin olabileceği sorusu akla gelebilir. Kuta ve töreye yer vermekle Tengriciliğin yapısını yansıtmaya çalıştık.

Yaygın manalarıyla töre hukuk, kanun, nizam gibi mevhumlarla karşılaştırılmaması gerekir. Törede tanrı ile münasebetli bir mana vardır.[20] Törenin asıl manası tanrının koyduğu nizam demektir. Töre ilahi nizam olduğu için tanrı kendi nizamına uyan kişiye kut vermekte; yani onu kendisine yaklaştırmaktadır.[21]

---

17 Sait Başar, **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Ankara 1990, s. 77.

18 S. Başar, **a.g.e.**, s.71.

19 S. Başar, **a.g.e.**, s.123.

20 S. Başar, **a.g.e.**, s.5.

21 **Kutadgu Bilig**, 730. b; S. Başar, **a.g.e**, s.7.

Tanrı, "Türk kağanlarını", Türk töresini yürütmeleri için tahta çıkarmaktaydı.[22] Bilge Kağanın "Tengri tek, Tengri'de bolmuş Türk Bilge Kağan (Tanrı gibi tanrıda olmuş)"....[23] Bilge kişi töre koyar, peygamber değildir. Belki velayet ile aynı kaynaktan beslenmektedir.[24]

"Hazreti Âdem'den beri töre koyanların hepsi anlayışlı insanlardı".[25] "Töre ilahi nizamdır; büyük bir ihtimalle eski Türk dinin adıdır".[26] "Törelere uyan adil beyler bizzat kut alırlar ve bu kuttan herkes hisse alırdı".[27]

Bey kut'tur, kut'a yakın olan insan dileğine kavuşur. Onun bütün işleri yoluna girer.[28] Bu ifade bize Dede Korkut Destanı'nda geçen kalın Oğuz Beylerinin el açıp alkış tutmalarını hatırlattı. "Beyler de töre koyarlar, ama iyi töreyi koymak bilgili beylerin harcıdır".[29] "Töre ihsanla bilinmektedir. Kut hizmet ile".[30] "Cömertlik mal ile değil, can ve ten feda edilerek olur".[31] "Herkesin iyi olmasını isteyen kendisi iyi olmalıdır".[32] "Kut, töreye uyulduğunda,

---

22 İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara 1980, s.57; S. Başar, **a.g.e.**, s.3.

23 Orhon Abideleri 1 güney, c.1.str.; S. Başar, **a.g.e.**, s.125.

24 S. Başar, **a.g.e.**, s.125.

25 **Kutadgu Bilig** 219 b.; S. Başar, **a.g.e.**, s.124.

26 S. Başar, **a.g.e.**, s.124.

27 **Kutadgu Bilig**, s.5598.b.; Başar, **a.g.e.**, s. 4.

28 S. Başar, **a.g.e.**, s.65.

29 **Kutadgu Bilig**, 221-233 b.; S. Başar, **a.g.e.**, s.73.

30 **Kutadgu Bilig**, 590 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.78.

31 **Kutadgu Bilig**, 3931 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.82.

32 **Kutadgu Bilig**, 6106 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.82.

insanın iç gücünün harekete geçirilmesi mahiyetinde bir mevhum olarak da karşımıza çıkmıştır. Onun zuhuru görüldüğü üzere, insandaki iyi hasletleri meydana çıkarmak halkın duasını ilave etmek suretiyle sağlanıyordu."[33] "Babanın yeri ve adı oğul'a kalır".[34]

"Töre güneş, kut, ay ile temsil ediliyordu".[35] İnancını incelediğimiz Türk kültürlü halklarda aya ve güneşe kutsiyet atfedilmiştir. Bu türden inançlarla ilgili inançlar çoğaltılmıştır. Halk bazen güneşi Hz. Muhammed'e, ayı Hz. Ali'ye benzetmiş veya bunun tersi olmuştur. Kuran-ı Kerim'de de yerlerine işaret edilen bu iki gök cismine İslami bir giysi giydirilmiştir.[36]

Gün ve ayların kutlusu ve kutsuzu vardır. Bir işe kutlu günlerde girilmelidir.[37] İncelediğimiz halk inançlarında da kutlu aylar vardır. Üç aylar bunlardandır. Keza günlerle ilgili halk inançlarında Salı sallanır inancından hareketle Salı günü işe başlanılmaz. Çarşamba ve Cuma günlerinin de yerleri farklıdır.[38]

---

[33] S. Başar, **a.g.e.**, 63.

[34] **Kutadgu Bilig**, 110 b; S. Başar, **a.g.e.**, s. 84.

[35] **Kutadgu Bilig**, 358 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.6.

[36] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2005, s.63-102.

[37] **Kutadgu Bilig**, 4386 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.81

[38] Yaşar Kalafat, **İran Türklüğü, Jeokültürel Boyut**, İstanbul 2005, s.150-181

"Yolun sağa doğru ise işin yolundadır. Eğer sola doğru ise inleyerek başını yerden yere çal".[39] Yönün de Türk halk tefekküründe taşıdığı inanç içerikli değeri vardır. Sağ sola, üst alta, ön arkaya, doğu batıya göre daha itibarlıdır.[40]

Kutadgu Bilig'den yapılan alıntıların üçüncü bölümünde ise "kut" içerikli tespitlere yer vermeye çalıştık. "kut" yaradan yaratılan ilişkileri itibariyle ve kişioğlu baki önem arz etmektedir. Diğer taraftan kut merkezi güç ile kâinatın temasa geçmesi idi.

"Kut menşei itibariyle Tanrıdan gelmekteydi"[41]. Kut, saadet, talih, mutluluk, devlet olarak da anlamlandırılmıştır. Kut tanrının bir ihsanıdır. Bayat (kadim) Tanrı kime inayet ederse o kişi iki cihanda kut bulur.[42] Kut kaybı büyüklükte ölçülecek başka bir zarar yoktur. Kuta alçak gönüllülük kadar yakışan başka bir meziyet yoktur.[43] Adeta kut nefsaniyet ile bir arada barınmaz.[44] Kut; bir manada insanın, aynı zamanda kâinatın da ruhu olan merkezi kudret ile kendi varlığında temasa geçmesi demektir.[45] Kuta varmanın yolu insanlara iyilik yapmak, hayâ ve adabdan

---

39 S. Başar, **a.g.e.**, s.88

40 Y. Kalafat, **a.g.e.**, s.82,127, 184

41 H. N. Orkun, **Eski Türk Yazıtları, Bitig**, p47.III. cilt., İstanbul 1940; S. Başar, **a.g.e.**, s.2

42 **Kutadgu Bilig**, 317-320 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.52.

43 **Kutadgu Bilig**, 1700 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.54.

44 S. Başar, **a.g.e.**, s.54.

45 S. Başar, **a.g.e.**, s.122.

geçer. Kanaat (tapı) kutun tamam olmasını sağlardı. Kut kazanmanın yolları, şartları aynı zamanda töre hükümlerindendir.[46] Nerede fesat olursa oradan kut kaçar. Fesat şüphesiz her yerde daima beyliğe halel getirir. Şarap içilmemeli, zina edilmemeli, fisk ve ficür ile kara yüzlü olmamalı.[47] Korunmak için; yalan söylememeli, verilen sözden dönmemeli, içki iptilası olmamalı, inatçı olmamalı... Hiddetli ve öfkeli olmamalı, nefsine uymamalı.[48]

Tengricilik veya Gök Tengri inancı münasebetiyle iyelerin yanısıra kişioğlu ve ata ruhlarına da değinmiştik. Bu itibarla ruh bahsi münasebetiyle de kısa açıklamalar yapmayı yararlı bulduk.

"Ruh cismin yapısında bulunmaz".[49] Bu noktada taşın, kayanın, suyun, dağın güneşin ruhu yoktur. "Yunus; (Bir ben vardır bende benden içeru) derken (ete kemiğe bürünüp Yunus diye görünen) ruhtan başkası değildir".[50] "Ruh, hâkim bir cevher-i mücerret ve bir latifey-i rabbaniyedir; fakat ezeli değildir".[51] İnsandan önce kâinat var idi ve ruhu yok idi. Kâinat için Allah (c.c) "ol" demiştir ve kâinat olmuştur. Ancak Allah (c.c) kâinatı ruhsuz yaratmıştı. Ruh Hz. Âdem ile başladı.

---

[46] S. Başar, **a.g.e.**, s.60.

[47] **Kutadgu Bilig**, 104 b, 4412 b; S. Başar, **a.g.e.**, s.63.

[48] S. Başar, **a.g.e.**, s.64.

[49] Mehmet Kırkıncı, **Ruh Nedir?**, İstanbul 1983, s.6.

[50] M. Kırkıncı, **a.g.e.**, s.11.

[51] M. Kırkıncı, **a.g.e.**, s.12.

"İnsan ruhunun hassasiyetleri de ruhun hanesini meydana getiren atom ve zerrelerde yoktur. Bunlar maddenin dışında manevi ve hayata ait hususiyetlerdir. O manevi hayat ruhtan başkası değildir".[52] Ruhsuz hareket olunmuyorsa tabiat olayları olarak bilinen deprem, medcezir, nehirlerin akışı nasıl izah edilebilir?

"Ölen (...) bedenden onun cinsinden olmayan şuurlu ve müstakil bir hakikat ayrılmıştır. Bu hakikat ruhtan başkası değildir".[53] Bu izaha göre canlı deve ile ölen devenin arasındaki fark ilkinin ruhunun bedeninde olmasıdır. Bu şu anlama gelmez mi, hayvanların da ruhu vardır. Yunus Emre'nin şiirinde anlatılan "Bir ben vardır bende benden içeru" ifadesindeki "ben" ruh ise devenin ve Yunus Emre'nin üzerinde durduğu ruh aynı şey midir? Ruhlar terakki edişlerine göre tasnif edilebilirlerken bu tasnifin kapsamı genişletilebilir mi?

"Bütün varlıklardan farklı olarak insanın tasavvur, tefekkür ve irade gibi hasletleri gösteriyor ki, insandaki bu sıfatların başka canlılardan tamamen ayrı bir kaynağı vardır (...). Hayvanlarda da nebatat hayatının dışında bir takım hislerle mücehhez ve bir nevi irade sahibi bir ruh vardır.[54]

---

[52] M. Kırkıncı, **a.g.e.**, s.13.
[53] M. Kırkıncı, **a.g.e.**, s.15.
[54] M. Kırkıncı, **a.g.e.**, s.16.

İnsanlardan sonra hayvanlarda da ruhun varlığı kabullenince ruhun varlığı için "canlı" olmak faktörünün mahiyeti değişmekte ve nebatatın ruhsuzluğu gündeme gelmiş olmaktadır. Halk inançlarında meyveden kesilmiş ağaçların balta ile korkutulduğu zaman meyvelerinin artacağı inancı vardır. Ayrıca saksı çiçekleri ve bostan sebzeleri ile yapılan şefkat ve sevgi içerikli sohbetlerin verimi artırdığına inanılır.

Halk inançlarına göre her yudumda başını yukarıya kaldıran tavuk su içerken Allah'a bakar. "su içene yılan değmez" inancı vardır. Bütün gün "vak vak" diyen ördek esasen "vah vah" demektedir. Horozun ötüş saatleri, kurdun ulayışı ilahi bir kurgunun zikir tezahürleridir. Anadolu'da yağmur duasına çıkan halk hayvanlarını da birlikte çıkarır. Koyunlardan ayrılarak melemeleri sağlanan kuzular da yağmur için Allah'a dua etmiş olurlar. "bütün kainat onu zikreder" ve "her varlık dilince dillenir" inancı vardır.

Ruhun canlı bedende hareket ettirici faktör olduğu kabul edildiği takdirde bitkilerin hareketsiz oldukları söylenilemez. Ruhu olmadığı için hareket edemeyen cismi, insan hareket ettirince, insan bitkiye ruhluk mu etmiş olur. Cisimler hareket etmedikleri için ruhsuz iseler elektrik hareket ettiren bir varlıktır. Ancak cisimdir. Ruh mudur hareket ettirdiği cismin ruhu mu olmuştur?

Hz. Mevlana'dan yola çıkarak vahdet-i vücudu anlatan Nureddin Topçunun açıklamalarındaki konumuzla ilgili olabileceğini düşündüğümüz hususlara gelince;

"Bütün mutasavvıflar gibi Mevlâna'nın da hakikati aramada vasıta aşk ile tanıma yetisi idi. Mesnevi aşk ile alış verişi olmayanın kanatsız kuş olduğunu söylüyor. O hakikat semalarında uçmayacaktır. İnsan topraktan yaratılmıştı. Aşk onu yükseltti. Yine topraktan ibaret olan dağa aşk sirayet edince dağ cezbeye gelerek raks etti.[55]

Topraktan yaratılmış insan ile toprağın farkı, toprakta aşkın olmayışı mıdır? Yükselmek için aşk gerekirken aşksız insan yükselemez iken, aşksız insan ile toprağın farkı yok mudur? Aşk sirayet ettiği için topraktan oluşmuş dağ cezbeye gelebilmektedir. Aşkın sirayet etmesi halinde toprak cezbeye gelebilirken; aşk sirayet etmiş su aşk sirayet etmiş kaya, aşk sirayet etmiş orman, aşk sirayet etmiş her hangi bir hayvan cezbeye gelebilirler. Bir dönem bunların cezbeye gelmiş olabilecekleri düşünülebilir. Sulardan bazı sular kayalardan bazı kayalar bu şekilde cezbe sahibi olabilirler. Aşk sirayetinden nasiplenmiş ve fakat insan olmayan bu varlıklarda hasıl olmuş cezbe onlara mistik bir saygının gösterilmesine yol açmış olabilir mi?

Vecd sadece insanlara mı hastır? Ruhu olan her varlık Allah'a yönelişinde vecdin eseri olarak sema yapamaz mı? Yapmış olamaz mı? Hayvanatın ve nebatatın vecdinden semahından söz edilmez mi?

"Dünyamız, sonsuzluk ve ebedilik içinde barınan mutlak vücudun tecelligâhı, bir nevi aynasıdır. (...) Asıl

---

[55] Nureddin Topçı, **Mevlana ve Tasavvuf**, İstanbul 1974, s.19.

gaye, Allah'tan varlıklara iniş değil, varlıklardan Allah'a yükseliştir. Bu devri daim şöyle oluyor: iptidada yalnız Allah vardı. Ondan unsurlar peydâh oldu. Unsurlardan cansızlar çıktı. Cansızlardan bitkiler hayvanlar ve insanlar çıktı. [56]

Varlıklardan Allah'a yükseliş sadece insanoğlu için midir? Hayvanat ve nebatat Allah'a yükselmek istemiş olamazlar mı? Dünyamız mutlak vücudun tecelligâhı, bir nevi aynası iken, bu yansıma elbette ki hayvanat ve nebatatla sınırlı değildi. Bu yükseliş kapsamına giren tabiatın dağ, kaya, su ve benzeri kesimleri sergiledikleri cezbeden hareketle farklı bir ulvi mahiyet kazanmış olamazlar mı? Bu hallerinin onlara farklı bir mistik boyut kazandırmış olabileceği düşünülemez mi?

Vahdet-i vücut, Allah ve kâinatın aynı cevherin iki türlü olarak görünüşü olduğunu hakikatte bunların bir olduklarını, kâinatın Allah'tan başka bir şey olmadığını, kalp gözü açık olan arifin eşyada Allah'ı görebileceğini, akil, Allah'tan başka Allah ararken, arifin Allah'la kalp kalbe beraber olduğunu, her şeyiyle birlikte onda olduğunu onda yaşamanın şevkini tattığını izah eder. Enel-hak sırrına ermiştir.[57]

Allah'tan başka bir şey olmayan kâinat yalnız; insan, hayvan ve bitkiden oluşmamış iken yer ve gök cisimleri

---

[56] Nureddin Topçı, **a.g.e.**, s.11.

[57] Nureddin Topçı, **a.g.e.**, s.10.

etrafında oluşmuş bir takım kültlerin izahına başka bir mahiyet de kazandırmış olabilir.

"Mevlana'nın dünya görüşünün merkezinde insan telakkisini buluyoruz. Onun ahlak felsefesi insan anlayışına dayanıyor. Allah'tan unsurlara doğru inişin mahsulü olan insan bu haliyle düşmüş bir varlıktır. İnsanın diğer varlıklar arasındaki imtiyazlı durumu aklın saltanatı ile bezenmiş olmasındandır. Aklın fonksiyonu ise, onu aşkın hududuna kadar götürmesidir. Akıl temeli tanıtır. Ondan öteye gidemez. Akıl bizi aşka teslim eder. Aşk Allah'la birleştirir. Böylece unsurlardan Allah'a götürücü devri hareket yine Allah'ta tamamlanır. Bizatihi var olan uluhiyet kendini tanır, hikmetini yaşar. Zira insan kâinatın varlığının hikmetidir, vücudunun sebebidir (...). İnsan kâinatın kalbidir. Varlık ona sığınmıştır. O olmasa hiçbir şey olmayacaktı. Hakikat onun varlığı sayesinde vardır. Allah'ta varlığın sırrına eren insanla beraber vardır. Varlığı Allah'tan ibaret gören ve insanı varlıklar arasında mümtaz mevkiine yükselten bu vahdet-i vücutçu görüş Mevlana'nın felsefesidir.[58]

Canlı ve cansız olan her şey sonsuz büyük ve ilahi olan enerjiden kopmuş parçalarız. İlk kopuşta kaynakla aynı olan özelliklerle donatılmıştık, zamanla bu has halimizi muhafaza edemedik. Parçası olduğumuz ilahi ana gövde ile tekrar birleşmek durumundayız. Ancak zamanla

---

[58] Nureddin Topçı, **a.g.e.**, s.11-12.

az çok farklılaştık. Ana gövde bizi bu halimizle değil, orijinal olan ilk halimizle ister. Arınmak asıla dönmek midir? Bunun için mi arınıyoruz? Arınmadan ona dönenler o son durağa giderlerken cehenneme uğramakla mı arınmış olurlar?

Aşka götürücü faktör akıl ise hayvanat ve nebatatta akıl yok iken bunları aşka götüren nedir? Aşk dağa sirayet edince dağ cezveye gelebilirken dağın aklının olduğunu mu kabul edeceğiz? Aşk için aklın zaruri bir faktör olmadığını söyleyebilir miyiz?

"Sema vecdi doğurmak için değildir. Vecdin eseridir. (...). Ruhun Allah'a doğru yönelişini vücudun kendisine yoldaş yapmasıdır. İbadetlerdeki sözler ve terennümler gibi beden hareketleri de ruhun Allah yolunda oluşunun tasdikleri, takviyeleri ve şahitleridir.(...) Mevlana şiiri ve sanatı din ile ilhamı emrinde bulundurdu, onlara hizmetkâr yaptı. Sanat onun dini yaşayışının tecellisinden ibaret oldu". [59]

"Büyük mezarların üstünde büyük vatanlar vardır. Büyük ölüleri olmayan milletler ebedi olamazlar.(...) Büyük ruhu vatan toprağına karıştıranlar milletleri ebedi yapan mezarlarda ebediyetle kucak kucağa yatanlar, peygamberler, veliler, hâkimler, filozoflar, ahlakçılar ve sanatkârlardır.[60]

---

[59] Nureddin Topçu, **a.g.e.**, s.15.

[60] Nureddin Topçu, **a.g.e.**, s.9.

Gök tanrı inanç sistemindeki Anamaygil/Budin İnli; tüm yurdu ve halkını korumakla görevli idi. onun yaşadığı yer İduk/Mukaddes idi. Günümüzde savaşta yaşayan yeni kuşaklarla birlikte düşmanla savaşan "yeşil sarıklılar" bilinen inancın mitolojimizdeki adı idi.

Halk inançlarında; gökyüzünün, karanlık ve aydınlığın, yıldızların, saç, tırnak, sünnet ve göbek paçalarının eski inançlardan gelen mistik bir muhtevaları var iken; İslamiyet'te "her şeyi karanlığı ile örttüğü on geceye", "şerefli arsın sahibi"ne "Gökyüzüne ve sabahyıldızına", "göyün yarıldığı zamana" yemin türünden atıflar vardır. Keza elden ayaktan bütün organlardan helallik istenir veya el ile ayak ile göz ile ağız ile ve diğer organlarla işlenilmiş günahlar için ayrı ayrı tövbekâr olunur.

Yine zamana bağlı inançlardaki devamlılık itibariyle Alevi inançlı Müslüman Türklerin mistik kültüründen bir misal verilebilir. Tunceli yöresinin Alevilerinde 17 Mart günü kutsal kabul edilir. Bu günün gece yarısında bütün insan, nebatat, hayvanat, dağlar, taşlar bütün kâinat Tanrıya secde ederler. Secde anını sadece yüreği temiz olanlar görebilirler. O gün rızkların ve kaderlerin belirleneceğine inanılır. Kutlu gecelerde insanların beratı adına gökyüzünde bir kapının açıldığına dair Sünni inançlı Türklerde de inançlar vardır.[61]

---

[61] Y. Kalafat, **a.g.e,** s.174-176

Tasavvuf ve Tekke edebiyatına yansımalardan da aynı tespiti yapabiliyoruz. Muhtemelen Şeyh Galip'e ait olan:

Ainedir bu alem
Herşey Hak ile kaim
Murat-ı Muhammed'den
Allah görünür daim.

Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'ya ait olan bir dörtlükte de:

Aine tuttum yüzüne,
Ali göründü gözüme
Nazar eyledim özüme
Ali göründü gözüme
denilmektedir.

Allah (c.c)in sır ve hikmetlerini aksettirdiği için, Hz. Muhammed (s.a.v)ın kalbi, Mir'at-ı Muhammed (Muhammed'in aynası), Mir'at-ı Muhabbet (Sevginin aynası) vb. adlarla anılır. Ayna-ışıldak-nur ilişkilerini İslam tasavvufunda da görüyoruz; Ayine-yi Huda, Ayine-yi İskender, Ayine-yi şes-cihet gibi terkipler Hz. Muhammed'in yani, insan'ı kâmil'in kalbini ve o kalbin bir ayna olduğunu belirtmek için söylenir.

SONUÇ

Tanrıcılık/Gök Tanrı dini inancı tevhit temelli mi idi? Bizdeki veriler öyle olduğunu düşündürüyor.[62] Tasavvuf inancının vahdet-i vücut boyutu bire bir Tengricilik inancının tabiat vs. kültlerini karşılıyor muydu? Bize göre her ikisi arasındaki mahiyet bağlantısı "yok" sayılamaz.

Hac Suresi 18 ayette "Görmez misiniz ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor(...). [63] Denilemez mi ki; Allah'ın yarattıkları şuurlu ve şuursuz olmak üzere ikiye ayrılırken akıl ve şuurdan mahrum olan yaratıklar ilahi kanunlara tabi olarak ona boyun eymekte ve kendi dilleriyle (lisan-ı hal ile) O'nu tenzih ederek tespihte bulunmaktadırlar.[64]

İsra suresi 44 ayette "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tespih eder. O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki, siz, onların tespihini anlamazsınız. O, hâkimdir, bağışlayandır".[65]

---

62 Vehbi Ecer, "Eski Türklerin Dini Haniflik İdi", **Töre Dergisi**, Mart 1983, S. 142, s. 73-75; "Türklerin Eski Dini", **Töre Dergisi**, Aralık 1982, S. 139, s.33; "Eski Türklerde Vahdaniyet", **Töre Dergisi**, Ocak 1983, s. 140, s.62; Hikmet Tanyu, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986.

63 Ali Özek vd., **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Ankara, 1993, s.333.

64 Ali Özek, **a.g.e.**, s.333.

65 Ali Özek, **a.g.e.**, s.285.

Denilmektedir ki, cansızlar da dâhil olmak üzere bütün eşya atomlardan meydana gelmiştir. Atom çekirdeklerinin etrafındaki elektronlar sürekli ve muntazam bir şekilde çekirdeğin etrafında dönmektedirler ki, belki de onların bu dönüşleri ve böylece ilahi kanuna en ufak bir sapma göstermeksizin boyun eğmeleri Kur'an-ı Kerim tarafından Allah'ı tespih olarak ifade edilmiştir.[66]

[66] Ali Özek, **a.g.e.**, s.285.

DESTANÎ KATMANLAŞMA SÜRECİNDE TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA KADIN TEMASI İLE İLGİLİ İNANÇLAR

(TÜRK HALK İNANÇLARINDA KADIN)*

GİRİŞ

Halk inançlarında kişioğlu ile ilgili bilgilere bakılınca, onlarda kadın kişi ile ilgili olanların er kişi ile ilgili olanlardan farklılık arz edebilen hallerin de olduğu görülebilmektedir. Bu inançlarda bazen kadının önemi artabilirken çok kere erkeğin daha itibarlı bir konumda olduğu görülebilmektedir. Esasen bu durumu anlatırken "itibar" dan daha farklı bir belirleyici söz konusudur. Dişilik ve erkeklikten, dişiliğin erkeklikten farklı bir içeriği vardır ve bu içerik inanç muhtevalıdır. Bu teşhisi, insanoğlunun dişisine yüklenen anlam ile erkeğine yüklenen anlamın farklı olduğunu halk inançlarından hareketle koyabilmek mümkündür. Bu gözlemlere dair bilgileri tarihlendirirken

---

* Yaşar Kalafat, "Destani Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın", **Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Gelecegine , VI. Uluslar arası Folklor Konfransının Matarialları, 25-26 Kasım 2010,** Bakı 2010s. 496-504.
Cafer Akyol, "Değerlerimiz", **Serhat Kültür,** Mart-Nisan 2011 s. 24-27

ve bilgileri Türk kültür coğrafyasına yayıp tekrar toplamaya kalkınca, bulguları anaerkillik ve onun alt başlılığı olan kavramlarla anlatabilmek de pek kolay olmamaktadır. Adeta değerlerde kesif bir anafor yaşanmış, bir karmaşa oluşmuştur. Bu fotoğrafı çok net çekip tap etmek kolay değil, ancak başka çalışmalarla daha verimli bir çekim ve tap için bulgular ve düşündürdükleri paylaşılabilir. Bizim bu irdeleme yazımızla yapmaya çalışacağımız da bu olacak.

Biz günümüz Türk kültüründe kadının hak ettiği yerini alabilmesi için onun geçirdiği sosyo-kültürel evrimin bilinmesinde halk inançları çalışmaları verilerinin de katkısı olabileceğine inanıyoruz. Bu veriler inanç antropolojisi kapsamında ele alındıklarında onların sorun çözücü çalışmalara ışık tutucu da olabileceklerini düşünüyoruz.

METİN

Halk inançları kültüründe buluğ çağına gelebilmiş olmak bazı masumiyetlerin yitirilmesi şeklinde algılanır. Adeta yaş dönümü ile safiyet dönemi gerilerde kalmıştır. Bu yaşlarda ölen çocuklara melek gözü ile bakılır bunlara sorgu sualin olmadığı ifade edilir. Bu tutum ve anlayış cinsiyet gözetilmeksizin bütün çocuklar için geçerlidir.[67] An-

---

[67] Yaşar Kalafat "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm Veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti" **Geçmişten Günümüze Mezarlıklar Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sem-**

cak bu eşit bakma her zaman böyle değildir. Mesela yağmur duası için "**yağmur gelini**" yapılır da "**yağmur damadı**" yapılmaz. Gerek Kuzey Afganistan'ın Türk bölgesinde ve gerekse Türkiye'de Bolu bölgesinde yağmur gelini çocuk yaştaki kızlardan ve bilhassa yetim olanlardan seçilir. Yağmur Duası'na halk hayvanları dâhil toplu çıkar ve yağış için birlikte yakarırken, Allah'ın merhametini çeşitli uygulamalarla cepletmeğe çalışırlar. Böylece insanlardan buluğ çağına girmemiş olanlar ve onlardan da yetim olanlar seçilirken seçim kız çocuklarından olmaktadır.[68]

Kız çocuklarının bu farklılığı "**büyü bozma**" ve "**tılsım çözme**" uygulamalarında da gündeme gelmektedir. Büyü bozulmasında yöntemlerden birisi de "**tasa bakmak**" dır. İçerisinde su bulunan tasa bakarak görünmeyen ve bilinmeyenler konusunda keşif yapacak kimsenin yardımından yararlandığı kimse buluğ yaşına girmemiş kız çocuğudur.[69] Halk inançlarında bilinmeyenin mesela kayıp eşyanın yerini keşfinde veya muammaların çözümlenmelerinde Hak âşıkları kalp gözü açık kimselerde hikmet aranır. Buradan hareketle kız çocuğunun manevi mertebe edin-

---

pozyumu, (18-20 Aralık 1998 AKSM-İstanbul) İstanbul 1999 s. 239-271.

[68] Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 195-225.

[69] Yaşar Kalafat "Hatay ve Çevresi Örnekleri İle Kültürlü halklarda **'Fal'** İnancı", Hatay Tarih, Dil ve Kültür Bilgi Şöleni 11-12 Nisan 2008, Hatay Folklor Araştırma Derneği.

mişlik bakımından diğer cinsten olandan üstün olduğu kabulünü görüyoruz.

Diğer taraftan "**sahipli**" olduğuna inanılan bazı defineler için onlara kurban da verilir. Bu tür ulaşılması çok çetin defineler için büyücüler annesinin ilk çocuğu olan **sarışın kız** çocukları üzerinde dururlar.[70] Ayrıca annesinin ilk çocuğu olan kızlar, aşırı yağmur ve dolu yağınca, eşikten dışarı saç ayağı atarak " ben anamın ilkiyem/ilkiyim ağzı kara tilkiyem/tilkiyim" gibi tekerlemeler söylerler. Böylece fazla yağan veya dolu şeklinde yağan yağışın ekine zarar vermesinin önleneceğine inanılır.[71] Bu tespitlerde de keza kız, kadın, dişi olma durumuna farklı bir önem verilmiştir. Onlar çıplak gözle görünmeyenlere karşı farklı bir görebilme özeliğine sahiptirler. Görünmeyen kendileri için bir kurban verilecek ise erkek olanlardan değil, onlardan seçmektedir. Ayrıca yağmur duasındaki yağmur gelinin yağmurun celbinde yardımcı olması gibi, yağmurun hayırlı olabilmesinde de kızlar cinsiyet farklılıkları ile üstünlük sergilemektedirler.

Evlilik evveli ritüellerde/ayinlerde de kızların uygulamalarında farklılıklar gözlenir. Kısmetinin açılması için

---

[70] Yaşar Kalafat "Hakkâri Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Büyü **"Uluslar arası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu 06-8 Haziran 2007**, Hakkâri, Editör Oktay Belli, Ankara, 2008, s.445-455

[71] Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 195-225.

kızlar yatırlara giderler de[72] bekâr erkekler pek gitmezler. Bu hal erkeklerin eş edinmelerindeki zorluklarının daha az olduğundan hareketle izah edilebilirken, yuva kurabilmek için erkeklerin iş edinme gibi önceliklerinin farklı oluşu ile de izah edilebilir. Ancak inanç içerikli bazı uygulamalar vardır ki, bunların sadece bekâr bayanlarda görülmüş olmasının üzerinde durulabilir. Mesela evlenme için yaşı ilerlemiş sayılan kızlar haftanın belirli gün ve saatlerinde bazı uygulamalar yaparlar. Cuma günleri sala okunduktan sonra "**kilit açma**" uygulaması bunlardandır[73]. Bazı yörelerde kısmetin açılması için bacalarda süpürge sapı at gibi binilir veya sabah ezanından evvel kıbleye bakan bulağın su borusuna oklava sokularak belirli tekerlemeler okunur.[74] Bu hal, erkek olmayanların görünmeyen âlemle ilişki kurmasında özel konumu olduğu anlamına gelmeli mi? Gerdek gecesinde başarı olamayan çiftlerin "**bağlanmış**" olabileceklerinden hareketle[75] her ikisi ve

---

[72] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 1999, s. 156-178.

[73] Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

[73] Yaşar Kalafat "Hakkâri Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Büyü **"Uluslar arası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu 06-8 Haziran 2007**, Hakkâri, Editör Oktay Belli, Ankara, 2008, s.445-455.

[74] **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 1999, s. 156-178.

[75] Yaşar Kalafat, "Alanya Yöresinde Kilit-Bağ Kilitlemek - Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III.** 1999.1997.1998.1999.2001, Alanya 2004, s. 492-496; **Erdem** Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III. Eylül 2001 S. 39 589-597.

bilhassa erkek için bağ çözümü yapılabilirken, ticarî kısmetinin açılabilmesi erkekle ilgili inanç içerikli uygulamalar var iken, kısmeti açılarak eş bulması için erkeklere kilit açtırılmaz.

Bağlı olmak, bağın açılması, bağdan korunmak halk inançlarında hayatın her safhasında var iken, dişi olmak, bayan olmak halk inançlarında bereketin simgesidir. Kültür coğrafyamızın Kaşkayi toplumu gibi bazı yörelerinde avda başarısız olan avcılar için "**tüfeği bağlı**" denir. Bu tür avcılar avları bereketli olsun diye tüfeklerini ergin genç bir kızın göğsünden içeriye doğru tenine temas edecek şekilde sokar paçalarından alır bu uygulama çok defa üç kere tekrarlanır. Böylece bağlı tüfeğin bağının açıldığına inanılır.[76] Keza yeni gelin yeni evine gelince bereket beklentili birçok uygulama yapılır. Bunlardan birisinde de gelin kaynanasının bacakları arasından önden girer arkasından çıkar.[77] Bu uygulama da çok defa üç kere tekrarlanır. Buradan kadın konusuna gelinince av tüfeği genç delikanlının değil de genç kızın göğsünden sokulmuştur. Nitekim damatla kayınpeder arasında böyle bir uygulama yaşanmamıştır. Bu bulguda damadın yeni bir "**ocak**" kurduğu, gelinin ise bu ocağa gelip girdiği mi, anlaşılmalı[78]. Bu hal,

---

[76] Yaşar Kalafat - Mehmet Keyani "Kaşkayi Türklerinde Sosyal Yaşam" 1. Bölümü **Yeni Düşünce** 16-12 Kasım 2001 S. 46 s. 44-49; 2. Bölüm, 23-29 Kasım 2001, S. 47 s. 44-49.

[77] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, s. 156-178.

[77] Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

[78] Yaşar Kalafat-Mehmet Keyani, **a.g.e.**

bey beylik ve ocaklılıkla ilişkilendirilebilir mi? Diğer taraftan ocaklı erkek el vermek suretiyle koruyucu gücünü başka bir kimseye aktarabilirken, Ocaklı Analar da bu özelliğin yanı sıra şifa vericilik inancı daha yaygın ve daha güçlüdür.

Bekâr erkeklerle bekâr bayanların mistik güçlerine evlenme evveli büyüsel uygulama farklılıklarına yol açabilen çok uzak geçmişten gelen başka inanç faktörleri de etki yapmış iz bırakmış olabilirler. Görünmeyenler tarafından farklı korunabilmeleri, korunabilmek için görünmeyenlerden daha özel yardım alabilmeleri sadece fizikî yapı farkından değil ruhî manevî yapı farkından da ileriye geliyor olmalı. Mesela zifaf gecesi bekâretini yitirmişliği ortaya çıkan geline, bazı cezalar verilir, onun ve ailesinin hicap duyması sağlanır, saçları tıraş edilir, o merkebe ters bindirilip bana evine gönderilir vs. ancak erkeğin bekâreti aranılmaz, o ceza da görmez teşhir de edilmez. Onda sanki belki mitolojik dönemden gelen faklı bir donanım avantajları vardır. Donanımı sanki yeterli hale getirilmeden, eksik bırakılarak var edilmiş olanın yaratılmış olduktan sonraki korunulmasındaki sebep budur. Bu dinî psikolojik tablo bazen çok çok eski dönemlerin ortak izlerini taşırken bazen da toplum inanç giysisini değişerek veya üst üste giyinerek bu görünümü verir olmuştur.

Bu sezgimizi **taş kesilme** inanç motifinde de görebiliyoruz.[79] Taş kesilen kimse bazen Mutlak Olan'a vadini yerine getirmediği, bazen harama meylettiği için cezalandırılma şeklinde olurken, çok kere de kurtulma adına duaların kabulü halinde istek üzerine olur. Bu son şekil çoğunlukla bayanlarla ilgili efsanelerde görülür. Düşman askerinden namusunu korumak, kayınvalide zulmünden korumak için "Allah'ım ya beni taş et veya kuş et" şeklinde kadın kişi tarafından dua edilir. Kabul gören duadan sonra gelin-kız ya kuş olup uçar kırklara karışır veya don değiştirerek insanattan cemadata dönüşüp taş olup kurtulur. Taş kesilmede bu türden olan dileklerin kız veya gelinler tarafından yapılmış oluşu fizikî zayıflığın verdiği çaresizlikten kaynaklanmış olabilir.[80]

Başka bir örnekleme ile de konunun bu noktasına ışık tutulabilir. Bunun için halk inançlarında çocuğu yaşamayan ve erkek çocuğu yaşamayan ailelerin uygulamalarına bakılabilir. Bu uygulamalar arasında erkek çocukların yaşamasına mani olan güce karşı verilmiş şaşırtmalar vardır. Yaşamayan kız çocuklarına pek erkek elbisesi giydirilerek korunmalarının sağlanılması yoluna gidilmez de yaşamayan erkek çocuklar örtülenerek kız çocuğu imiş intibası bırakılmak istenir. Mesela entari giydirilir veya saçları uzatılır, bunlara kurdele takılır. Nitekim erkek çocuk-

---

[79] Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu**, Ankara, 1980.

[80] Yaşar Kalafat, Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, s. 57-60.

larına bu tür korunmalarda kız ismi konu da kızlara erkek ismi konulmaz. Başka bir örnekte de sürekli kız çocuğu olan aile, artık erkek istiyoruz anlamında son çocuklarına kız tamam Kız Yeter, Betsi, Songül isimleri koyarken erkek çocuklarında bu tür isimlere rastlanılmaz. Bu bulguda adeta musallat olunana, korunmasının sağlanabilmesi için "tehditten muaf olan" görünümü verilmiştir. Tehditten muaf olan ise zayıf olandır. Kıymetli olan korunmak istenirken, onun kıymetli yani erkek olduğu maskelenir.[81]

Uygulamalardaki cinsiyet farklılığını "su iyesi"nde de görmekteyiz. Azerbaycan ve Borçalı bölgesinde halk inançlarında suyun pirine ant içilir. "Suyun Piri hakkı için", "Suyun Perisi hakkı için" denildiği gibi "Suyun Ayşe'si Fatma'sı hakkı için" de denilir. Böylece suda aranılan kutsiyet veya suya kutsiyetini veren gücün erkek olduğu değil de dişi olduğu inancı kabul görmüştür. Mesela "Suyun Hasan'ı Hüseyin'i hakkı için" denilmez.[82] Kuzey ve Güney Kafkasya halk inançlarında Hz. Ali ve Ehl-i beyt kültünün bir parçası olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e de manevî mana yüklenilir. Mesela Dağıstan'daki manevi gücü olduğuna inanılan bitişik iki çeşmenin ismi Hasan ve

---

[81] Yaşar Kalafat "Hakkâri Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Büyü **"Uluslar arası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu 06-8 Haziran 2007**, Hakkâri, Editör Oktay Belli, Ankara, 2008, s.445-455.

[82] Yaşar Kalafat, "Orta Doğu Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda, 'Dişi İye' ler", **Dördüncü Uluslar arası Orta Doğu Semineri, (İlkçağlardan İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Orta Doğu)** 29-31 Mayıs 2009, Elazığ.

Hüseyin'dir Keza bölgede bu isimle anılan ve 7 defa ziyaret edilmeleri halinde Hac sevabı kazanılacağı inancı olan bir türbe vardır.[83] Ancak bunlar İslamiyet'le birlikte inanç edebiyatına girmiş olan kutsiyetlerdir. Su iyesi ile Hz. Ayşe ve Fatma'nın özleştirilmesi çok eski bir inanca İslamî giysi giydirilmesi olayıdır.[84] Bu durum muhtemelen dişiliğin halk inançlarında erkeklikten daha kıdemli bir geçmişinin olması ile izah edilebilir.

Saha Türklerinin **Ihı Ak** bayramında önde şaman arkasında 7 bekâr kız onların arkasında 9 bekâr erkek güneşi karşılar. Şamanlar çok kere kadındır veya güçlü şamanlar hep kadından olmuştur. Genel şaman kıyafetini entariyi andırması da, erkek şamanın giyimi ile de kadın şamana benzemek isteyişi ile izah edilir. Kortejdeki erkekler ondan güç alırlar. Onları seyreden halk aynı uygulamayı tekrarlarlar. Bu bayramda sportif faaliyetler, çeşitli oyunlar, millî danslar, yarışlar yapılır, şarkılar söylerler. Bu bayramda **Asohay** dansı yapılır. Bu dans güneşe bakılarak, güneş istikametinde grup halinde dönülerek yapılır. 24 saat süren bu bayramda birisi şarkı söyler diğerleri toplu halde o şarkıyı tekrarlarlar. Yakut/Saha Türklerinde bayram yemeği adı altında özel yemekler yapılmaz. Bu

---

[83] Yaşar Kalafat, Kırım - Kuzey Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kırım-Dağıstan-Kuzey Kafkasya Gezi Notları ve Türk Halk İnançları) Ankara 1999.

[84] Yaşar Kalafat "Halk İnançlarından El Sanatlarına" **I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu (24-26 Nisan 2008) Ankara** Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2008, s. 237-245.

günler için haşlanmış pirinç ve üzüm ikram edilir. Bu tespit Türk inanç kültürünün deriliklerinde kadının önceliğini göstermektedir.[85] Zamanla farklı inanç kültürleri ile temaslar sonucu bir takım etkilenmeler sonucu bu gün güneydoğu Anadolu sık olmasa da görülen bir uygulamaya göre er kişinin mezarı kadın kişininkinden yüksek yapılır olmuştur. Mezarları yüce yerlere mesela tepelere ve yine oldukça yüksek yapılmak istenilmesi bir ululuk nişanesi özlemi olarak bilinirken, bu tür mezarlarla halk er kişiye daha fazla mistik itibar ayırmış olmaktadır.

Irak Türk kültür coğrafyasında, Muharremlikte, Kerbela yası tekrar yaşanırken Şiî-Caferî inançlı kadınlar yol boyunca durup desteye çıkan erkek grubunu seyrederler. Bunun yanı sıra bağırır, acı çığlıklar atarlar. Grup halinde çıkan kadınlar erkelerin arakasından yürürler.

Türk kültür coğrafyasında kadınların erkeklerin arkasında yürümeleri özelikle inanç içerikli yolculuklarda sık görülür. Cemaat namazlarında kadının yeri arka saflardır. Cenaze cemaatlerinde kadınlar erkeklerin ardı sıra giderler. Bazen de mezar ziyaretleri erkeklerden sonraki tarihlere alınır. Çok kere gece gezmeleri iftar yemeği davetlerinde erkekler önde giderler. Bu durum bazen kadın-

---

[85] Yaşar Kalafat, **Halk İnançlarından Mitolojiye-1 Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009 s.197-221.

ların korunması bazen edep adına bazen de uğurlu olup olmamakla izah edilir.[86]

Tuva Türklerinde kadınlar göllere ve akarsulara onların kutsallıkları nedeniyle girmezlerdi. Şimdilerde genç kızlar bu kuralı çiğnemekte ve onlar da bütün sulara girmektedirler. Kadınları suya girmeleri suyun havasını ruhunu rahatsız etmek gibi algılanır bunun için bu uygulamadan kaçınılır. Erkek olmayanlar çocuk yaşta da olsa bu türden sulara belirtilen sakınca nedeniyle giremezler.

Altay kişi'nin hayatı ile ilgili yapılmış eski tespitlerde, belirli kutsal sularda ve bu suların bilhassa belirli kesimlerinde balık tutulmadığını, bu suların kiri paklamak için de kullanılmadığına dair anlatıların olduğunu biliyoruz. Tuva Türklerinin halk inançları ile ilgili yapılan tespitte yasak sınırlaması cinsiyetle ilgidir. Adeta tabu cinsiyete göre değişmektedir.

Bizim evvelce yaptığımız kuzey Türklüğü merkezli halk inançlarında bazı dağ merasimlerine kadınların alınmadığını görmüştük. Bu merasimlere belirli bir yaş döneminden sonra sadece yaşlı kadınların katılabildiğini tespit etmiştik. Batı Türklüğünde kadınlara ay hali, kırkı çıkmamış olma gibi özel durumları nedeniyle inanç içerikli faklı muamele yapıldığını da biliyoruz. Boy abdesti almamış kimsenin dokunacağı her şeyden bereketi kaldı-

---

[86] Yaşar Kalafat - Necdet Murat - Yaşar Bayatlı, **Türk Kültür Coğrafyasında Kerbela içerikli Halk İnançları" Uluslar arası Kerbela Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2010 Sivas.**

racağı inancı varken bu yasak çemberinin çapı kadınlar söz konusu olunca daha büyüktür. Günümüzdeki Türk halk inançları, kadınlarla ilgili uygulamalardan hareketle geçmişteki inançlarla bağlantılaşabiliyor.

Tuva Türklerinde ayrıca dağlara çıkılarak dağlar da kutsanır. Bu amaçla merasimler yapılır. Dağlara da saçı yapılmak suretiyle yemek ikram edilir. Bu dinî uygulama için dağların tepelerine çıkılmaz dinî törenler dağların eteklerinde yapılırlar. Dağlar için yapılan merasimlere kadınlar farklı katılır ve onlar da dağlara saçı yaparlar. Ancak kadınlar dağları kutsamak için dağlara çıkmazlar.

Altay Türklerinde bebek 6 aylık oluncaya veya yerel ifade ile canlanmaya başlayıncaya kadar aynaya baktırılmaz. Zira bu dönemde bebek aynaya bakınca aynada kendisini değil **Körmez** olarak bilinen şeytanı görür.[87] Bebeğe ve bu arada ırkı çıkmamış bayana ayna gösterilmemesi onların aynaya bakmalarının doğru bulunmaması, aynaya gece bakılmaması, cenazenin evden çıkma günlerinde ve Kuran'ı Kerim okunurken aynaların örtülmesi gerektiği inancı hatta kırk aynanın kullanılması halinde uğursuzluk getirebileceği inancı ayna ile ilgili inançlar bütünün bir parçasıdırlar ve aynı zamanda cinsiyet ile ilgili inançlarla bağlantılıdırlar. Bebek de kırkı çıkmamış anne gibi zayıf masum ve korumaya muhtaç konumdadırlar. Belki Ölüm Meleği'ni (a.s.) belki ölen kimsenin ruhunun aynadaki yansımasını görme ihtimalleri muhtemelen daha

---

[87] Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

fazladır. Gece de **kırık ayna** da fizikî özellikleri ile bu türden bir görmeğe güç katar.

Irak'ta gerek Şii gerek Sünni Türkmenler tarafından **Çay Abbas Ziyafeti** diye bilinen bir uygulama yapılır. Bunun için mahallede bir kadın dilekte bulunur, dileği gerçekleşince ikindi namazından sonra komşu ve akraba kadınları Çay Abbas Ziyafeti'ne davet eder. Ziyafette, çay, külçe, ikram edilir. Hz. Abbas Çayı'na katılan misafir kadın bir **kaşık** alır ve nezirde bulunur. Hatta ev sahibine danışmadan söz konusu kaşığı alabilir.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında eski yoğunluğunu kayıp etmiş olan özel maksatlı kadın sofralar Güney Azerbaycan Türk halk inançlarında varlığını hala sürdürmektedir. Bunlar tamamen kadınlara açık ve çok kere de erkeklere duyurulmama şartı taşıyan, yemekli kuranlı toplantılardır.[88]

Toplumumuzun inanç katlanmasında aile içi sosyal yapı itibariyle son görümün adeta er kişinin kazanıp getiren, kadın kişinin de pişirip döşüren rolleri vardır. Kadın ve erkek kişilerin alanlarındaki bu sınırlama ekonomik özgürlükle birlikte inanç içerikli değerlerde kaymalara sebep olmuş yeni roller inançlardaki yenilikleri getirmiştir.

Bir dönemin kadın tanımlamasındaki "**Eksik etek**", "**Kaşık düşmanı**" "**Çocukla arın anası**" "**Ev sahibi**" , "**Kül-**

---

[88] Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara, 2009.

döken" gibi tanımlamalar analıkla, bereketle, ocak ve od/ateş kültleri ile ilgili iken, bu gerçek gerektiği gibi dillendirilemeden hak etmediği tanımlamalarla açıklanmışlar ve incinmeye yol açabilmişlerdir.

Kadın kişiye doğuştan verili olan bazı yapısal özellikler anlaşılamamalarına yol açabilmiş onların bu özellikleri uğurlu ve uğursuzlukla ilişkilendirilmiştir. Kadın erkek ilişkilerindeki erkeğin tepeden inmeci tutumu yüzeysel bilgilerden yola çıkılmasından kaynaklanmıştır. Giderek kadın kişi adına gösterilen tepki de keza tabanı olmayan uygulamaların sonucudur.

Allah indinde İslamî algılama kapsamında erkek ile kadının konumları dua, yakarış, alkış hallerinde de adeta farklıdır. Gelinin saçısından, tülünün telinden, yüzüğünün kurdele parçasından, tacının çiçeğinden bekârların da kısmetlerinin açılabilmesi için hikmet aranır. Mesela gelin kızın pabucunun altına bekâr kızlar evlenmede sıra kapmak için isimlerini yazarlar. Damat için böyle bir uygulama yoktur. Gelinde aranılan kut damatta aranılmaz. İlk gecelerinde birlikte damadın imameti ile kılınacak 2 rekât namazda damat dua eder gelin âmin der. Bu gece yapılan duaların hayatlarında karşılarına çıkacağına inanılır.

Bebek bekleyen annenin sancılarının en yoğun olduğu dönemde yapacağı duanın kabul göreceği inancı vardır. Adeta çekilen çile anne adayını arındırmış günah-

larının kefaleti olarak kabul görmüştür.[89] Damatla ilgili bu türden bir inancın olduğu bilinmemektedir.. Bazı yiyeceklere karşı nefsi yenik düşmek erkekler ve kadınlar için de söz konusudur. Çocuklarda imrenme duygusuna daha fazla saygılı davranılır. Ancak bebek bekleyen anne adayı için **aşerme** veya **yerikleme** söz konusu iken er kişi için böyle bir dönem Söz konusu olmamaktadır. Bu dönem ki anne adayının yiyecek taleplerinin karşılanması ile çok sevap kazanılacağı aksi haller de çok günah işlenmiş olacağı inancı vardır.[90]

Adeta kadın kişi ibadetini bedenî özveri ile yaparken er kişi malından sadaka ayırarak aklanır. Mesela Kalın Oğuz Beyleri el kaldırıp alkış tutunca alkışların kabul edilme şansının artacağı inancı vardır. Oğuz beyini bey yapan ve ona kalınlık sıfatını veren kendisi ile birlikte "âmin" diyecek çok sayıda adamının olması, sıra saçıya gelince etten tepe kımızdan dere yapma imkânı idi. Bu tablo karşısında Analıktan gelen kutsal edinimlerin daha evrensel oldukları gibi bir intiba edinilir. Mesela babanın evladına yaptığı kargışın tutacağından korkulup ondan çok sakınılır. Annenin kargışından korkulmaz. Anne. Çocuğuna beddua edince "tutmaz arada süt var süt kargışı keser" denir. Yaradan bu noktada anneyi babadan daha imtiyazlı

---

[89] Yaşar Kalafat, Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 1999, s. 57-60, s.132-141.

[90] Yaşar Kalafat "Sivas Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Aşermek / Yeriklemek" **Türklük Bilimi Araştırmaları** 2002 s.10 s.169-173.

donatmıştır. Çok kızmış olsa da o evladına fenalık yapamamaktadır. Anne de baba da çocuklarını dünyaya getirip büyütüp yetirmişlerdir ama ana, "dokuz ay karnında taşıyan" dır. "Beylik" de kut bulmuşlukla izah edilir. Hakan, han, bey, kut edinmişlikte sıralı manevî itibar sahibidirler. Farklı kanallardan giren kültür verileri bir havuzda buluşarak renk harmonisi oluşturmuyorlar ise veya kut'un üstünlükte el değiştirmesi farklı binyıllarda farklılık arz etmiyor ise ya kadın kişiler er kişilerden daha önce veya daha üstün kut buldular veya kutun da cinsiyete göre farklılık arz eden türleri vardı.

Esasen kut bulmak için er kişi veya kadın kişi olmak gerekmiyordu. Her iki cinsiyetten yaratılmışlar da aynı Tengri'nin kulları idiler. Donanımlarının farklı olması onlara farklı vecibeler yüklemiş olması zahiri idi. Er gibi er olabilmek için er kişi olmak gerekmiyordu.

Beylik bey ile anlamını kazanıyordu. Bunun için düğünlerde bey bayrağı veya **Bey Şahı** vardı. Ancak o derece sık görünmese ve etkin olmasa da **kız şahı** ve kız bayrağı da vardı. İkisi bir araya gelince ikinci birincinin arkasında, altında yer alıyordu. Bununla beraber beylik manevi imtiyazı, beyliğin, sadece beyine mahsus değildi.[91] Toplum kız evlada, kız babasına, kız evine farklı bir "boynu bükülük" yakıştırmıştır. Oğlan anası değil de kız ansı teselli edilir. Anadolu kırsalında birçok baba kızının düğü-

---

[91] Yaşar Kalafat, "Alâeddin Keykubat'tan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak" **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu 6-7 Kasım 2008 Konya.**

nüne gitmez, düğünlerde kız evinin erkekleri oynamazlar. Böyle hallerde "kızını verdi ağzı kulaklarına varıyor seviniyor denir" Oğlan anasının yeni evde yeri ve itibarı farklı olurdu.

Eski Türk defin geleneğinde ölen erkeğin mezarına yaşayan kadının da birlikte defnedilmesi uygulaması olmamakla beraber[92], prenses ölünce hayatta kalan eşinin onunla gömüldüğü tespiti yapılamamıştır.

Yaşayan halk tasavvufu örneklerinde de, ulu zatların kadınlı erkekli zikir meclisleri ile ilgili olarak, ahlak dışılıktan hareketle yapılan ihbarlara dair efsanelerde, pir, müdafaasını yaparken şikâyeti yargılayacak makama küçük bir tahta kutu içinde yanar halde bir köz ile pamuk koyarak gönderir. Yargıç pamuk ve ateşin yanmadan bir arada bulunabildiklerini görünce, ilahî aşkın cinsiyet farkından doğan ilişkiye mahal bırakmayacağına hükmeder. Takva üzere olan bir yönelişte zahirî cinsiyet farkı üstünlük sebebi olamaz, inancı hâkimdir.[93]

Bu noktada dişilik ve erkekliğin fizikî farklılıktan öteye evsafı gerektirdiğinin açıklanması gerekecektir. Dişilik velud.luk, doğurganlık, vericilik ise nice erkek veliler

---

[92] Yaşar Kalafat "Kurban İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı" **Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu** (İstanbul, 25-26 Kasım 2004).

[93] Yaşar Kalafat, **Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları) Ankara, 2000.

vardır dişilerden dişi ve nice dişi veliler vardır, erlikte er kişiyi sollarlar.

SONUÇ

Etniğin tanımı üzerinde çalışan kimselerin görüşlerinden birine göre etnik halkların mitolojik döneme kadar uzanan kültür genlerinden köklenmekte 'dir'. (Etniklik siyah ve beyaz ırk gibi biyolojik bedensel dış görünüş özellikleri ile belirlenmez. Etniklik toplumun tarihsel gelişimine, sembollerine önem verir(tarihsel olaylar ve gücenmeler etnik kimliğin şekillenmesinde ve bu etnik gruplar arasındaki ilişkilerin dinamiğinde önemli bir yer tutmaktadır." Diğer grubun görüşüne göre ise etniklik zamanla sosyal etkileşimler sonucu sonradan oluşur, edinilirler. (İnsanların kaynaşmasının sebebi ne teorik ne de dogmatik olmayıp sadece pragmatik/yararcı (tir)[94] Her iki halde de halkını tanımak onun inanç genlerinin başlangıçtan beri var olan özü üzerinde geliştiği veya yakın çevre dış etkileşimle oluştuğunu bilmek halk bilimcinin araştırma ve tanış olma alanına girmektedir. Zira birlikte yaşayan halkların doğal birlikteliğinden yana olanların bu yapılanmaya ilgisiz kalmaları, halkların birlikteliğine karşı

[94] "Poul B. Henze, "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar -Tarihsel ve İşlevsel Karşılaştırma-", **Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları Diğer Azınlıklar,** Editor, S. Enders Winbosh, Ankara, 1988, s.29-78.

olanların sosyal yapıyı etno politik adına bozmalarına engel teşkil edememektedir.

İncelememizin giriş bölümünde de değinildiği gibi halkını tanımadan ona yardımcı olmaya kalkmak tahribat maksatlı değilseler de, jakoben/tepeden inmeci tutumları ile etnisite yaratılabilmesine yol açabilecekleri için sosyo kültürel çözülmelere yol açabilmektedir.

Halkını yeterince tanımadan halk için halktan yana olma adına atılan adımların tepkiye yol açabildiğini biliyoruz. Bu bilincin yetersizliği yakın dönem Türk tarihinde örnekleri görülebilen ciddi sosyal travmalar/sarsıntılar yaratmıştır. Bunlardan birisi de Şeyh Sait Ayaklanmasıdır. Kıyafet inkılâbı, kadına sosyal hayatta erkeğin yanında yer verilmesi ve benzeri açılımlar ezan dilinin değişmesi açılımı ile birleştirilince inkılâplardan yana olanlar ve onlara karşı olanlar, farklı etnik kesimlermişçesine yansıtılmak istenilmiştir. Giderek bir kısım halkın tepkisi farklı ana dilli halk kesimin "diğerlerine sahip çıkma adına" verilmiş etnik kültürel bir mücadele şeklinde yansıtılmıştır.

Günümüzde halkını ve onun kültür normlarını yeterince tanımadan yapılmak istenilen iyileştirmeler de kültür enjeksiyonları/akıtmaları da aynı siyasi propagandaya tabi tutulmaktadırlar. Töre kapsamında ele alınan ve belirli bir coğrafi kesimin kültürüne mal edilen kadın ve aile merkezli bir kısım çarpıklar inanç kültürümüzün derinliklerine inilmeden yapıldıkları için sonuçları "niyet" in sınırlarını aşmakta veya görünürdeki niyete rağmen,

etnik farklılaşmanın oluşmasında,"öteki" oluşturulmasında niyet olarak uygulama alanı bulabilmektedir.

Töre kapsamında sahnelenen bir kısım uygulamalar belirli bir bölgenin, yerel dili farklı olan halkına mal edilirken, kadın hakları adına kültür eken kesim, kültürleşmesinde, toplumun kültüründe olmayan; evlilik dışı ilişki, meşru olmayan yollardan ocuk edinme, evli iken başka bir erkekle ilişki kurabilmek gibi tohumlar da serpebilmektedir. Bu hal halkını tanımadan halkının kadın hakları için mücadele veren aydın tipinin doğrudan veya dolaylı etnik farklılaşmaya yol açmasına ötekileştirmelere yol açmasına sebep olabilmektedir. Giderek bu anlayış "Kürt Kadın Hakları Sempozyumu"[95] gibi farklılaşmayı siyasileştiren ona siyasi-ideolojik bir boyut kazandıran, onu akademik zemine taşımak isteyen arayışları getirmektedir. Ana dilleri farklı da olabilen Türk kültürlü halkların kültürel hayatında kadının yeri hak ettiği yere getirilirken, ona ait ortak değerlerin bilinmesi, bu bilgi ile bilinçlenilerek iyileştirmenin yapılabilmesi doğru olacaktır.

"Kürt Kadını Kongresi" düzenlenmiştir.

---

[95] Hakkâri Üniversitesi Rektörlüğü'nce 25-27 Eylül 2009 tarihleri arasında **"Kürt Kadın Hakları Sempozyumu"** düzenlemiştir.

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA AHIR ÇERŞEMBE'NİN MİTOLOJİK MUHTEVASI*

GİRİŞ

Mitolojinin millisi olur mu? Milletlerin kendilerine has mitolojik dönemleri ve o dönemin günümüze gelen uzantısı var ise bu mitolojik dönem millî değil midir? Bahattin Ögel hocamız mitolojisiz milletin millî tarihî geçmişlerinin köksüzlük anlamına geleceği mealinde açıklamalar yaparlardı. Geçmiş hayatlarında mitolojik dönemleri olan her toplum millet midir? Çağdaş Milletlerin mitolojik dönemi paylaştıkları halkları yok saymalıyız? Halklar bazen bir miti paylaşırlarken bazı mitler ki, onlar sadece halklardan bir halka aittirler. Çok kere yaradılış efsanelerine bu gözle bakılabilir. Mitolojik dönemde millet veya milliyet tanımlaması yok iken, bu ifadelerin karşılıklarının o dönemde aranmaları mitolojik verilere varis olmada kıstasları belirleyebilir mi? Bu sorulara hala yeterli cevabı bulabilmiş değilim. Halkların inançlarındaki kozmogoni ve kozmolojinin irdelenmesi onların mitolojik kimliklerinin belirlenmesi için yeterlimidir?[96]

---

* **Yaşar Kalafat** "Türk Kültür Coğrafyasında Zaman Kültürü ve Aras Havzası'nda Çarşamba Kültü", **I.Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010 Kağızman.**

[96] Mahiyeti bu olan bir çalışma Kübra Aliyeva tarafından dokumalar üzerinde keza Nevruz coğrafyasında yapılmıştır. Yazar, bölgede ya-

Mitoloji bir halkın veya birlikte yaşaya gelmiş halkların mı malıdır, yoksa coğrafyanın mı? Millî tarihten söz edilirken halkın tarihi ile yaşanılan toprağın tarihinin aynılığı ve ayrılığı mitolojik kimlik belirlemesine bir ışık tutabilir.

Bu girişi şunun için yapmaya lüzum gördük, 2008 yılı Nevruz/Yeniyıl Kutlamalarında Nevruz'un bir İran bayramı olduğuna dair UNESCO'dan bir tescil yapıldığı hususu tartışılmıştı. İran Bayramı tanımı ne anlama geliyordu? Günümüzdeki genel kanaat itibariyle İran bir coğrafyanın adı idi. Ancak İran tanımlaması çok kere Fars'a çağırım yapıyordu. Bu bayramın ismi olan Nevruz Öz Türkçe değildi. Bu bayram ile ilgili olup Farsça olan daha çok sayıda kelime vardı. Güney Azerbaycanlı bazı Türkologlar "Nevruz bayram olarak Türk inancının bir tezahürü iken zamanda Farsçanın hâkim dil oluşu ile inanç terimlerinin dil değişimine uğradıkları" şeklinde bir izahları vardır.

Nevruz'un mitolojik mahiyetinden yola çıkarak kültürel kimliğine bir sahip bulmaya çalışırken Bu bayram sadece Güney veya Kuzey Azerbaycan'da değil, Türk kül-

---

şamış birçok dinin izlerini ararken Zerdüştlük inancı üzerinde de durmuştur. Onun açıklamalarına göre Nevruz Zerdüştlükte de vardı 12.000 yıllık bir geçmişe sahipti Semeni'nin tarihi izlerini bu dinde bulmak mümkündür. Bu inançta da Gök Tanrısı **Anu**, Toprak Tanrısı **Enlil** Su ve Bilgi Tanrısı **Ea** vardı. Kübra Aliyeva , "Halı ve El sanatlarında Nevruz",**Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s. 31-42.

türlü halkların hepsinde mevcut olduğunu da görüyoruz. Bu noktada arayışımızı Farslıkla ve İranlılıkla sınırlayamayız. Türk kültürlü halkların tümünün ana dili veya soyunun Türk, Türkçe olduğu da söylenilemeyeceği göre sahiplenmenin izahı yeni açıklamaları gerektirecektir. Bu noktada Türk Kültür Coğrafyası ile Nevruz Kültür coğrafyasının örtüştükleri söylenilebilecektir.[97] Bu arada biz Türk kültürlü halklar tanımı ile ille de, ana dili Türkçe ve doğma dini muhakkak İslam olanları kastetmiyoruz.[98]

Nevruz-Zerdüştîlik bağlantıları üzerinde ayrıntılı bilgi veren ve bu münasebetle Avesta üzerinde duran çalışmalar da yapılmıştır.[99] Bu noktada belirlemenin yapılabilmesi için Zerdüşt'ün milliyeti önen kazanmaktadır. O konudaki farklı fikirlerden birisi de Zerdüşt'ün Azerbaycan'da, Azerbaycan Türkleri arasında ortaya çıktığı şeklindedir. Bu gerçek diğer halklarda tarihin evvelki dönemlerinde Yeni Gün bayramının olmadığı ve kutlanmadığı anlamına gelmez ki, yazar anılan çalışmasında bunlara da yer vermektedir.

---

97 Rusçadan çevirenler Yıldız Pekcan-Sevinç Öztürk, **Tarih ve Etnografya Açısından Nevruz**, Boğaziçi İlmi Araştırmalar Serisi, Ankara, 1993.

98 Yaşar Kalafat, "Türk Kültürlü Halk veya Türk Kültür Coğrafyasına Dair" **10. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk ve Kardeşlik İşbirliği Kurultayı, Konuşma, Bildiri, Tutanakları ve Karar Metinleri, 18-20 Eylül 2006 Antalya Türkiye**, Ankara 2007. s.34347.

99 Hikmet Celkan, "Nevruz'un Tarihçesi", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s. 427-448.

Zerdüşti ile Türklük bağlantısı üzerinde yapılan çalışmaların olduğu bilinirken, Turanlıların Tura/Nevruz'undan hareketle de konu irdelenmiştir ki, bu boyutunun üzerinde ayrıca ayrıntılı durulabilir.[100]

"Nevruzdan önceki dört Çarşamba kutsal sayılmaktadır. Bu çarşambalar; '**İlahır** Çarşambaları/Yılın Son Çarşambaları denilmektedir. İlk Çarşamba "**Su Çarşambası**", İkincisi "**Od Çarşambası**', üçüncüsü '**Yel Çarşambası**', dördüncüsü '**Toprak Çarşambası / Ahır Çarşamba / Son Çarşambası**'dır.[101] Azerbaycan'ın Türk Kültürlü halklarında Hemşerilerde de Çarşambalar Hava Çerşembesi, Su Çerşembesi, Od Çerşembesi ve Toprak Çerşembesi olarak bilinir[102] Çalışmamızın merkezine Ahır çarşambayı almış olmakla birlikte konunun açıklığa kavuşturulması adına diğer 3 çarşambaya da farklı vesilelerle değinilecektir.

Kuzey Azerbaycan'da Nevruz 20-21 ve 22 Mart'ta yapılır. Halk Nevruz'a Kırk gün kala bayram hazırlıklarına başlar. **İlk Çarşamba**ya kadar büyük temizlik yapılır. Sayacılar uygulamalarını başlatırlar. **İkinci Çarşamba**ya kadar zirai hazırlıklar tamamlanır. Arpa kuyuları açılır, erzakı bitenlere yardım edilir. Üçüncü **Çarşamba / Su Çarşamba-**

---

[100] Kamil Hüseyinoğlu, **Qedim Turan Mifden Tarixe Doğru**, Bakı, 2006.

[101] Mustafa Şenel, "Çıkmaz Ayın Son Çarşambası Deyimine Olumlu Bir Bakış" **Uluslar arası Türklük Bilgisi Sempozyumu** (25-27 Nisan 2007-Erzurum).

[102] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, 2008 Berikan yayınları, s.72.

sında özel drama şenlikleri sergilenir. Ahır **Çarşamba / Son Çarşamba**'da uygulamalar doruğa çıkar.[103] Bu uygulamalar aynı zamanda Türk sahne sanatları hayatının tarihi köklerine ışık utabilecek halk kültürü verileridir.

Altay Türklerindeki "**Kamlık Bayramı**" olarak bilinen "**Cılgayak / Yılbaşı Bayramı**" ile Nevruz bayramının aynı olduğu üzerinde duran çalışmalar da yapılmıştır.[104] Bu ve benzeri köprüler uygulanılan merasimlerin yanı sıra, Türk dini hayatını hala yaşamında yansıtan toplumlar, bayramın bizzat kendisinden hareketle günümüzle mitolojik dönem arasında bağ kurma bakımından önemdirler

Haftanın dördüncü gününe isim olan Çarşamba diğer bazı hafta günleri gibi Farsça kelimelerden kök almışlardır. Nevruz Bayramı ile doğrudan bağlantılı olmayan bu ad alış Türkçeye o kadar güçlü yerleşmiştir ki, Farsça bu kelime etrafında gelişen sözlü kültür ürünleri bir hayli yekûn teşkil ederler.[105] Bizim üzerinde daha ziyade duracağımız husus bunlardan Ahır Çerşembe/Son Çarşamba'dır. Bununla amacımız, Yeni Gün Bayramına Hz. Âdem'den, Hz. Nuh'tan Hz. Muhammed'den Hz. Ali'den

---

[103] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller**, Berikan yayınları, Ankara, 2008 s. 382.

[104] Nadya Yuguşeva, "İslâmiyet Öncesi Türk Dinî hayatı İçinde Nevruz'un Önemi ve İşlevi" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.401-408.

[105] Abdulhalûk M. Çay, Türk Ergenekon Bayramı **Nevruz**, İlaveli Üçüncü Baskı, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 1989, s. 83-93.

hareketle, tabiat olayları ile ve destanlar şahit gösterilerek izah getirilirken, Ergenekon ve Kava Destanları ile bağıntısı üzerinde durulurken[106] Türk İnanç Sistemi itibariyle yerinin belirlenmesine katkıda bulunmaktır. Bu kimliği ile çalışmamız Esma Şimşek'in çalışması ile bazı bakımlardan örtüşmektedir.[107]

Çarşambalara dair verilen isimleri bir arada görebilmek tanımlama zenginliğimizden hareketle yeni çalışmalar yapılmasına yardımcı olabilir diye düşünüyoruz. İran'ın Karapapah Türklerinde dört Çarşamba'dan birincisi "**Yalancı Çarşamba**", ikincisi "**Doğrucu Çarşamba**", üçüncüsü "**Kara Çarşamba**", dördüncüsü "**Pay / Hediye Çarşamba**" olarak bilinir. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş yakarlar, havaya silahla ateş ederler ve buna "**Çille Kovması**" denir. İkinci Çarşamba yok sayılır atlanır. Üçüncü çarşambada başsağlığına gidilir, mezarlıklarda hayırlar işlenir, yaslı aileler ziyaret edilir, onlarla birlikte mezar ziyareti yapılır. Dördüncü çarşambada hediyeler verilir. **Baca - Baca, Şal Sallama, Nava, akarsuya gitme** merasimleri yapılır. Nevruz'da kış için muhafaza edilmiş,

---

[106] Zeynelabidin Makas, "Türk Bahar Bayramı Geleneği ve Nevruz", **Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu, (23 3 1990 Kayseri,** Erciyes Üniversitesi Kayseri, 1992, s. 223-228.

[107] Esma Şimşek, ""Azerbaycan Türklerinde "İlahır Çerşembeler" ve Eski Türk Dini ile Paralellikleri" **Türk Kültüründe Nevruz V Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (15-16 Mart 2002)** Diyarbakır) Ankara 2002, s. 162.

milah diye bilinen salkım şeklinde üzüm yenilir.[108] Karapapah Türklerindeki Çille Kovma, anne ve bebekler için yapılan Kırk **Çıkarma, Kırk Uçurma, Kırklama** inançlarından tamamen bağımsız değildir.

Bu konuda derlenilebilmiş bilgiler açıklamamıza kesinlik kazandıracak yeterlilikte değildi. Ancak halk inançları verilerinden hareketle mevcut birikimin artmasına katkıda bulunmak mümkündür, diye düşünüyoruz.

Bu arada Eski Türk Dini İnanç Sistemi, Tanrıcılık veya Gök Tanrı Dini tanımları Türk mitolojik katmanlarındaki yegâne tabaka olmadığı gibi, Şamanizm de her zaman ve muhakkak Türklerin yegâne dinleri olmamıştır. Şamanizm'in coğrafya ve çağ bakımından Eski Türk inançları ile ilişkisi olmuştur. Eski Türk İnanç Sisteminin tepesinde Tanrı vardı. Ayrıca konumuzu yakından ilgilendirişi bakımından da od/ateş, su, toprak ve benzeri unsurlar etrafında oluşmuş kültler ile atalar ruhu kültü oluşturuyordu.[109] Bu konuda Esma Şimşek'in anılan çalışmasında açıkladıkları ile bizim değindiğimiz hususlar bir bütünü oluşturmaktadır.

Bizim arayışımıza ışık tutması bakımından en içerikli çalışma Güllü Yoloğlu meslektaşımızın çalışması ol-

---

[108] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II**, Ankara 2007, Berikan yayınları, s. 62.

[109] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2006, 5.Bsk. Ebabil Yayınları.

muştur[110] Yoloğlu bu çalışmasında çarşambalara verilen isimlerin sağlıklı olmadığını onlara Azat Nebiyev, Kamil Veli Nerimanoğlu, azize Hanım Caferzade gibi araştırmacılar tarafından verilen isimler arasında birliğin olmayışından hareketle izah etmektedir. Ayrıca yapılan isimlendirmelerin çok kere "**ab-ateş, xak-bad" su-ateş, toprak-rüzgâr"** gerçeği ile bağdaşmadığı üzerinde durmaktadır. Bu dört unsura demir unsurunun da eklenmesi gereğine dair görüşlerini açıklamaktadır. Çarşambalarda yapıldığı ileri sürülenler ile halkın bu günlerde yaptıkları arasındaki farkları da sergilemektedir. Onun izahının merkezinde ısı, ısınmak, ısınmış olmak vardır ki bu olguyu da güneş objesine bağlamaktadır. İzahlarında kendi içerisinde ciddi tutarlılıklar örneklemektedir. Çarşambalara beşinci ve altıncı çarşambaları ekleyen ve Çarşamba sayısını üçe indiren çalışmalardan misaller vermektedir. Çarşamba inancı ile Çilleler ve Hıdır Nebi inancı arasındaki inanç ve tarihlere tekabül bakımından bağlantı kurmaktadır. Çarşamba adlandırma ve sıralamasında anasırı erbanın esas alınmasının Fars kültür etkisinden olabileceğini belirtip "Türkün mifik tefekkürü"ne uymadığını vurgulamaktadır. O'na göre makul Çarşamba sıralaması; **Yalancı Çarşamba, Haberci (Cıdırcı, müjdeci) Çarşambası, Ölü Çarşambası** (Kara Çarşamba ve ya Ölü Bayramı", **İlin-Ayın Axır Çarşambası** şeklinde olmaktadır ki tahlilleri mantıklı ve gerçekçi görünmektedir.

---

[110] Güllü Yoloğlu, **"Çarşambalar"** www.kaspi. Az/fevral/26/serbest. htm-.69k-.

METİN

Bu kısa kaynak irdelemesinden sonra metine geçilebilir. Çarşambaların nevruz takviminde sayıları sıralanışları başlayıp ve bitiş tarihleri yani süreleri belirlenmiştir. Bu dört çarşambanın beherinden önce ve süresi kapsamında yapılacak ve yapılmasından kaçınılacaklar belirlenmiştir. Bunlardan ilk ve son çarşambalar farklı önemlidirler. Azerbaycan'da bu çarşambalara "**üskü**" de denir. Temizlik ilk çarşambadan başlar, sayacılar pay toplar, arpa ve buğday kuyuları açılır. Semeni, hedik, gavurga hazırlıkları başlar. Ayrı ayrı ele alacağımız Son Çarşambada, özel yemekler hazırlanır, tongalar kalanır, Yeddi Levin, Kapı Pusma ve benzeri uygulamalara geçilir. Akarsudan gün doğmadan niyet tutularak getirilen ve "lal **su**" denilen su ile uygulamalara geçilir. Su ve ateş üzerinden atlamak, ölüler için Kur'an okumak gibi uygulamalara geçilir.[111] Azerbaycan'ın diğer kesimlerinde olduğu gibi Padarlar ve Karaçiler'de de **7 tonga**l hazırlanır "Ağırlığım uğruluğum burada dökülsün" gibi sözler burada da söylenir[112] Bu türden Çarşamba uygulamaları, çeşitli pişintiler/yemekler, mollaya Kur'an-ı Kerim okutmak, bacadan Torba salmak, Ocak kalamak bölgenin Türk kültürlü halklarından

---

[111] Abdulkadir Yuvalı, Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri" **Nevruz**, Yayına Hazırlayan S.Tural, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1995, s. 54-61.

[112] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, 2008 Berikan yayınları, s.89

Lezgiler'de de vardır.[113] Azerbaycan'ın Afşar Türklerinde "Çarşamba Hatun" un evlerin içine girip evlere mutluluk getirdiğine inanılır. Çarşamba günü hatunlardan birisi evin damına çıkar. Onun bir elinde demir bir şiş, diğer elinde gavurga/kavurga vardır. Damın üzerine demirle bir dikdörtgen çizer. İkinci hatun kavurgayı damın üzerine eker gibi yapar ve "Bismillahirrahmanirrahim Allahümmeselli Ali Muhammed. Allahu Teala İnşallah Nuri Muhammed ve İbrahim devleti ve uzun ömür ve beden sıhhatini tüm komşulara inayet eylesin. Yoksullara devlet, zenginlere keramet versin, âmin) der. Kavurgalardan bir avuç evin bacasından aşağıya, bir avuç tavla ve ahırların bacasından aşağıya, bir avuç kıbleye doğru damdan aşağıya döker. Tarlalar niyetine bir avuç da havaya serperken 'kurdun kuşun payı' der. Bu uygulamayı bütün haneler yaparlar. Daha sonra aksakallar toplanıp yas evlerine giderler, onları yastan çıkarmaya çalışırlar. Yaslıların, ev sahiplerine hürmeten evin damında ateş yakarak yastan çıkma teklifini kabul ettiklerini gösterirler. Yaslıların yaktığı bu ateşi gören komşular sabaha kadar tüfek atarlar.[114] Bu dramada "Sultan Nevruz" kavramının yanı sıra bir de "Çarşamba Hatun" u görüyoruz. Ayrıca şükran duygularını anlatabilmek için ateş yakılmış olması da ateşin iyesine duyulan minnet anlamında manidardır. Kıbleye dönmüş

---

[113] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 101.

[114] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, 2008 Berikan yayınları, s. 118.

olmak ise inancın İslamî bir kimlik de kazanabildiğini göstermektedir.

Azerbaycan coğrafyasının Türk kültürlü halklarından Talişlerde erkekler mezar ziyaretini Cuma ve **Çarşamba** günlerinde yaparlar[115] Irak'ın Türkmen bölgesinde, Kerkük ve Çevresinde Çarşamba günü yağmur yağarsa bütün hafta yağmur yağacağına inanılır[116] Moğollarda cenaze defni pazartesi Çarşamba ve Cuma günleri yapılır.[117] Azerbaycan Türklerinde kısmet tahmin etme evlilik yaşını belirleme fallarının hemen hemen hepsi ahır Çarşambada açılır. Bu gece yenilen elmanın soyulan kabukları yastığın altına konularak muhtemel nişanlının rüyada görüleceğine inanılır.[118] Rızkların Ahır Çarşamba'da dağıtıldığı inancı Azerbaycan'da olduğu gibi Doğu Anadolu'nun ana dili Zazaca olan Türk kültürlü halklarda da vardır.[119] Erbil'deki **Baba Gulgul** ve Kars'taki **Celal Baba** ziyaretlerine Çarşamba günleri gidilir[120]

Bu tür verileri ele almak, bunları inanç etimolojisi itibariyle anlamlandırmak bizi mitolojik döneme taşır mı? Çarşamba verilerinden hareketle mitolojik döneme bir seyahat yapılabilir mi? Bu arayış uygulanmakta olan Çar-

---

[115] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 179.

[116] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller**, Berikan yayınları, Ankara, 2008 s. 372

[117] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 333.

[118] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 269.

[119] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s 279.

[120] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s 217.

şamba dolayısıyla nevruz inanç ve amelleri bize mitolojik kimliğimizle karşılaştırma imkânı verir ise ve bu karşılaştırmalardan bazı sonuçlar çıkarılabilir ise nevruzun tabir caiz ise dip tarihi çıkarılmış olabilir. Bu konuda yaşayan örneklerin en canlıları bakımından en büyük laboratuar Güney ve Kuzey Azerbaycan ve onun yakın coğrafyasıdır. Anadolu inanç coğrafyası itibariyle ise, büyük ölçüde A.Haluk Çay'ın ilgili çalışmasıdır.[121] Bu çalışmayı, bizim daha evvel ve daha sonra konuya dair derlediklerimizle, Nevruz şöleni bildirileri ile ikmal ettik

Mart ayının 21'ine bir ay, dört hafta kala her Çarşamba bazı uygulamalar yapılır. İlahır Çarşamba geçmiş yılın çirkinliklerinin geride bırakılıp yeni yılın kutlamaları olarak bilinir.[122] Nevruz'un dört çarşambasından **Ağ Çarşamba / Ahır Çarşamba** ve **Kara Çarşamba** arasındaki diğer iki Çarşamba ile birlikte dört çarşambadan Ahır Çarşamba ile Kara Çarşamba aynıdırlar. Kara Çarşambanın kara sıfatı alışı kışın henüz tamamen çıkmamış oluşu ile soğukların sürpriz yapabilecekleri ile izah edilirken, ölü bayramı, yas ile de bağlantılıdır. Bu çarşambanın diğer adı aynı zamanda "**Goduk Kırtı**" dır. Sıralı temizlikler evlerin içi dışı bahçeler ve benzeri yerler diğer iki çarşambada yapılmışken, bir seri temizlendikten sonra Kara Çarşambada Goduk/merkep yavrusu ve manda kırkılır, tıraş edilip te-

---

[121] A.M. Çay **a.g.e.**

[122] Tamilla Aliyeva, "Nevruz Halk Dramaları" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s. 42-51.

mizlenir.[123] Bu safhaları sözlü kültüre yansıyış biçimleri ile ayrı ayrı ele almaya çalışacağız.

Anadolu'da birçok yerde olduğu gibi Van-Erciş'te Mart ayının ilk çarşambası Kara Çarşamba olarak bilinir. Bu gün daha ziyade kadınların bir arada toplu yemek yeme günü olarak bilinir. Yılın bolluk içinde geçmesi yemek hazırlığının ve yenilmesinin çok oluşu ile izah edilir Kars'ta **"Baca Baca Gezme"** daha yoğun görülür. Gezen çocuklara meyve türü ikramlarda bulunulur.

Tunceli'de Kara Çarşamba'da erkekler alınlarına **kömür karası** sürerek akarsulara girip bu karartıları temizlerler. Sulara karşı dua ve niyazda bulunurlar. Bu uygulamada da su ve od kültleri bir arada yer almıştır.

"Kabir-Üstü" inanç ve uygulamaları Ahır Çarşambadan evvelki son Salıda yapılır. Kars bilhassa Tuzluca yöresinde bu uygulama "**Ölü Bayramı**" olarak bilinir. Ahir Çerşembe/Son Çarşamba hazırlıkları, Salıyı Çarşambaya bağlayan gece başlar. Yerel inanç dilinde bu gün için "**Tek Gün**" "**İlin Ahir**"i denir. Bu uygulama Şii-Caferi İnançlı Müslüman halkta olduğu gibi Varto ve yakın çevresindeki Alevi-Bektaşi İnançlı Müslüman halkta da az-çok farklı zenginlikte yaşamaktadır. Mehmet Şerif Fırat eserinde bu inanç içerikli uygulamanın Eski Türk inançlarının bir devamı olduğu kanaatindedir.[124] Bu tespiti "**Atalar Kültü**" ile

---

[123] Zeynelabidin Makas, **Türk Kültüründe Nevruz**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

[124] M.Ş. Fırat, **Doğu Anadolu ve Varto Tarihi**, Ankara, 1981, IV. Bsk.

ilişkilendiren halkbilimi araştırmaları da vardır ki bize göre itibar edilecek bir görüştür. Atalar kültü muhakkak ve sadece atalara tapınma ile izah edilemez. Atalar kültü daha ziyade canın bedenden ayrılışı ile her şeyin bitmediği, ölümden sonra da bir hayatın varlığı, ölenler ile bilhassa öldüğü sanılanlar ile yaşayanlar ilişkisinin devam ettiği inancının da bir tezahürüdür. Atalardan himmet beklemek İslam'a göre **şirk** kapsamında olmakla beraber, muayyen kutlu olduğu kabul edilen dini bayramların arife günlerinde kabirleri ziyaret semavî dinlerde bu arada Müslümanlıkta da vardır. İslam'da kabir ziyareti daha ziyade ölümü hatırdan çıkarmamak amaçlı olmakla beraber, geçmişleri Kur'an okuyarak yad etmek bir hayır ve hasenat işidir de. Bu noktada ölü bayramı, dirilerin bayramından evvelki, yani arife günü yapılan bir ziyaret konumundadır. Küsler dâhil büyük küçük herkesin görüştüğü fakir ve öksüzlerin de arandığı bu günlerde ölülerle de adeta hal-hatır edilmiş olunur. Ölü Bayramı'ndaki mezarların onarılmaları, ölümü hatırlatacak maddi nesneler olarak algılandığı sürece şirk kapsamında mütalaa edilmemelidirler. Alevi-Bektaşi inançlı Anadolu kültür coğrafyasında, Varto havalisinde Ölü Bayramında fakir fukarayı da kapsayacak şekilde toplu ve münferiden mezarlıklarda yenilir içilirken, aynı inançlı Anadolu'nun batı kesiminde ise zaman zaman mezarların üzerine su ve yiyecek konulduğu da bilinir. Bununla murat yolu düşüp ihtiyaç duyana Allah rızası için hayır işlemek hizmet vermektir. Bu inanç başka bir formatta Sünnî inançlı kesimde de yaşamaktadır. Mezar ziyaretinden evvel ve sonra sadaka verme türünden

hayırlar işlenir, mezarlıklarda çocuklar öncelikli olmak üzere, insanların sevinmeleri sağlanır. Ayrıca mezarlara **"suluk"** denilen kuşların ve böceklerin su içmeleri için özel yerler yapılır. Bu konu benzeri örneklemelerle uzatılabilir.

Bu uygulama sadece ve tamamen İslamî hayır işleme ile de izah edilemez. Yenilen yemeklerden Kur'an okunduktan sonra mezarların üzerine dökülmesi ve bunun mezardaki şahsın hayrına olacağını düşünmek bir noktada saçıdır da. Eski Türk İnanç Sisteminden tanıdığımız **su saçısı, toprak saçısı, orman saçısı** gibi saçı türlerinden bir **saçı** olduğu da Söylenilebilir.[125] Bu saçılarda toprağın ormanın suyun ruhu mutlu edilmekte ondan adeta şefaat, bereket, şifa beklenilmekte verebileceği cezadan korunmak istendiğine inanılmaktadır. Buradan mezara yapılan saçı bahsine gelinince mezardakinden yani ruhundan korunma veya yardım alma teması gündeme gelir ki İslam'a göre şirktir. Zira yardım istenecek ve yardımı verecek olan sadece Allah'tır. Bizim araştırmaya çalıştığımız husus Nevruz'daki inanç ve uygulamaların İslam'ın terazisinde tartıp yerini belirlemek değildir.. Biz, Nevruzdaki inanç unsurlarından yola çıkarak Mitolojik döneme bir yolculuk yaparken İslami geçit ve güzergâhları haliyle yok sayamadığımız için ara açıklamalar yapmaktayız. Bu arada **"Yerin Ruhu/iyesi"** veya **"Odun, Ateşin Ruhu/iyesi"** Kişi-

---

[125] Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**, Çorum, 2008, s.1139-1149.

oğlu ölürken bedeni terk etmiş olduğuna inanılan ruhu, Âdem'e Allah'ın ruhundan üflediği anlamda ruhu veya örnek olmak üzere Ahmet Yesevî Hazretlerinin ruhaniyeti, belki ortaklıkları var olmakla beraber tamamen aynı şeyler değillerdi. Halk inançlarına göre göçmüş ulu zatların ruhları zikreden cinlerin zikirlerini görebilir ve yaşayan ulu zatlar göçmüş ulu zatlarınla ruh gözleri vasıtasıyla görüşüp konuşabilirler.

"Gabir/Kabir üste getme/gitme"de evvelce olmazken şimdilerde mollalar da katılmaktadır. "Ölülerim adına gazan asmak" o ölünün veya ölülerin ruhuna yemek hayratı vermek demektir. Şamların/mumların yakılması, ruhların ışık vasıtasıyla gelip evleri rahat bulup dönebilmeleri içindir. Gece yakılan ateşlerin de izahı bu şekilde yapılmaktadır. Ruhun "azıp" geri dönmesi istenilmez, böyle hallerin ailede bir felakete yol açabileceğine inanılır ve **"Ruh Azması"** olarak bilinir. Bu gecelerde yâd edilen merhumun adı çekilmez/ismi söylenilmez. Ondan "rahmetli" bahtsız" "ikbalsiz" şeklinde bahsedilir.[126] Sevdiği insanları ziyarete gelen ruhlar aziz bulduğu kimselerini ziyaret etmiş olur. Ziyaret eden de o ailenin azizi, muteber, itibarlı, sevgili bir mensubudur. Ziyaret edilenleri gamlı, kederli mutsun görür ise, onun da mutsuz döneceği inancı vardır. Onun mutsuz dönmesi istenilmediği için ev halkı mutlu tablolar

[126] G. Yoloğlu, **a.g.m.**

sergiler. Onun haneye gelişini kolaylaştırma için o gece için pencereler açık bırakılır.[127]

Ateşin, güneşin, suyun, ataların ruhuna yapılan tazim Kamlık inancılık hüküm sürdüğü Altaylarda hala varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde Altay Kişi bu bayramda en saygın en yaşlı olana kutsal **od/arç**'ı yaktırır ve bu esnada;

"Tört toluklu taş ocak	"Dört taraflı taş ocak
Tört kindikli ot ene	Dört göbekli ateş ana
Ak külün yastangan	Ak külü yastangan
Ak calbştu ot ene	Ak alevli ateş ana
Odız baştu ot ene	Otuz başlı ateş ana
Çıydi bolzo bışırgan	Çiğ olsa pişiren
Tondı bolzo erikten"	Buz olsa eriten" denir.[128]

Kuzey Azerbaycan'da varlığını sürdüren ateş kültü ile Eski Türk İnançlarını canlı olarak yaşatan Tuva Türklerinin inançları arasında da ciddi bağların bulunduğu tespit edilmiştir ki, bunlar ateş kültünün muhakkak Zerdüştlük inancından gelmemiş olduğunu gösterir. Azerbaycan'da **Ölü Çarşambası** olarak da bilinen **Gara Bayram**'da ocaktan koku çıkarmak amacıyla ateşe yağ et atılır. Ant içilirken "bu ocak hakkı", "Bu ocağa kör bakım ki", "bu köz gibi gö-

---

[127] Kaynak Kişi; Saadet Şıhaliyeva.

[128] Nadya Yuguşeva, "İslâmiyet Öncesi Türk Dinî hayatı İçinde Nevruz'un Önemi ve İşlevi" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.401-408.

züm ağarsın ki" "Ocağın sönsün", "Od olmayan yerden tütsü çıkmaz" denir.[129]

Tuva Türklerinde ölünün yedinci ve kırk dokuzuncu günlerinde muhakkak ateş yakılır. Bununla amaç öbür dünyada ölünün yolunun aydınlatılmasıdır. Tuvalı avcılar avdan evvel ateşin sahibi/ruhundan yardım ister avdan onun ruhuna bir pay ayırır ateşin etrafında tavaf edercesine dönerler[130] Tuva Türklerinde ateşe yemek saçı yapıldığı en makbul saçının **süt saçısı** olduğunu diğer tespitlerden de biliyoruz.[131]

Saha Türklerinin **Isıakh Bayramı**'nda tören alanına yarım ay şeklinde genç Ak Ağaçlar dikilir Alanda ateşler yakılır ve bu ateşler tören bitinceye kadar söndürülmez. Akşamdan yere kımız serpilir yakılan ateşle geçmiş yılın kötülüklerinin yok edildiği gelecek yılın güzellikleri müjdelenmiş olduğuna inanılır.[132] Altay, Tuva ve Saha gibi Tanrıcılık inancının hala yaşamakta olduğu Türk kültür bölgelerinden Nevruz örnekleri almak mitolojik döneme

---

[129] Güllü Yoloğlu, "Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.391-399.

[130] Güllü Yoloğlu, **a.g.e.**

[131] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları Dedem Korkut Ak Koyunlu Coğrafyası**, Ankara, 2008, Berikan Yayınları, s.171.

[132] Yakup Deliömeroğlu, "saha Türklerinde Isıakh Bayramı", **Nevruz ve Renkler**, Ankara 1996, s. 129-133.

yapılacak yolculuğa ışık tutabilir diye bu örneklemelere yer verdik.

Altay Türklerinde ateş, güneş ve ayın bir parçası olarak bilinir Ülgen'in onları gökten gönderdiğine inanılır.[133]

Bu noktada, "(...)Şimdi olduğu gibi, yaratılan her gece, kendi gündüzünden önce yaratılmıştır. Dolayısıyla da Zulmet Geceleri; cemadatın, nebatatın, hayvanatın ve insanatın gündüzlerinden önce yaratılmış gecelerdir."[134] "(...) Şimdi olduğu gibi oluşturulan her insan, bir önceki insandan en az bir vasıf kâmildir."[135] Mitolojik dönemden günümüze geçen zamanın uzunluğu düşünülünce anlaşılma hiç de zor olmayabilir. "Âdemlerin aynı ilah tarafından güdülmesi nedeniyle aynı ilaha ve birbirlerinin benzeri olan İlahî düzene bağlılıkları vesilesiyle (...)"[136] İzah zor olmayacaktır. "Dinler farklı sistemlerdir sistemlerin getirileri farklı olduğu için, birbirlerinin aynısı olmazlar. Dinler sadece aynı feyiz kaynağında; yani aynı Allah'ta birleşirler (...)"[137]

Ahir Çarşamba'nın aldığı isimlerden "**Tek Gün**" üzerinde durulup inanç etimolojisi yapılamaz mı? Türk kültürlü halklarda sayılardan 13 uğurlu kabul edilmez bu

---

[133] Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Dokümanlar**, Ankara 1986, s.67.

[134] Sabahattin Güngör, **"Kevn'in Üç Vücudu"** Bandırma, 2008.

[135] **A.g.e.**

[136] **A.g.e.**

[137] **A.g.e.**

günün takvimdeki adı "**katır doğuran Gün**" dür. Sayım yapılırken bu rakam atlanır söylenmek istenmez. Herhangi şekilde bu sayıya talep olunmak istenilmez. Tek oluşu ile bir ilişkisi var mıdır? Toplu sünnet yapılan çocuk sayısı tek ise dökülecek kanın sayısını çifte çıkarmak için bir horoz kesilir. Cenaze ikramların da yemek tabağının tek, toy ikramlarında ise çift olması istenir. Bununla toyların devamı gelsin yasların sonuncusu olsun denilmiş olunur. Tek-çift ilişkisinin inanç boyutuna dair başka örnekler de bulunabilir. Ahır Çarşamba/Son Çarşamba neden "Tek Gün"dür.

Ahır Çarşambanın tek gün olarak nitelenmesi ve on üç veya 31 ile ilişkilendirilmesine karşı çıkan görüşler de vardır ve oldukça yaygındır.. Bu görüşü benimseyen çevre on üç ve otuz biri ebcetle izah etmekte ve Türk kültürüne sonradan sokulduğunu düşünmektedirler.[138]

Türklerde ateşe selam verme, ateşin önünde ant içme gibi uygulamalar vardı. Ancak İran Kültüründe olduğu gibi ateşe tapma yukarıda da belirtildiği gibi yoktur.[139]

Iğdır'ın Şii-Caferi İnançlı Müslüman Türk halkında "Kara Çarşamba" yas alameti olarak anılmaktadır. Çarşamba günleri "hayır iş"leri olarak bilinen bazı işler yapılmaz. Mesela kız istenmez, düğün yapılmaz, bu günde ana rahmine düştüğüne inanılan yaramaz, düzenbaz, edepsiz, saygısız kimselere "**Çerşembe Garışığı/Karışığı**" derler. Bu

---

[138] Kaynak Kişi; Zeynelabidin Makas.

[139] Bahattin Ögel, **Türk Mitolojisi, c.II**, Ankara 1995. s. 509.

çevrede çarşamba en kötü ve uğursuz kabul edilen gündür. Diğer bütün günlerde hayır işleri yapıldığı halde bu gün yapılmaz. Çarşambaya muzip bir dille "**Şerşembe**" denildiği de olur.[140] Bu görüşe Ehliman Ahundov katılmıyor olmalı ki, o söz kesiminin bu günde yapılmasının hayrına inanıldığı belirtmektedir. Ona göre kısmet bağlama ve kısmet açma işleri de daha ziyade bu güne rastlatılır. Anlaşılabilen kadarı ile bugün tersliklere açık olumsuzluklara gebe bir gün olduğu için muhtemel bir olumsuz gelişmeye karşı teptir olmak üzere bugün özellikle tatlı dilli olmaya ve kırıcı olmamak için özen gösterilmelidir. Halk arasındaki;

"Ne sen gel,

Ne yılın ahır çarşambası" sözü ile kastedilen budur.[141] Bu söz adeta;

"Ne Şam'ın şekeri,

Ne Arap'ın kara yüzü" gibi bir ifade biçimidir.

Güney Azerbaycan Türk Kültür coğrafyasında "Kara Çarşamba" tanımlaması pek yoktur Çarşamba bayramdır. Kara Bayram, yas bayramı anlamında kullanılır. Bu gün mukaddes gün olarak bilinir. Nikâhların Çarşambada kıyılması istenir. Çarşambaya ölü yasa rastlamış ise yas ertelenir. Kara Çarşamba Güney Azerbaycan Türklerinden sadece Karapapak Türklerinde bilinir ve uygulanır. Bayram

---

[140] Kaynak Kişi; Seyfeddin Altaylı.

[141] Ehliman Ahundov, **a.g.e.** s.434.

ayı ikinci Çarşamba kara bayram sayılır., od yakıldıktan sonra mezarlılara gidilir.[142]

Tasavvuf bilginlerine göre renklerle tanınmaları halinde sıralamada en güçlü nur, Siyah/Kara Nurdur[143] Bitlis'te de "Karaçarşambaya gelesin" inancı vardır.[144] Karaçarşambaya gelmek, onun tarafından cezalandırmak olmalı, Nitekim "**karalara gelesin**" ifadesi de alkış değil kargıştır. Ancak uyarı alabilmek, yarılmış olmak için sadece kara güçler değil ak güçler de etkilidirler. Erenler himmet ederler.

Bu arada olmayacak bir şey anlatılmak istenirken, "**Çıkmaz ayın son Çarşamba günü**" denir. Çıkmayacak ay olmayacağı için onun son çarşambası da olmayacaktır. Biz bu konulu çalışmamızda daha ziyade "Mücerretlik" üzerinde durmuştuk[145]

Mustafa Şenel bu konuyu incelediği çalışmasında; ("Çıkmaz ayın son Çarşambası" yılın bilinen, belirli bir zamanıdır. Bu zaman dilimi ile işaret edilen, Nevruzdan (21 Mart) önceki Çarşamba günüdür. "**Çıkmaz Ay**" ifadesi ile de ayın, başka bir aya çıkmadığı anlatılmıştır. Çünkü Nevruzla birlikte yeni bir yılın başlaması söz konusudur. Dolayısıyla "çıkmaz ay" yeni bir aya değil, yeni bir yıla

---

[142] Kaynak Kişi; Eli Beranzade.

[143] Kaynak Kişi; Sabahattin Güngör.

[144] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller**, Berikan yayınları, Ankara, 2008 s. 152.

[145] Yaşar Kalafat, "Pirden Bürüye", I. Tomarza Sempozyumu, 19-22 Haziran 2008 Kayseri.

çıkmaktadır, ulaşmaktadır.) demektedir ki bu açıklama belki deyimin zahiri anlamı için yeterlidir. Bize göre batını anlamı da vardır. Bize göre konu üzerinde tekrar durulmalıdır.

Kara Çarşamba ile sözlü kültürümüzde geniş bilgi birikimi vardır. Bu konuda Ali Berat Alptekin'in çalışmasında geniş bilgi bulabiliyoruz. [146]

Bilmecelerde;

"El obada addanar
Şirin olar dadlanar
Gâh attanar, yelenler
Gâh alışar oddanar

Alkış/Dualarda;

"Azar-bezarın ahır çerşenbede galsın"
"Ahır Çerşenbe muradını versin"
"Ahır Çerşenbe'de uğrun üzüne gülsün",

Gargışlar/Beddualarda;

"Ahır Çerşenben gara gelsin",
"Ahır Çerşembeye galmayasan"[147]

---

[146] Ali Berat Alptekin, "Atasözü Bilmece ve Halk İnançlarının Nevruz'a Yansıması" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.53-60.

[147] Ali Berat Alptekin, **a.g.e.**

Bu bulgularda Ahır Çarşamba; hastalık türü istenmeyen halleri hıfz edebilen, murat verebilen, uğur sağlayan bir koddur. Bayramın kara gelsin veya bayrama kalmayasın kargışları/kargışları emsal alınır ise o bir bayramdır.

Çarşamba içerikli "**Çarşamba Pazarı**", **Çarşamba Karısı**", **Çarşamba Duvarı**" gibi mahiyetini tam belirleyemediğim deyimler hatırlıyorum Çarşamba Pazarı sözünü Azerbaycan'dan hatırlıyoruz. Çarşamba karısı sanırım çok gezen hanımlar için denirdi. Çarşamba duvarı da Mahkeme duvarı bir gibi asık suratlar veya benzeri yüzler için denirdi.

Ahır Çarşamba mum yakılır, ahır Çarşamba günü evden ateş, kibrit, gazyağı, ekmek verilmez, Ahır Çarşamba günü akşamdan erken yatılmaz, sabah erken kalkılıp evin bir köşesinde lamba yakılır. Evin bir köşesine kazan asılır. **Kazan**, Türk kültürlü halklarda isi, ters çevrilmesi, asılması, ödünç verilmesi ile bir simge oluşturmuştur.

O gece dam-bacada **tongal/tonkal/tonkar/tonku** denilen ateşler yakılır bu ateşlerde yakmak için kıştan sapsamandan artan iri parçalar da kullanılır. Kars yöresinde bu tütsülemeye "**Gırç**" denir.[148] Tütsüleme Türk kültürlü halklarda kötü gözden ve bir takım görünmeyenlerin fenalığından korunmak ve zararından kurtulmak için evlerde işyerlerinde resmi ve özel merasimlerde sık sık yapılır Bu münasebetle öncelikle **üzerlik** yakılır. Üzerlik yakılma-

[148] A.M.Çay, **a.g.e.**

sı etrafında sözlü edebiyat geliştirilmiş ve üzerlik adeta bir kültür kotu oluşturmuştur.[149]

Ahmet Caferoğlu tongalı evin dışında yakılan ateş olarak niteleyip, Eski Türk İnanç Sistemindeki "**Ateş Kültü**" ile ilişkilendirirken[150] A.H.Çay kelimenin etimolojisi üzerinde durmaktadır.[151] Bize göre kelime yığmak yığınakla ilgili olabilir. Sobayı galamak, yakacakları uygun şekilde yığmaktır. Keza **tezek galağı, ot galağı, kerpiç galağı** da, kerpiç, tezek ve otların oluşturdukları yığınlardır. Nitekim gala/kale de bir yığıntı tepecik değimlidir? "Bir gangal soğan" tanımlaması yeşil soğanı değil kuru soğanın kellesini, topuzunu anlatır. Kangal köpeği de iri başı ile bilinir. Ton'un, don ile ilişkisi var ise, bize göre bu ilişki ısının düşmesi sonucu oluşan dondan ziyade, donuna girmek, görünümünü almak anlamında olmalı

Ahır Çerşembe'de/Çarşamba'da söylenen iki mahnıda,

"Çepere çeper doldu gel,
Çepere guşlar gondu gel,
Dolagsız gezen oğlan,
Dolag tamam oldu gel.

---

[149] Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamaları", **Bahçelievler Kültür Sempozyumu**, 15 Ocak 2009.

[150] Ahmet Caferoğlu, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, C.I, s.217; Zikreden A.M.Çay a.g.e. s. 84.

[151] A.M.Çay, **a.g.e., a.g.y.**

Aştıg dolag altına,
Halın dodag altına,
Sen ağaç ol budağ sal

Biz de dolağ altına"[152] geçen iki ifade arayışımız bakımından anlamla olmalı. Burada kış çıktı uyanma, canlanma, birleşip çoğalma mesajı ile keza bu temayı destekleyen aile olan ocak kurma mesajı vardır. Nitekim toylardaki "**Bey Şahı**" çok kere 7 veya 9 budaklı ağaçtan yapılırken beher budağına bir şirni/tatlı asılır ve onu taşıyanın hayır dua alma niyetiyle "here bir Allah desin" komutu üzerine toya katılanlar hep bir ağızdan "Allah, Maşallah" der, çiftlere balalı ve sağlıklı mutlu hayat dilerler.[153]

Azerbaycan bilmecelerine Ahır Çarşamba;

El obada addanar
Şirin olar daddanar
Gâh attanar, yelenler
Gâh alışar, oddanar, şeklinde yer alır.

---

[152] Ehliman Ahandov, **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri**, haz. Semih Tezcan, Ankara 1978, s. 434.

[153] Müjgan Üçer, "Anadolu Selçukluları'nın Taş bezemelerindeki hayat ağacı Motifi ve Kültürümüzdeki Yeri", **I. Uluslar arası Türk Tıp Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 1 Ed. Ayşegül Demirhan Erdemir vd. 20-24 Mayıs 2008 Adana**, s. 69-84.

Tongal yığınının altından çocuklar bir tünel açarak karşı tarafa sürünerek geçmek için uğraşırlar. A.Alpaut bu uygulama ile Türklerin Ergenekon'dan çıkışı arasında bir bağ kurmaktadır.[154]

Türk kültürlü halkların halk inançlarında âlem değişmek denilebilecek bir inanç ve bu inançla ilgili uygulamalar vardır. **Delik Taş**'ın deliğinden geçilir ve yakın zamana kadar köy ve kasabalarının yakınında mistik güç izafe edilen delikli taşlar vardı. Halen **Hacı Bektaş Veli** ve Yedi Uyurlar gibi kutsal kabul edilen mekânlarda ovuğunun bir tarafından diğer tarafına geçilen kayalar vardır. Bu taşlarla ilgili olarak günahkârların geçemeyecekleri, geçebilenin cennete gideceği şeklinde açıklamalar yapılır.

Tunceli'de Kara çarşambaya ait bir uygulamada yabani bir gül boyuna yerilerek esnetilir ve ondan bir yay oluşturulur. Bu yaydan hastalar öncelikli olmak üzere sorunu olan herkes geçer ve böylece selamete ulaşılacağına inanılır. Bu esnada "Bizi kurtardığın bugünün hürmetine bize şifa ver denir.[155]

Edip Yavuz'un[156] dediği ve Haluk Çay'ın katıldığı gibi Bozkurt-Yol göstericilik bağlantısı mitolojik bir veri-

---

[154] Aziz Alpaut, "Bozkurt Bayramı", **Çınaraltı**, 27 Mart 1943, S. 79, s.6; Zikreden A.H.Çay **a.g.e.** s.85.

[155] A.M.Çay, **a.g.e.** s126.

[156] Edip Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968 s. 426.

dir ve bu gerçeğe birçok Türk destanı şahitlik yapabilmektedir

Bu uygulamanın farklı bir şekli de Toros Türkmenleri ve anadili Kürtçe olan bazı Doğu Anadolu Aşiretlerinde esnetilmiş **kurtağzı** derisi ile yapılır[157] Şam Türkmenlerinde "Kurtalma" diye bilinen bir tabir vardır. Bir şey çok istenmesine rağmen bir türlü alınamaması halinde onun elde edilmesi, ona ulaşılması için uygulanan yönteme için bir tabir kullanılır.[158]

İsmet Alpaslan'ın verdiği bilgilere göre, Ağrı'da Kara Çarşamba'da kutlamalarında çocuklar baca ve duvarlar çubuklarla çizerek, "Kada belâ dışarı devlet içeri" şeklinde kora oluştururlar. Sonra evdeki insan sayısınca bacaya taş dizerler. Bu taşlardan beheri ailedeki bir ferdi temsil eder. Ertesi gün bu taşların altında kırmızı bir böcek aranır kimin taşının altından bu böcek çıkar ise o kişi ailenin o yılki şanslısı sayılır. Bu türden uğur vericinin izlerini aramak Hıdır Ellez'de Hıdır için de söz konusudur. Ayrıca Kurt izinin aranılması ve bulunması halinde uğura yorumlanması da aynı anlamda anlaşılmalıdır.

Esasen bu geçiş ile zararlı olabileceğine inanılan kara iyenin zararından korunabilmek için onun güç alanından çıkmak arayışı vardır. Geçilebilen yeni yerle, o yerin

---

[157] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar, Ankara 2007.

[158] Kaynak Kişi; Yusuf İsak, Şam'da yaşamakta olan Golan Türkmenlerinden.

koruyucusu olduğuna inanılan gücün, güç alanına, koruması altına girilmiş olunur.

Nevruz oyunlarından "**Kurt Oyunu**" avcının kızını kurt donuna bürünerek bir kişi kaçırır. Avcı kurdu yaralar ve aralarında görüşmeler yapılır. Yaralanan kişinin tedavisinin gün doğmadan akarsudan alınan su ile olacağını avcıdan öğrenen kişi kızının yerini söyleyeceğini açıklar ve avcıyı kızının bulunduğu mağaraya götürür. Orada karşılarına çıkan bir kurt, avcının kurt donuna girmiş kızıdır. Bu kurt tekrar kıza dönüşür ve kişi ile kız evlenirler. O gün bayram olur Bu bayram Nevruz bayramıdır.[159]

Anadolu halk inançlarında ulu zatların **kurt donu**na girebildiği gösteren örnekler vardır. Ayrıca Destanlardaki **Kurt Ana** ve **Kurt Ata** kavramlarını don değişme ile izah eden çalışmalar da vardır.[160]

Nevruz-Kurt, Nevruz-Hıdrellez ve Kutlu gün ve gecelerde kutun izi arama konusunda halk hikâyelerinde ve bazı tarihi verilerde de bir kısım bilgiler bulunabilir.[161]

---

159 Azad Nebiyez, **a.g.e.**

160 Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

161 Nerin Köse, Türk Halk Hikâyeleri "İt Başlı Ulus Efsanesi konusunu incelerken; insanlarla olağanüstü varlıkların ihtiyaçlarından doğan kahramanlar üzerinde durmakta, Tepe Gözün bir çobanla peri kızının birleşmesinden dünyaya geldiğine işaret etmektedir. Bu arada iye olarak da bilinen halkın ruh veya (batılı bazı kaynakların bunlara ilah da dedikleri bilinen) ilahların varlıklarına yer vermekte "yer-su" ya da yer vermektedir. dir. "Atilla dönemine kadar gelmiş; Türk mitolojisini e etkilemiştir. Ancak Gök-Türk Devletlerindeki,

Kurt-Bozkurt imgesinden yola çıkarak Hıdrellez-Nuh Tufanı Azerbaycan Türk mitolojisi içerisindeki yerine işaret eden ve bu bulguların genel Türk mitolojisi kapsamında vurgu yapan çalışmalar da yapılmıştır ki bütün bunlar arayışımız bakımından önemli ilmeklerdir. Tekrar, tekrar irdelenerek yeni anlamlandırmalara ulaştırılacaklardır.[162]

Sır Tarduşlar'ın atalarının **'kurt başlı bir insan'** olması ile eski Türklerin sık sık akın yaptıkları bölgelerin ilk coğrafyacılar tarafından 'it başlı insanların yaşadığı yerler' olarak değerlendirmenin, bu inancın yerleşmesindeki rolünü de unutmamak gerekir." "...**Şerif Hızır/Sarı Saltuk**, rivayete göre **'Kıl Barak'** olarak adlandırılan bu yaratıklar birbirlerine yapışık halde yaşarlar ve söyledikleri anlaşılmazdı. Nitekim Sarı Saltuk'un onların dillerini anlaması da Hızır'ın verdiği elmayı yemesiyle gerçekleşir demektedir. Yazar elmanın halk hikâyelerinde yer alan çocuk edinme inancının üzerinde de durmaktadır. (Nerin Köse, "İt Başlı Ulus, Efsanesi ve Türk Halk Hikâyeleri", **Araştırmalar I**, Ankara, 1996, s. 83-93.) Bu münasebetle bizim üzeride durmak istediğimiz husus, halk inançlarında peri de bir dişi cin türü olarak düşünülmüş ve cinlerle insanların çiftleştikleri hatta çocuk sahibi olduklarına dair hususlar vardır. Bu tespitlerle Kurt Ata ve Kurt Ana inancına bir boyutun daha getirildiğini düşünüyoruz. Diğer taraftan tasavvuf bilgini Türkologlar da bu türden ruh olarak yansıtılan inançların esasen cinlere ait olduğu kanaatindedirler.

[162] Nahçıvan'dan yapılmış bir efsaneye göre, Hz. Nuh'un gemisindeki ikişer ikişer alınan hayvanlar tufanda boğulurlar. Nuh'un oğullarından Türk isimli birisi babasının istemi üzerine hayvanlardan koyun ve koçu alarak bir adaya iner. Her taraf su ile kaplı olduğu için Türk adadan dışarıya çıkamamaktadır. Bir gün Türk koyunlarından birisinin parçalanmış olduğunu görünce pusu kurup suyu geçerek gelen karartının bir kurt olduğunu görür. Boz renkli olan bu kurt

Kereşin Tatarları'nda Sabantuy Bayramı günü, hasadın iyi ve bol olmasını ve hayvanların artmasını dileyerek ölülerden dua isteme geleneği de uygulanmaktadır. Başkurtların da tatarlar ile sıkı ilişki olan yörelerinde Hobantoy yapılır. Ancak Başkurtlar bu bayram sırasında tatarlarda yer almayan Horo Büre/Boz Kurt gibi yarış türleri uygularlar ki, bunlar göçebe hayat tarzı süren Asya halkları düğün merasimlerinin uzantılarıdır.[163]

Böri inancı mutlaka Türk kültür coğrafyasına veya Türk kültürlü halklara mahsustur denilemez. Böri ile ilgili inançları Anadolu ve yakın çevresinin çok eski halklarında da görebiliyoruz. Kültür coğrafyamızda yaşamakta olan böri içerikli inançlardan bir kısmının bu halklardan kalmış olabilecekleri veya inançlar arasında karışmaların olabileceği de söylenebilecektir. Elamca ve Akatca metinlerde geçen böri, bitböri ifadeleri bu halklarla Türk kültürlü halklar arasındaki bağlardan birisi olarak görülmektedir.[164]

---

koyuna saldırınca Tük onu karşılar. Kaçan kutru takip eden Türk kurdun geçerek geldiği suyun hiç de derin olmadığını görür. Kurt'u takip ederek adadan çıkıp suyu geçerek karaya ulaşabileceğini görür. Kurtarıcı olarak gördüğü kurdu bayrağına sembol yapar. (Prof. Dr. Muharrem Caferli, **Nahçıvan Folklor Materyalleri Esasında Folklor ve Etnik Millî Şuur**, Aktaran Alpertunga Altaylı, Kültür ajansı yayınları, Ankara, 2007, s.12-13.

163 Çulpan Zarifova Çetin, **Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri**, Ankara, 2009, s.26.

164 "M.Ö. 11 yüzyılda Elam, Şilhak-İnşuşinak döneminde geniş topraklar elde etmiş ve en parlak devrini yaşamıştır. Yazdırdığı tabletlerde fethettiği toprakların adını sayan bu kral Kaskar bölgesinde

Bu uygulama, tonga'lın alt tünelinden geçme uygulaması sözlü edebiyat ürünlerinde de yaşamaktadır. Ayvaz, **Köroğlu**'nun gücünü kabul ettikten sonra onun koltuğunun altından geçmiştir. Halk inançlarında örneğini gördüğümüz bir diğer misal de yeni gelinin ilk gününde kaynanasının başaklarının arasından karşı tarafa geçmiş olmasıdır. Bu uygulamadan sonra yeni hanım, hanım ananın hükümranlığını kabul etmiş onu ana bilmiş ve onun korumasını kabul etmiş olur. Keza yenilen pehlivan yenen pehlivanın koltuğunun altından geçer. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tutukluk yapan tüfek sahibinin avı bol olsun diye genç kızın göğsünün üst kısmından sokulup eteğinin altından çıkarılır. Beşiğe konulmadan evvel bebek beşiğin bir tarafından alınıp karşı tarafına geçirilerek tekrarlanan bir uygulamaya tabi tutulur. İsmet Çetin'den dinlediğimiz bu örnekte de Sivas yöresinde **minberin** bir tarafındaki oyuktan çocuklar geçirilip diğer tarafından çıkarılmak suretiyle onlar için şifa umulurdu.

Buradan, tongalın altından açılan tünel, bu tünelden karşıya geçebilme gayreti ile Nevruzun sağlık, mutluluk,

---

. böri ile ilgili iki yer adını çekmektedir. Bunlardan birisi "Bit-Bari /Kurtlar Ev." Diğeri ise "Şa bar bari/Kurttan" (Gaybullayev, Azerbaycan Türkleri Teşekkül Tarihinden, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1994, s.58-59. Zikreden, Hasan P. Gulmuhammed "Elam, Kas ve Türk Kültürü arasındaki paralellikler ve Türk Kültürünün Eskiliği" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ocak-Şubat 2009, S. 178, s.205-222) Onun ev olarak çevirdiği Akatca bit kelimesi eski dönemlerde soy anlamı da vermekteydi. Kaslarda ve elamda bari veya böri çok daha önce kullanılmakta idi (**a.g.e.**).

bereket, kısmet ve benzeri konularda dilek ve temenniler bayramı olduğuna geçilebilir Ateşin koruyuculuğuna olan inanç bilinirken bu koruyuculuk çok kere görünmeyen kötülüklere ve kötülük yapıcılara karşıdır. Bu münasebetle ateşin üzerinden atlanılır. Bilhassa hayvanlar iki ateş arasından geçirilirler. Ateşin etrafında dönülür. Bu uygulamaların çeşitli yöntemleri vardır. Tünel-tangal bağlantılı bu tespit ateş kültüne farklı bir derinlik daha kazandırmıştır. Etrafında dönmek diğer bir ifade şekli ile **tavaf** da Türk kültürlü halklarda bir külttür. Daha ziya ulu kişilerin ulu makamların etrafında dönülür. Başına dönme, aşına döndürme ve etrafında dönme bağlantılı inanç uygulamalarıdırlar.[165] Etrafında dönülen od/ateş ile etrafında dönülen pirin mahiyet bakımından farkları yoktur. Nitekim birçok yerde **Od Piri** vardır. Bu konuya tekrar dönülecektir. Ayrıca üzerinde durulması gereken diğer husus ise, halk inançlarında yerin altı, **alt dünya** teması da vardır.

Nevruz ve ateş bağlantılı inanç ve uygulamalar diğer örneklerde de görülebileceği gibi bu kadarla sınırlı değildir. Ayrıca ateş muhakkak ve sadece eski Türk inançlarında kült oluşturması itibarı ile önemli değildir. Ateş **Zerdüşt** inancının merkez öğelerindendir. Bir Nevruz inanç ürünü olan Kara Çarşamba'nın Gök Tanrı İnanç Sistemi ile olabilecek bağlantıları üzerinde dururken ve buradan ha-

---

[165] Yaşar Kalafat, "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme" **Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır**, editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008, s. 453-463.

reketle od/ateş üzerinde yoğunlaşırken bu unsurun Zerdüştizm'deki yerinin farklılıkları ile belirlenmesi gerekecektir.

Sözlü kültürde yer alan tekerlemeler, maniler, şarkılar, ölçülü sözler, dua ve beddualar tefekkürün mahiyetini ortaya koyarken sistemin yapısına ve işleyişine dair de bilgi verilir. Dua kime yapılmaktadır, kimler aracı kılınmaktadır. Ara güçler ve bunların rollerini nelerdir gibi hususlarda kurt ile ilgili açıklamalarda olduğu gibi fikir edinmek mümkündür. Örneklemek gerekir ise;

Su Çerşembesi/Çarşambası Töreni'nde;

"Sel çapar, su çapar,
Bir günah işledim,
Gel onu tut apar.
Sel coşar, su coşar,
Gel apar, gel apar"[166] denilirken akarsuyun günah taşıyarak günahlıyı günahsız kılmakla görev aldığı anlatılmakta günahlının günahını affettiği açıklanmamaktadır. Başka bir ifade ile su görevlidir. Aklayan değil aklamada vasıta olandır.

Bir halk anlatımına göre, yavru balık anne balığa bana suyu anlat der. Annesi de bana suyun dışında kalan bir şeyi söyle sana suyu anlatayım demiş.

Bu gözlükle Semeni'ye de bakılabilir. Seni ile ilgili değişlerde;

---

[166] A. Nebiyev, **a.g.e.**

"Semeni sakla beni,
İlde göyerderem seni
..... "[167] İfadesindeki saklamak, korumak muhafaza etmek anlamında olmakla beraber "Allah saklasın" anlamında mıdır, yoksa pir inancında olduğu gibi pir vasıta kılınarak kadir olana sığınmak mıdır?

Zerdüştizm'in Türk mitolojik geçmişindeki yeri nedir. Türk mitolojik geçmişi muhakkak eski Türk inanç Sisteminden hareketle mi anlamlandırılmalı? Tabii ki hayır. Bizim bu konudaki çalışmalarımız konuya yeterince hulul edebildiğimizi göstermemektedir. Zerdüşt Coğrafyasının Türk kültür coğrafyası ile örtüşüyor olması, aynı toprakların Türk halkına vatan olmaları bu inancın Türk mitolojik kimliğinin bir parçası olması gerçeğini düşündürür. Şunu biliyoruz ki, od/ateşin her iki inanç sisteminde fonksiyonları farklı idi.

Tongalın yakılmasından sonra üzerinden çok kere 7 defa tekrarlanan atlanılmadan evvel atlayanlar **niyet** tutarlar. Bu niyet tutularak yapılan atlamaya hastalar ve çocuklar da yardım alarak katılırlar. Azerbaycan'ın Büyük Türk Şairi Bahtiyar Vahapzade'nin "Mübarek" şiirinde;

"....
Tongalar yandırılsın,
Üstünden tullanak biz,
Babaların ruhunu,

---

[167] A. Nebiyev, **a.g.e.**

Oddan geçip anak biz"[168] demektedir ki halkın arasında yaşayan inanç ve onun edebiyata yansımış şeklinde; ateş; mübarek, niyet tutularak talepte bulunulan ve bu münasebetle ataların ruhunun şad olması sağlanan bir unsurdur. Diğer tarafta pir etrafında yapılan tavaflarda pire getirilen kimse yaşlı, bedenen özürlü ve yaşça çok küçük ise ona da oddan atlamada olduğu gibi yardım edilir. Halk arasında yaşamakta olan atalar ruhunu şiirlerine tema olarak aldığını Vahapzade'nin diğer şiirlerinde de görüyoruz.

Od Çarşambasının diğer isimler, **Üsgü** Çarşamba, **Üsgü Gecesi, İkinci Çarşamba, Addı Çarşamba**'dır. Bu çarşambada da bayram uygulamaları güneş doğmadan çıktıkları dağ tepelerinde ve insanların halka oluşturmaları şeklinde yapıldıkları bilinmektedir. Burada Godu Han'a Seslenilir. Anadolu'da Godu Godu ilahileri daha ziyade yağmur dualarında bilinir. Gerçi yağmur güneş bağlantısı da bilinmektedir. Bu noktada Han olan bir Godi, Hatun olan bir **Çömçe** ve Sultan olan bir Nevruz vardır.

Yel Çarşambası; Kürek oynatan Çarşamba, **Yelli Çarşamba, Külekli Çarşamba, Heyder Çarşamba** olarak da bilinir. Yeller de, **Kara Yel, Ak Yel, Hezri/Yeşil Yel, gilever/kırmızı yel** olarak bilinir ve bunların etrafında da inançlar gelişmiştir. Yel Çarşambasında söğüt ağacının yerlere kadar eğildiği inancı ve bu gece Yel Baba'nın çağırılışı ile uygulamalar vardır[169] ki Sünni inançlı Anadolu Müslüman kesimde kadir gecesi bütün kahinatın secde ha-

---

[168] A.M.Çay, **a.g.e.** s.85.

[169] Esma Şimşek, **a.g.e.**

linde olduğu bu gece söğütlerin başlarının yerlere değdiğine inanılır. Bu inancı belgeleyen anlatılar vardır.

Torpag/Toprak Çerşembesi/Çarşambası; Ahır Çarşamba, Yer Çerşembesi, Çerşembe Süri gibi isimlerle bilinirken burada da karşımıza Toprak Hatun çıkacaktır.[170]

Diğer Çarşambalarda yapılan bütün uygulamaların tümü Ahır Çarşamba'da da vardır. **Od Çarşamba**'nın merasimleri arasında **"Azer", "Şehriyar", "Sedde" "Azerkan"** ve benzerleri vardır.[171]

A. M. Çay **Kapı Pusma**'daki şirin söz söyleme inancını Atalar Kültü ile izah etmektedir. Bugün ataların hanelerine geldiklerini çoluk çocuklarının bayramı nasıl geçirdiklerini öğrenmek istedikleri için evlerde tatlı söz söylemeğe çalışır şeklinde izah etmektedir.[172] Anadolu'da Cuma akşamları pişi, helva gibi güzel kokular çıkarılır ve Kur'an-ı Kerim okunurken, itiş kakıştan dedikodudan özellikle kaçınılır. Bu gecelerde geçmişteki ecdadın evleri ziyaret ettikleri mutlu dönmeleri için evi güzel görmeler gerektiğine inanılır. Bu gecede yaramazlık yapan çocuklar deden veya baban pencereden bakıyor kapıdan duyuyor diyerek uyarılırlardı. Bazen de Cuma gibi kutlu gecelerde soğan türünden koku veren yiyeceklerden özel olarak kaçınılır ve "Melekler gelmez" denirdi.

---

[170] Esma Şimşek **a.g.e.**

[171] Esma Şimşek **a.g.e.**

[172] A.M. Çay **a.g.e.** s.93.

Bütün bunlara rağmen od/ateş hiçbir zaman Allah yerine konulmaz, Allah'la eş tutulmaz, kadiri mutlak olana duyulan iman geçmişin izlerini taşıyan bazı tutumlara rağmen, bütün bu uygulamaların üzerindedir. Halkın kültür derinliklerinde eski inanç İslami dönemde daha ziyade folklorik bir öğe olarak varlığını mitolojik dönemin canlı izlerini yansıtarak sürdürür.

Tangal'ın üzerinden atlanırken söylenilen tekerlemelere dair de A.H.Çay geniş bir tarama yapmıştır. Bunlardan;

"Ağrım uğrum tökülsün
Oda düşüp **kül** *olsun"*

denilirken ateş yakarak, kül ederek uğursuzluklara ve ağrılara ve benzeri hallere yol açan amili ortadan kaldırmaktadır.

Ağırlığın, uğursuzluğun dökülmesi için söylenen bu tekerlemeleri biz çocukluk yıllarımızın geçtiği Kars Çayı'ndan biliyoruz. Çimip sudan çıkınca bu tür sözleri muhakkak söylerdik ki, bu uygulama halen Kars'ta bebeğin **Kırk Banyosu** yapılırken uygulanır. Böylece suda olduğu gibi ateşte de aklayıcı paklayıcı koruyup kollayıcı bir muhteva aranır.

"Yansın alov saçılsın,
Benim bahtım açılsın"

Denilirken de ateş **baht** açıcı olarak görülmekte ateşin etrafa saçılması da baht açmış olmanın nişanesi olarak görülmektedir ki, burada bir fal, **ateş falı** vardır. Ateşin

yanış şekline bakılarak Türklerin fal açtıkları bilinmektedir.[173]

Tuvalar ateşle fal bakarlar. Mesela koyunun kürek kemiğini ateşin üzerine tutar, kemik isle örtüldükten sonra, üzerinde oluşmuş çizgilerden geleceği okurlar[174]

Tongalın külleri ile ilgili uygulamalar da inanç içeriklidirler. Bu küller,

"Bolluk içeri, böcek dışarı
Devlet içeri böcek dışarı"

denilerek evin damlarından evin içine süpürülür[175]

Süpürge, süpürme ve süprüntü ile ilgili inançlar üzerlik kadar olmasa bir hayli yaygındır. Bu inancın uçları arasında da od, bereket, geleceği tahmin, şifa, nazardan koruma ve gibi unsurlar vardır[176]. Zibiller ve çöpler çok kere içeri doğru değil dışarıya doru ve gün batmadan ev-

---

[173] Yaşar Kalafat, "Hatay ve çevresi Örnekleriyle Türk Kültürlü Halklarda Fal İnancı" , **VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu (11-12 Nisan 2008 Hatay).**

[174] Güllü Yoloğlu, "Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.391-399.

[175] A.Ahundov, **a.g.e.** s.26-27.

[176] Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu,** 22-23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s.259-266.

vel süpürülürler. Süpürülenler ateş külü olunca ve bu ateş Nevruz Tongalına olunca inancın mahiyeti değişmektedir.

Külle ilgili inançlar da keza ateş/Ocak kültü bağlantılı olarak Göktürk dönemine, Gök tanrı İnanç Sistemine kadar uzanmaktadır.

Türkler ocaktaki ateşi söndürmeyerek ateşe olan tazimi ömür boyu sürdürürlerdi. Ateş ocak içinde küle gömülerek uyutulurdu. Kül ateşin koruyucu, belki de koruyucu iyesi olarak kabul ediliyordu. Külde "saklanan yeniden ateş yakmaya hazır halde muhafaza edilen korlara nispetle, ailede son çocuğa "**kül**" adının verildiğine ihtimal verilmektedir "**Kül Tiğin**" ve "**Od Çiğin**" adlarının da son çocuk oldukları inancı ile ad olarak verildiği görüşü de vardır.[177] Ev yetmediği zaman büyük çocukların evden ayrılıp ana-babanın ve evin en küçüğe kaldığı eski Türk âdetidir Bu inanç ve uygulama Türk kültür coğrafyasından Rumeli'de de yaşamaktadır. Kül-Tigin, **Ocak Prensi** anlamında olsaydı şurada veya burada bir Türk boyunda yaşardı. En küçük çocuk hanede kalıp anneye ve babaya bakıyor ki en genç olan en küçükler oldukları için. "Kafkasya ve Anadolu'da ocağı tüttüren oğul" deyimi vardır.[178] Balkanlar ve Anadolu Tük kültür coğrafyasında karın ağrısının tedavisi için evin en yaşlı hanımı tarafından hastaya **kül suyu** içilirdi. Ufak bir ipucu da Anadolu'da bazı yer-

---

[177] A. Temir, "Türkçe Kül Tigin ve Moğolca Od Çiğin Adları İle İlgili Tartışmalar Üzerine", **Şükrü Elçin Armağanı,** Ankara, 1983, s. 293-29.

[178] S. Güngör, **Tasavvuf Mektupları, 2008 Burhaniye.**

lerde **küle**, baca demektir. Kül-Ocak bağlantısı insanı kâmile giden yolda tasavvufta da geniş yer tutar

Mevlana demiş ki; Hamdım veya Tigin'dim Piştim Od Tigin oldum, Yandım Kül-Tegin oldum[179] denilebilirken,

"Serhatlı Lemin'in benim halımsın
Canımın cananı selvi dalımsın
Unutursan beni sen bir zalımsın
Çevirme ateşim küle güzelim"[180] de denilebilmektedir.

Kırgız Türklerinde Neooruz Bayramı'ndaki temel merasimlerden birisi de "**Ardıç Tütsüsü**" çıkarmaktır. Türk kültür coğrafyasının bu bölgesinde tek ardıca "**Mezar**" denir kutsal yer olarak bilinir. Ölülerin ruhu için ateşe yağ atmak, ateşe aş yedirmek olarak bilinir ve koku çıkarmak da "**Çıt Çıgarru**" olarak tanımlanır[181]

Bacalardaki tongal küllerinin evin içine süpürülmelerinden sonra honçaların etrafında oturulup Yenigün manileri söylenilir. Daha sonra sıra en az yedi çeşitten oluşan **Çarşamba Yemeğine** sıra gelir. Ayrıca yedi çeşit meyve karıştırılarak ev sahibi tarafından konuklara pay-

---

[179] S. Güngör, **a.g.e.**

[180] Sait Küçük **a.g.e.** s.64.

[181] Gülzura"Cumakunova, "Kırgızların Nooruz Kutlamaları", ", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s. 75-79.

laştırılır. İkramların arasında özel türküleri ile de bilinen **Semeni** ve onun bir türü olarak bilinen **Berte** de yerini alır. Bazı yörelerde bu geceye **Yeddi Levin Gecesi** denilirken bazı yörelerde ise bu tarih birkaç gün oynayabilir. Şehriyar bu konuyu dile getirirken;

"Bakıcının sözü, sövü, kağızı
İneklerün bulaması, ağzı,
Çerşembenin girdekânı övizi" diyerek dile getirecektir.[182]

Iğdır ve yöresinde bu gecede akarsularda kız ve erkek tanrıdan bir dilekte bulunarak soğuk suda yıkanır ve en az 3 defa suya batar çıkarlar

Ahır Çarşamba'da **"Ateş Topları"** yapılır. Ateş Topu bir telin ucuna gaz yağına batırılmış çaput parçası ile yapılır ve bu bez yakılarak tel havaya doğru fırlatılır. Avluların dış duvarlarına da keza gazyağına batırılmış yakılmaya hazır sopaları ile çaput bezleri iliştirilir. Havaya silahla ateş edilir. Bazı yörelerde mesela Derbent ve Kuba üzerlik yakılır ki buna **"Pülenberi"** denilir gelecek yılın nasıl geçeceğini tahmin için fallar bakılır. Açılan fallardan **"Kapı- Kapı" "Kapı Pusma, "Kapı Basma", "Kulak Asma"** olanlar kapılardan içeride konuşulanların dinlenilerek anlamlandırılması şeklinde bir geleceği tahmin işlemidir. Dinlenildiğini bildikleri için ev halkı güzel şeyler söyle-

[182] A.M. Çay **a.g.e.** s.87.

meye özen gösterirler. Dinleyenler de iyi anlamlar çıkarmaya çalışırlar.

Bir fal türü de bir tas su ve 7 anahtarla açılan faldır ki bu kere içerdeki fala bakanlar dışarıdaki birilerini dinleyerek uyduklarını anlamlandırırlar. **Anahtar** ve **kilit** Türk kültürlü halklarda geleceği tahmin, büyü yapmak ve büyüyü bozmak için çok kullanılır. Birçok yerde kilit kapılarak akarsuya atılır. Niyet tutup akarsuya anahtar da atılır. Mezar-ı Şerifte Hz. Ali'nin türbesinde bir madeni mil üzerindeki kilitlerden hareketle niyet tutulduğuna şahit olmuştuk. Böyle bir tespiti de İran-Gürgen şehrindeki bir çeşmede gözlemiştik. Üsküp Makedonya'da tekkelere kısmetlerinin açılmasını isteyen bekâr kızların kilit okutup koyduklarını biliyoruz. Divriği Ulu Cami'de Cuma Salasından evvel keza bekâr kızların kısmetlerini açılması için kilit açtırdıklarını tespit etmiştik. Derbent Kırklar Mezarlığında **Açar Piri** vardır.

Tan yeri ağarıncaya kadar devam eden bu uygulamalara mealen de olsa değinmeğe kalkmak Çarşamba inancından hareketle mitolojik derinlik arama amacından ayrılıp Bu bayramdaki uygulamaları anlatmakla zamanı ve mekânı doldurmuş olacağız.

Vasf-ı hâl uygulaması da tamamen su kült ile ilgilidir. O gün, gün doğmadan evvel genç kızlar çeşmeden getirdikleri su ile bir evde toplanır bu suyu koydukları bayda/leğende iğne ve pamuk arcılığı ile sevdalı gençlerin murat almaları konusunda bir tür fala bakarlar. A.M. Çay'ın tespitlerine göre Kars'ta bu uygulamaya "**Çile Çı-**

karma" denir. Kars'taki uygulamada kız ve erkek birlikte bu işlemi yaparlar ve kullanılacak su akşamdan bir erkek çocuğuna aldırılarak hazırlanır. Bunun farklı bir uygulama şekli de "**Suya Yüzük Atma**'dır.[183] Çile/Kırk çıkarmak Çileden/Kırktan çıkmak, Kırkını Dökmek, Ananın Kırkı, Balanın Kırkı Karı Kırk, Kırkını Okutmak, Kırklı Olmak, Kırkının Karışması ve benzeri tanımlamalarla bir bütün oluşturur. Azerbaycan'ın Padar Türklerinde Kırk Basması rahatsızlığının tedavisi iki Çarşamba arasında yapılır.[184]

Ağrı'da genç kızlar abdest alıp 7 ihlâs suresi okuduktan sonra buzunu kırdıkları akarsudan aldıkları uyun başında toplanırlar.[185]

Nahcıvanda da genç kızlar gün doğmadan akarsudan su alıp evlerine getirilirde kısmet açılması için ondan içer, onunla banyo yapar ve bereket getirsin diye o suyu evin/odaların anlamlandırılabilir. Dört bir bucağına serperler. Bu yöremizde gün görmemiş suya, Ham su denir ki, ham olmak, hiç kullanılmamış olmak başka bir amaç için niyetlenilmemiş olmak da inanç içerikli bir uygulamadır. Toprak saçma da olduğu gibi bu da bir saçı türüdür. Bu uygulamada da suya giderken ve bilhassa gelirken konuşulmaz. Konuşmamak bir nefs terbiyesi bir özveridir. Erbil yöresi Türkmenlerinde adak olarak üç veya beş gün

---

[183] A.M. Çay **a.g.e.** s.90.

[184] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, 2008 Berikan yayınları, s.86.

[185] A.M.Çay, **ag.e.** s.128.

konuşmamağa niyetlenilir. Bazen mesela erkek çocuğunun olması için anneler "Kırk kapıdan konuşmadan dileneceğim" demiş olabilir. Yemekten içmekten vazgeçmek gibi konuşmamak da bir özveridir. Büyüklerinin bilhassa erkekleri yanında konuşmamak yani "**ses saklamak**" bu açıdan da anlamlandırılabilir.

"Ses saklama" nın bir şeklini de Ağrı'da "**Konuşmadan Yayık Yayma**"dır. Kara Çarşambaya bir gün kala yayık için hazırlanan malzeme o gün konuşmadan yayığa doldurulup yaymaya başlanır ve sonra ürün ikram edilir. Bu işlem boyunca ilgili hanım hiç konuşmaz.

Kuzey Azerbaycan'da Çarşamba günü evin büyüyü sabahleyin erkenden kalkar hiç kimse ile konuşmadan ellerini una bular, unlandırır ve evin duvarlarına vurur. Böylece evin bereketinin artacağına inanılır.[186]

Su Çarşambası'nda sabahleyin erkenden bir kız ve oğlan akşamdan yanan tongal'ın külünü heç ne danışmadan/hiç konuşmadan yakındaki çaya, arka, bulağa apararlar/götürürler, onları suya atar ellerinde götürdükleri tasla aldıkları suyu evlerine getirirler.[187] Bu çarşambanın diğer adları **Ezel Çarşamba, Evvel Çarşamba, Gözel Çarşamba, Sular Nevruzu** veya **Gül Çarşambası**'dır.[188] Bu isimlerden Sular nevruzu tanımlanması farklı bir mesaj

---

[186] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller,** Berikan yayınları, Ankara, 2008 s. 383.

[187] G.Yoloğlu, **a.g.e.**

[188] Esma Şimşek, a.g.e.

içeriyor olmalı. Adeta kutsiyeti veren nevruzdur da bu adlandırmada Nevruz suda tecelli etmiştir.

Yeni yılda her şey tazelenirken ilk tazelenenin sular olması inancı da suda bir canlılığın olduğu inancını düşündürüyor. Bu su ile yara tedavi edilmesi de bu sağaltma yöntemidir. Türkeçare olarak bilinen halk ilaçlarında bu sudan yararlanılır. Çocuğu olmayan kadının başına bu sudan kırk tas su dökülür. Bu günde korkan kimsenin başına 3 tas sağdan 3 tas soldan su dökülür. Korkan ve herhangi şekilde bayılmış olan kimsenin tedavisinde bu sudan yararlanılır.

Bugün anılan suyun etrafına halka olunur ve;

"Sel çapar su çapar
Bir günah işlettim
Gel onu tut apar"

Gibi hikmetli olduğuna inanılar şeyler söylenir ki, su günah aparan yani aklayan paklayandır. Esma Şimşek'in ifadesi ile "sudan yardım isteme vardır"[189] Araştırmacı bazı sahipli çeşmelerin "**Yılan**" veya "**Arap**" dan sahiplerinin olduğunu belirterek su iyesine vurgu yapmanın yanı sına bir de Su Tanrısı **Aban**'dan söz etmektedir. Bu isim muhtemelen su iyesinin veya suda yaşadığına inanılan bir iyenin ismi olmalı. Biz daha evvel "Suyun melaikesi" "Suyun Ayşe'si Fatma'sı" "**Suyun Ruhu**" gibi tanımlamaları Borçalı'dan yapmıştık. Nitekim Esma Şimşek, Azat

[189] Esma Şimşek, **a.g.e.**

Nebiyev'in derlemiş olduğu "Suyun Nesibesi" isimli efsaneyi özetlemektedir. Buna göre saldırıya uğrayan Kara Han, kara çay'ın kenarına giderek derdini ona anlatır. Çay ilkin kükrer bulanır şırıldayarak akar ve kara han'a nasihatte bulunur. Nasihatinin sonunda "Kalanları Su Tanrısı Korusun" der. Keza kükreyerek, çağlayarak akıp gider.[190] Bu arada dedem Korkut çağman çağman kayalardan çıkan su ile Salur kazan'ı konuştururken "Karabaşım kurban olsun suyum sana" diyecektir.[191]

Ateş ile ilgili uygulamalarda olduğu gibi suyun da üzerinden niyet tutularak atlanır. Büyük şairi şehriyar "Heydar Baba" isimli eserinde bu esnada genç kızların söylediklerini şiirleştirmiştir.;

"Atıl matıl Çarşamba,
Bahtım açıl Çarşamba"

Ehliman Ahundov yaptığı bir tespiti A.M.Çay zikretmektedir. Bu tespite göre niyetli kızlar bu esnada başparmaklarına bir ip bağlar, birkaç defa suya atladıktan sonra bu ipi kesip suya atarlar.[192]

Türk kültürlü halklarda bağ-bağlanma ve bağlı olmak-bağdan kurtulmak bir kod oluşturmuştur. Bağ bir büyü türüdür. Bağlanmamak için bir takın uygulamalar

---

[190] Azad Nebiyev, İlahır Çerşembe, bakı, 1992, zikreden Esma Şimşek, a.g.e.

[191] Muharrem Ergin, Dedem Korkut Kitabı I, Ankara, 1989.

[192] A. M.Çay. a.g.e. s.91.

vardır. Daha ziyade genç çiftler evlenmeden evvel bağlanırlar. Ayrıca hastalıklardan korunmak ve kurtulmak için de bağ yapılı ve açılır.[193] Çok bilinen bağ türlerinden birisi de **kurtağzı bağlamak**tır. Bağlı damat bağı açılıncaya kadar murat alma konusunda başarılı olamazken, ağzı bağlı kurtta ağzı açılıncaya kadar saldıramaz, zararlı olamaz.[194] Bağ muhakkak düğün atarak değil başka yöntemlerle ve değişik araçlarla da yapılır. Kerem İle Asla aşk destanında kara Keşişin Aslı'ya yaptığı gömleğinin düğmelerini bağlayarak ilikleyerek kendisine bağlamak suretiyle Kerem'e kavuşmasını önlemektir.

Erzurum Hıdrellez manileri'nde;

"Ağlama yar ağlama
Elde ne var ağlama
Kısmet bağlayan Allah
Bir gün açar ağlama"[195]

Denilirken kısmeti açan ve kapatan iradenin Allah'ta olduğu anlatılmaktadır. Nevruz ve Hıdrellez'deki uygulamalar çok kere karışmış ve adeta aynileşmemişler-

---

[193] Yaşar Kalafat, "Alanya Yöresinde Kilit-Bağ Kilitlemek- Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III.** 1999.1997.1998.1999.2001., Alanya 2004, s. 492-496; **Erdem** Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III. Eylül 2001 S. 39 589-597.

[194] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I Türk Halk İrfanında Kurt,** Lalezar, Ankara 2007.

[195] Metin Özarslan, "Erzurum'da Hıdrellez İle İlgili İnançlar ve kimi Uygulamalar", **Türkbiliğ,** 2000/1, s.2003-2008.

dir. Azerbaycan Türk halk inançlarındaki **Tuzlu glik** yenilerek kısmetin rüyada görülebileceği inancı Erzurum'da Hıdrellezde uygulanır ve ismi **Tuzlu Ekmek**'dir. Bu ekmeği yiyip yatan kimse yatmadan evvel;

"Yastığı karışladım uçtan uca
İçinden çıktı üç hoca
Biri hece, biri cüce, biri koca
Kaderim kısmetim ne neyse
Rüyama girsin bu gece" der.[196]

Kurtağzı Bağlamak Türk kültürlü halklarda daha ziyade yabanda evcil bir hayvan kaldığı zaman onun zarar görmemesi için yapılır ve hayvan ahırına dönünce de açılır. Kurtağzı bağlamanın yıllık umumi tedbirler arasında yer aldığını Tunceli Karaçarşamba dua uygulamalarında görüyoruz. Bu uygulamada, bir ucuna çaput bağlanmış gül dalı alınmakta ve bu esnada, "Ey Ulu Rayber/rehber! Ey yol gösterici! Bugünün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma şeklinde dua edilmektedir.[197]

Bizim Türk kültür coğrafyasının 30-40 kadar farklı bölgeden tespitini yapmış olduğumuz kurtağzı bağlama uygulamasında kurdun ağzı kurttan daha güçlü bir varlıktan çok kere Kur'an okuyarak Allah'tan evcil hayvanları haklarını korumak adına yardım istenilerek yapılıyordu.

---

[196] Metin Özarslan, **a.g.e.**

[197] A.M. Çay **a.g.e.** s.127.

Adeta kurdun zararından korunmak için onun da hakları gözetilerek mutlak olanın yardımına başvuruluyordu. [198]

Kurt, "uluyarak açlığını duyurur, aç kurtlar ulur, uyan kurtlara gökten Kudret helvası yağar, kurt uluyarak şükranını açıklamış olur, ulumak kurdun iletişim vasıtasıdır" gibi inançlar vardır.

Azerbaycan'ın Nevruz'da söylenen sayacı nağmelerinde;

"Siz sayadan korhmusuz
Safa yurda gommusuz
Safa olsun yurdunuz
Ulumasın gurdunuz
Ac getsin avanınız
Toh gelsin çobanınız" denir.[199]

Güney Azerbaycan'dan yapılmış Nevruz'un başlangıç günü ve kurt bağlantılı mitolojik bir tespitler vardır. Bu gün Kurt yavrusunun önerilerine uyarak teptir alan Oğuz Oğlu kara kıştan salimen çıkar ve çıktığı gün bayram yapar[200]

---

[198] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar, Ankara 2007.

[199] Azad Nebiyev, **Azerbaycan'da Nevruz**, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara.

[200] "Oğuz oğlu mağarada yaşarken kıştan çok korkardı. Bu yüzden yılın üç ayında kışa hazırlık yapar dünyanın nimetlerini mağaraya toplardı. Bir yıl uzun geçti. Oğuz oğlunun yiyeceği bitti. Çaresiz kalan

Ergenekon Destanı da kurt ve demir motifleri üzerine oturmuş bir destan iken onun ve Kava Destanı'nın da 21 Mart Nevruz'a tekabül ettiğini ve Güneş yılı ile esaslandırılan en eski Türk Takvimi olarak bilinen "**12 Hayvanlı Türk Takvimi**" de Nevruz ile yeni yılı başlatır.

Güney Azerbaycan'da Ahır Çarşambada suya/bulağa gidenler oradan aldıkları **3 taşı su** kabının dibine koyar ve bu taşlar bir sonraki nevruza kadar muhafaza edilirler. Keza üç böğürtlen dalı koparılarak eve getirilir bunlar evin kantarmasına asılır ve bir sonraki Ahır çarşambaya kadar orada kalmaları sağlanır ve yeni Nevruz'da yenileri ile değiştirilirler. Azerbaycan'ın bazı kesimlerinde de su kaynağından alınan **Yedi Taş** evin, ambarın, ahırın kovanlıkla-

---

Oğuz oğlu Büyük Çile'nin otuzuncu günü mağaradan bayıra çıtı ki yiyecek bir şeyler bulup getirsin. Ne kadar gezip dolaştı ama hiçbir şey bulamadı. Sakalı buz bağladı, eli ayağı dondu. Pişman olup mağarasına dönerken, bir kurt balasına rast geldi. Kurt "Oğuz oğlu bu karda boranda nereden gelirsin?" dedi. Oğuz Oğlu başına gelen olayları anlattı. Bazı ayları kötüledi bazı ayları değerli buldu. Kurt, "Oğuz Oğlu önündeki yol ayrımında seni bir sürü koyun, bir kucak sümbül, bir iğ, bir de el değirmeni bekler. Onları alıp mağaraya apararsın, koyunu kesip etini yersin. Yününden iğde ip eğirir, kendine elbise diker, derisini eynine giyersin. Sünbülü de el değirmeninde tartip/öğütüp unundan ekmek pişirirsin. Böylelikle yaza çıkarsın. Ancak sana verdiğim şeyleri korumalısın. Sümbülü ve koyunu kendin artırırsın. Kuzuları elinin içinde büyütürsün. Sümbülün tohumlarını yere serpip onu anlının teri ile suvarırsın. Dediklerimi yapmazsan yaşamak senin için çetin olacak" Şerham Rehnimun, "Güney Azerbaycan'da Yıl Bayramı" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s.265-275.

rın muayyen yerlerine konulur. A.M.Çay bu uygulamanın bereketi cepletmek amacıyla yapıldığı kanaatindedir[201] ki biz de bu görüşe katılıyoruz. Bu uygulamada taş ve su kültleri bir bütün oluşturmuştur.

Ahır Çarşamba Uygulamalarında "**Şal Atma**" geleneği de bağlamak bağ çözmek inancı ile ilişkilidir. Şal Atma/Şal Salma inancı esasen bacadan sarkıtılan şala ilgili haneden bir hediye bağlama olarak bilinir. Ancak sallama yöntemi ile kız da istenir. Talip olunan kızın bacasından salınan şala delikanlı bir düğüm atar kız evi evliliğe olumlu bakıyorsa düğümü çözer kızın bileğine bağlar. Olumlu bakmıyor ise daha sonra bir hediye bağlayarak iade eder.

Bu uygulamanın değişik şekilleri Anadolu Türkmenlerinde de görülür. Ancak Ahır Çarşambayı bekleme şartı yoktur. Düğünde veya çeşme başında beğenilen genç kızın başına mendil veya eşarp atarak o kıza talip olunur.

Od ve demir iyelerinin bir araya geldiği bir ahır Çarşamba uygulamasında da **yumurta, demir** ve **kömür** niyet tutularak gömülürler daha sonra bu gömü çıkarılır. Kömür yumurtayı boyamış ise niyetin olmayacağına maden/demiri boyamış ise niyetin olacağına inanılır. Demir[202] etrafında da asgari Ergenekon'dan başlayan bir süreçle Türk kültür coğrafyasında yumurta da olduğu gibi

---

[201] A.M. Çay **a.g.e.** s.92.

[202] Yaşar Kalafat, "Zile Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda **Demir İnancı**" **Tarih ve Kültürü İle Zile Sempozyumu, 09-12 Ekim 2008.**

geniş inanç birikimi vardır. Demir'in de Türk kültürlü halklarda bir kült oluşturduğu söylenilebilecektir.

Demir'i yukarıda belirtildiği gibi hava, su, top ve ateş gibi esas alıp beşinci unsur olarak değerlendiren araştırmacılar olduğu bilinirken[203] halk arasında demir adına yaşanan inançlar münhasıra "Fe" anlamında demirden ziyade maden anlamında genel bir içerikle algılanır. Bazen bakır, bazen gümüş bazen benzeri bir başka maden de demir kapsamında mütalaa edilir. Bir diğer kuşkumuz da demiri, içinde bulunduğu dağ veya kaya ve toprak kültlerden farklı ele alma noktasındadır.

Azerbaycan'da Ahır Çarşamba günü pencere önüne konulan yumurtanın Hızır tarafından çizilerek işaretlendiğine inanılır. Bu çizgilerden Kara Hat kıtlığı, Kırmızı Hat ise bereketi simgeler[204]

Bu çarşambalar Anadolu Türk kültür coğrafyasında görülen Şubat ayının ikinci yarısından itibaren başlayan, sırayla hava, su ve toprağa düşerek onların ısınmalarını sağlayan cemre ile büyük aynılık gösterirler[205]

---

[203] G.Yoloğlu, **a.g.m.**

[204] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller**, Berikan yayınları, Ankara, 2008 s. 372.

[205] Esma Şimşek, "Azerbaycan Kültürü'nde Ahir Çerşembeler" ve "Eski Türk Dini İle Paralellikleri, **Türk Kültüründe Nevruz V Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (15-16 Mart 2002)** Diyarbakır) Ankara 2002, s. 162; Zikreden Mustafa Şenel, **a.g.e.**

SONUÇ

Yenigün Bayramı kendine bir coğrafya oluşturmuştur. Bu coğrafya geniş anlamda Türk kültürlü halkların kültür coğrafyasıdır. Bu coğrafya'da ismi 'Nevruz' olmasa da bu bayram kutlanmaktadır. Nevruz'un milliyeti Zerdüşt'ün etnik kimliğinden hareketle belirlenebilir mi? Dinlerin tebliğ millî mensubiyeti her zaman o dini millî yapmayabilir. Avesta'nın dili de bu bayramın etnik kimliğine teşhis koyabilmek için yeterli olmayabilir. Bu arada Farsçanın bir kısmı ölü dil olan yerel dillerin birleşmesinden meydana geldiği gibi bir tez de vardır. Diğer önemli bir husus yaşayan Nevruz dilinde Türkçe kelime ve değim hiç de az değildir. Zerdüşt'ün bir Azerbaycanlı olduğu görüşleri de oldukça yoğundur.

Kara Çarşamba inancına gelince Nevruz Bayramından evvel yaşanan 4 çarşambadan dördüncüsüdür. Nevruz'da yapılan ve **Atalar Kültü, Pir Kültü, Ateş Kültü, Su Kültü, Toprak Kültü, Ağaç Kültü** gibi Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde yaşayan kültler Nevruz'da olduğu gibi Türklerin eski İnanç sistemlerinde yaşamaktadır. "Çarşamba" bu isim altında Eski Türk inançlarında yer almamakla beraber Yenigün bayramından evvel yapılan bu bayrama bağlı uygulamaları Kam İnancı/Tanrıcılık inancı gibi isimlerle de bilinen Eski Türk İnanç Sisteminde ve onun günümüze gelen uzantılarında görebiliyoruz. Çarşamba inancı daha ziyade Azerbaycan Türklerinde görülmektedir. Anadolu Türklerinde haftanın muayyen günleri ile ilgili bazı inançlar yaşarken Çarşamba günü ile de

mesela çamaşır yıkanmaz, temizlik yapılmaz gibi inançlar vardır. Ancak bunlar çok net ve çok yaygın değildirler.

Kara Çarşamba konusunun incelenmesine Türk kültürlü halklardaki geleneksel bayramların mitolojik derinliklerine duyduğum ilgi ile başlamıştım. Bu münasebetle de içeriği bu olan bir çalışma yapmıştık. Obama'nın 2010 yılı Nevruz Bayramı'nda İran Millî bayramı olduğundan hareketle Ahmedi Nejat'ı kutlaması bu konuda ikinci bir çalışmayı yapmamızı gerektirdi. Evvelce yapmış olduğumuz bir tespitle Nevruz'un İran Millî bayramı olduğunun ÜNESCO tarafından tescil edildiğini öğrenmiştik. Bu gelişme bizde bayramların millî, dinî ve geleneksel olabildiği gerçeğini hatırlattı. Dinî bayramlar kabul görüp uygulanan resmî dinlerden geliyordu. Büyük çoğunluğu İslam olan Türkler için Kurban ve Ramazan Bayramları bunlardandı. Türklüğün millî bayramlar da vardı Her Türk cumhuriyetine göre değişebilen bu günler. Kuruluş, kurtuluş gibi günlere tekabül ediyordu. Bunların dışında toplu olarak kutlanan geleneksel günler vardı. Çeşitli isimler de alabilen ve Kuzey kürenin her yerinde kutlanabilen bahar bayramları bunlardan birisi idi. Yeni gün bayramları bazı Türk bölgelerinde zaman zaman resmiyet de kazanmıştı

Bu tür bayramlar halk kültürü bilhassa halk inanç kültürü bakımından hem çok zengin kültür hazineleri ve hem de halkların kültür akrabalıklarında köklü köprülerdir. Bu zengin ve köklü köprülerin tematik içeriklerinin irdelenmesi onların üzerine inşa edilecek yeni kültür binalarının millî veya bölgesel olmalarını belirleyebilir. Bu

temalardan birisi genelde gün kültü ve özelde de Kara Çarşamba konusudur. Halk İnançlarında çok kere günlere giydirilen manevi giysi ile onların uğurlu veya uğursuzluğu üzerinde durulur ve doğal olarak günlerin almış oldukları kut kabul görmüş dinlerdeki belirli olaylarla izah edilir. Bir başka dindeki kutlu güne karşı gösterilen tepki ise, o dinin uzantısı olmama inancından kaynaklanır.

Bu arada bu konu itibariyle dikkatimizi çeken başka bir husus oldu. Bahar bayramına-ın geçmişine bir izah aranırken aydının izahı ile sade vatandaşın izahı çok farklı idi. Ana dili Türkçe, Kürtçe veya Zazaca olan halk Nevruza etno lengüistik penceresinden değil dini inanç penceresinden bakıyordu. Şafii ve Hanefi hatta Alevi sade vatandaş nevruz'u İranilikle ve onu da Şii Caferi İslam la özleştiriyordu. Anadili Türkçe olan aydın Nevruz ile Ergenokon'u ve Anadili Kürtçe olan aydın da bu bayramı Dahak-Kava ile özleştirirken halka rağmen adeta bir fantezi geliştiriyordu.

Bu noktada Şii-Caferi İslam'ın Nevruz'a veya üzerinde durulmakta olan Nevruz' verdiği farklı bir izah mı vardı. Hayır, bahar bayramlarından bir bayram olan Nevruz ve onun gün kültlerinden olan Kara Çarşamba Eski İran Dinlerinden bir din olan Zerdüşizmden ve Yezidilikten giderek gelenekleşmiş izler taşıyabilirdi. Anılan iki inancın kurucu şahsının etnik kimliği ve bu iki inancın yayılma coğrafyasının Türk kültür coğrafyası kapsamında olduğu gerçeği bir yana Kara Çarşamba sözlü kültür coğ-

rafyası Hakkâri'den Edirne'ye Derbentten Tebriz'e kadar yaşamını günümüzde de sürdürebilmektedir.

Biz bu kısa bildirimizde nokta açıklamalarla değindiğimiz hususları biraz daha açmaya çalışarak günümüzden mitolojik döneme doğru kapı aralaması yapmaya çalışacağız. Nevruz'un içerisinde kült oluşturmuş su, od, toprak unsurların geleneksel Türk inanç Sistemi içerisindeki varsa rolüne işaret edeceğiz.

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA HAYVANLARLA İLGİLİ İNANÇLAR (1)*

GİRİŞ

Halk inançları denilince doğal olarak o halkın mensup olduğu dinin ilahı kitabı ve Türk halkı da söz konusu olunca büyük ölçüde Kur'an-ı Kerim hatıra gelmektedir. Kur'an-ı Kerim hayvanlardan; Arı (Nahl Suresi, 68 ve 69. ayetler), Arslan (Müddesir Suresi, 51.ayet), At (Al-i İmran Suresi 14. ayet; Enfal Suresi 60 ayet; Nahl suresi 8. ayet; Sad suresi 31. ve 33. ayetler, Haşr suresi, 61.ayet) ayet, Balık Araf Suresi, 163. ayet; Nahl 14. ayet, Kehf Suresi, 61. ve 63. ayetler; Embiya Suresi, 87. ayet; Fatır Suresi, 12. ayet; Saffet Suresi, 142. ayet; Kalem Suresi, 48. ayet), Bıldırçın, Bakara Suresi, 2. ayet, Araf suresi, 160. ayet, Taha Suresi 80.ayet) Çekirge (Araf Suresi, 133. ayet; Kamen Suresi, 7. ayet) Davar Mü'minin Suresi, 21. ayet; Yasin Suresi, 71. ayet), Deve, (En'am Suresi, 144. ayet; A'raf Suresi, 40. , 73. ve 77. ayetler; Hud Suresi, 64. ayet; Yusuf Suresi, 65 ve 72. ayetler; İsra suresi, 59. ayet, Hac Suresi, 36. ayet; Şualar Suresi, 155. ayet; Kamer Suresi, 27. ayet; Haşr Suresi, 6. ayet; Mürselat Suresi, 33. ayet; Tekvin Suresi, 4. ayet;

---

* Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Zaman Kültürü ve Aras Havzası'nda Çarşamba Kültü", **I.Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz** 2010 Kağızman.

Gaşiye Suresi, 17. ayet; Şems suresi 13. ayet) Ebabil Kuşları, (Fil Suresi, 1.ve 5. ayetler), Eşek/Merkep, Bakara Suresi, 259. ayet; Nahl Suresi, 8. ayet;; Lokman Suresi, 19. ayet; Cem'at suresi, 5. ayet; Müddesir Suresi, 50. ayet), İnek, (Bakara Suresi, 67., 68. ve 70. ayetler;En'am Suresi, 144. ve 146. ayetler; Yusuf Suresi 43. ve 46. ayetler) Karga (Maide Suresi, 31. ayet), Karınca, (Neml Suresi, 18. ayet) Katır, (Nahl Suresi 8. ayet), Keçi, (En'am Suresi, 143. ve 146. ayetler; Ta-ha Suresi, 18. ayet; Enbiya Suresi , 178. ayet; Sad Suresi 23. ve 24. ayetler), Köpek, (Maide Suresi, 176. ayet.

Kehf Suresi, 18. ve 22 ayetler), Kurbağa, A'raf Suresi 133. ayet), Kurt, (Yusuf Suresi, 13. 14. v3 17 ayetler), Kuş, (Nahl Suresi, 79. ayet; mülk Suresi, 166 ayet), Maymun,(Ankebut suresi, 41. ayet), Örümcek, (Bakara Suresi, 67. ve 71. ayetler; En'am Suresi 144. 146. ayetler; Yusuf Suresi, 43. ve 46. ayetler), Sığır, (Hac Suresi, 73. ayet), Sinek, (A'raf Suresi, 107. ayet; Ta-ha Suresi, 107. ayet,;Şuara Suresi 32. ayet; Neml Suresi, 10. ayet; Kasas Suresi, 31. ayet) ile açıklamalar yapmaktadır. Bu bilgilerin incelememiz ile olan ilişkileri vesile düştükçe belirtilecektir.

Türk halk inançlarında hayvanlar bahsi, bizim öncelikli araştırma alanımızın konusu değildi. Hayatın safhaları veya kültler münasebeti ile hayvanlarla ilgili inançlara da yer verdiğimiz oluyordu. Bunlar çok kere dolaylı değinilmiş ve dağınık haldeki bilgilerdi.

Halk inançları çalışmalarımız ilerledikçe, inançların da halk kültürünün bir parçası olmaları itibariyle, alanın diğer dallarından halk mutfağı, halk çocuk oyunları, halk tababeti, halk takvimi, halk el sanatları halk musikisi, halk edebiyatı gibi konularda çalışılan alanın kapsamı genişledi. Bu zenginliğe hayvanlarla ilgili inançların tespiti konusundaki görüşmeler de eklenince, bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Halk inançlarımızda hayvanlarla ilgili hususlar doğal olarak dağınıktırlar. Bu konuda 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ni biliriz.[206] Atlı Göçebe Bozkır Medeniyeti, Atlı Kültür Medeniyeti/Türk Medeniyeti, Sanatta Hayvan Üslubunu getirmiştir.[207] Bu arada at motifi; Manas, Oğuz Kağan, dede Korkut, Köroğlu, Hıdır Nebi gibi destanlarımızda at ön planlarda görüyoruz.[208] Bir takım hayvanlar çeşitli Türk boylarına ongun olmuştur. Giderek Türk damgalarında, çeşitli şekilde yansımış bazı hayvanların varlığını biliyoruz. Ayrıca, tasavvufta donuna sık girilen ve bu itibarla da kültürümüzün bir parçası olan hayvanlar vardır.

---

[206] Osman Turan, On iki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul, 1949; İvan Manolof, "Türk Takvimi", **Türk Yurdu, Ocak 1930**, S.25/219, s.44-46.

[207] M.A. Çay, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri** I, Koyun ve Keçi Etrafında Gelişen Oluşan Gelenekler, Ankara, 1990. **Ertuğrul Danık**, Koç ve at Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları, Ankara 1990).

[208] Ali Abbas Çınar, **Türklerde At ve Atçılık**, Ankara, 1993; Hayri Başbuğ, **aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1986; "Kürt ve Zaza Türklerinin Folklorunda Su Menşeyli Atlar" Türk Kültürü, Haziran 1983, S.242, s. 480 vb.).

Hayvanlarla ilgili anlatılar da derlenilmiştir. Edebiyatımızda at da incelenmiştir.[209]

Biz bu çalışmamızda mevcut bilgileri bir tasnife tabi tutmayı denedik ve adeta hayvanlarla ilgili, inanç mahiyetli bir indeks yapmaya kalkıştık. Şüphesiz bu bir başlangıçtı. Ele aldığımız hayvan türü yeterli olmadığı gibi, onlarla ilgili bilgiler de olması gerektiği kadar değildi. Ayrıca yapılan tespitlerin de yorumları kifayetli değildi. Ulaşılabilen Türk kültür coğrafyası pek sınırlı olabilmişti. Yine de bir başlangıç gerekiyordu ve bu çalışma ile en azından mevcut malzemenin bir araya getirilmesi adına ilk adım atılmış olacaktı.

Bu noktadan hareketle; Ayı, Aslan, At, Balık, Baykuş, Deve, Geyik, İnek-Öküz, Karga, Kaz, Karınca, Kaplumbağa, Keklik, Kedi, Kirpi, Köpek, Kurt, Koç-Koyun, Leylek, Şahin, Turna, Tavuk- Horoz, Tavşan, Tilki, Yılan ve diğerleri diye bir bölümlenme yaptık Evvelce halk inançlarında At'ı bir yazıda[210] Kurt'u da birçok yazımızda ele almaya çalışmıştık[211]. Bu yeni çalışmada o bilgileri

---

[209] Sabahattin Küçük "Erzurumlu Divan Şairi Nef'i'nin Şiirlerinde At ve At Sevgisi" Bütün Yönleri İle Erzurum Kültürü Sempozyumu, Erzurum, Ali Çelik, "Hayvanlarla İlgili Anlatılar" III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni/Sempozyumu Bildirileri, Adana 19999, s.220-231.

[210] Yaşar Kalafat "Orta Toroslardaki Türk Halk İnançlarında At" Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart 1998, S.135, s.24-31.

[211] Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Kurtla İlgili Yeni Tespitlerimiz" Prof. Dr. Fikret Türkmen'e Armağan, İzmir, 2005, s.403-409. "Azerbaycan-Anadolu-Suriye Sözlü Kültüründe Kurt" II. Kayseri ve

özetlemeğe veya mevcudiyetlerini belirtmeye çalışacağız. Bu çalışmayı yaparken, başlangıç dönemi için bibliyografya zikredip geçtiğimiz de olacak. Bu arada elimizdeki fişlerin şimdilik ancak yarısını bu çalışmamıza aktarabildik

METİN

Abaki: Korkuluktur. Nazardan korunmak için meyve ve sebze bahçelerine dikilir. Bunun için ince bir ağacın ucuna; Köpek, kurt, at, sığır koyun ve keçi gibi hayvanların kafatası kemiği takılır veya bağlanır[212].

Angır: Kamizm'de Angır diye bilinen kuş vardır. Öterken ağlar gibi bir ses çıkarır. Avlanılmaz ve eti yenilmez. Öldürülmesi halinde felaket getireceğine inanılır.[213]

Angut: Kars'ta angut diye bilinen ördek türünden bir kuş vardı. Eti yenilmeyen bu hayvanın avlanılması

Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni. Kayseri 10-12 Nisan 2006.

Yaşar Kalafat, **"Doğu Anadolu Halk Kültüründe Kurt I"** Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 17 Kasım 2005, **"Türk Halk İnançlarında Kurt Ağzı Bağlama"** Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı Kayseri 2006, baskıda **"Sözlü Kültümüzde Bursa ve Yöresi Örnekleri İle Kurt I"** II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 20-22 Ekim 2005 bursa, Bursa 2005, 2.C.s.415-423.

212 Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'da Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul 2004 s.4.

213 Y. Kalafat **a.g.e.s.** 96.

inanç itibariyle yasaklanmıştı. İlkbaharda suların sellerin bol olduğu dönemde görülen kaçıp kendisini korumayı pek beceremeyen bir kuştu.

At: Çeşitli uygulama biçimleri olmakla beraber at binicinin cenazesinde önde veya arkada götürülür, aşiretlerimizde ölen genç ise atının boynuna göz alıcı renklerle ve bilhassa kırmızı şal bağlanır. Eğerine kılıcı ile hançeri asılır, ölen yaşlı ise atı kara "Yas bezi" ile örtülür. Ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek veya bağlamak Göktürk döneminden beri süregelen bir gelenektir.[214] Mezara ölünün atını cemaatle birlikte indirme geleneği Karapapah Türklerinde de vardır. Atın eğerinin ters bağlandığı veya ölünün elbiselerinin giydirildiği bir maket eğere oturtulduğu da olurdu.[215] Tatar Türklerinde sahibi ölen at, cenaze cemaati ile birlikte mezara indirildiğinde, atın gözleri yaşlı ise, sahibinin cennete gideceğine inanılırdı. Hızlı gitmekte olan at aniden durur ise, o yolda sihir büğü olduğuna inanılır. Atın rahatlatılması için saman ateşinden tütsü yapılırdı Böylece atları rahatsız edebilecek şeytanların kaçabileceklerine inanılırdı. Osmanlı Padişahları atlarına kasideler yazdırıyor, özel mezarlar yaptırıyor, ölümlerinde cenaze töreni yaptırıyorlardı. Naima IV. Muradın cenaze merasimini anlatırken üç atının tersine eyerlenmiş atlarının

---

[214] Hayri Başbuğ, **a.g.e.**

[215] Yaşar Kalafat, **"Karapapah Türkleri"** iktisat Fakültesi sosyal siyaset Konferansları Özel sayı 49 Kitap İstanbul, 2005 s.817-841.

tabutun önünde gittiklerini anlatır.[216] Eyüp Nebi'nin Viranşehir'deki mezarının yerinin bulunmasında IV. Murat'ın Revan Seferinde bir rüya görmesi ve atının serbest bırakılması üzerine atın durduğu yerde yatmakta olduğuna inanılır. Halk tasavvufunda at nefs olarak geçektedir.

Kültigin'in yalın bir devlet adamı olmadan öteye Tanrı adına bir misyon üstlenen uyarıcılık görevi de üstlendiği ifade edilmektedir. Miraca atla çıkan ulu kişi nefsini binmiş onu yenmiş olmaktadır. Kültigin'in abidesinde savaşa giderken 8 defa ak ata, 3 defa boz ata, 2 defa konur ata ve 1 defa da keher ata binmiştir. Kültikin'in seferleri, amaçları ve savaşları ile atların don renklerinin ilgisi olduğu tahmin edilmektedir.[217] At; etrafında bir hayli inanç geliştirilmiş bir hayvandır. Atın nalı, nalının izi, yelesi, kılı, kuyruğu, üzengisi bizzat kendisi, rüyaya girişi ile ilgili inançlar vardır Dokuz Oğuzlar atlarını takdis ederlerdi. Tatar Türklerinde atın çifte atması çiftlikte nazar olduğu şeklinde yorumlanır. At sırt üstü eşinir ise havaların bozulacağına inanılır. At çocukları koklar ise tayının olacağına yorumlanır. Hamile kadın atların yanında fazla gezdirilir ise doğumunun zamanında ve kolay olacağına inanılır. Yola çıkan kimsenin atı ilkin sağ ayağını atar ise, o seyahatten olumlu sonuç alınacağına hükmedilir. Atkuyruğunun özel hallerde bağlanmış oluşu bize göre bir adanmış-

---

[216] Nail Uçar **"Ak ve Kara günümüzde At"** Türk Dünyası Tarih Dergisi, Kasım 1988,s.24-26.

[217] Y. Kalafat, **Altaylardan Anadolu'da Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul 2004 s. 17.

lık olayıdır. Yaşamayan çocuğun türbeye götürülüp 7 veya 9 yıl saçının belirli bir kısmının tıraş edilmemesi veya yaslı kadının saçını kesmesi, yonması ile bağlantılı olmadır.[218] Hazar Türklerinde mezar taşlarının yekpare bir taştan at eğeri şeklinde yapıldığı biliyoruz. Türk kültür coğrafyasının Oğuz kesiminde rüyada at görmek murattır. At nalı bu coğrafyada nazar önleyici olarak bilinir. Anadolu'nun birçok yerinde bu arada özellikle doğu Anadolu'da "Hızır Haftası'nda "Boz Atlı Hızır" ile ilgili hikâyeler anlatılır.[219] Kaşkayi Türklerinde Koç Katımı gibi "At Katımı" merasimleri yapılır kısrak aygıra çıkarılınca kısrak bezenir erkek atın bakıcısına metter denir ve aygırın sahibi kısrağın sahibine hediye alır. Kaşkayi ler'de loğusa kadını Al Avradı aparmasın diye kadının bulunduğu çadırın önünde erkek at sesi çıkarılır, kişnemez ise kişnesin diye ona bir kısrak gösterilir.[220] Doğumun kolay olması için eşikte aygır kişnetmek Doğu Anadolu Türk aşiretlerinde de vardır.

Nilüfer Yıldırım tezinde; Beltır Türklerinde Ölen kişinin atı eyerlenir, eşyaları atın üzerine bağlanır atın kâkülü ve kuyruğu örülerek, at öldürülerek mezarın üzerine bırakılır, Şamanizm de en önemli kurban attır. Şamanlar simgesel gökyolculuğunda atı kullanırlar. At ölen kimseyi diğer dünyaya taşıyan hayvan olarak bilinir. Bu itibarla

---

[218] Y. Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 5. Baskı, Ankara, 2006.

[219] Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 s.117.

[220] Y. Kalafat, **a.g.e.** s.31.

"ruh göçürücü" olarak bilinir. Buryat Şamanlarının törenlerinde kendinden geçen Şaman, At Başlı Değnek kullanır. Şaman törenlerinde at bulunmadığı zamanlar, Ak at kılları yakılarak veya Ak kısrak postu üzerinde oturularak simgesel olarak atın varlığı hissedilir. At sırtında yapılan yolculukla şamanın "Mistik Ölümü" dile getirilir. Yada Taşı; İnek, Domuz veya atın midesinde düşünülmüştür.

Yakut Türklerinde Atın güneş âleminden geldiği; Şamanist Türkler ve Mogollarda ise atın Gök Yüzünden indiğine inanılır. Şamanların tören esnasında bindikleri atlara "puro" yahut "argamak" denilirdi. Yer unsuru ile ilgili olan atın siyah renkli olanı ölümü, diğer dünyayı çağrıştırır. Buryat Şamanları Zühre Yıldızı'nı atların koruyucusu olarak bilirler.

Ölü Aşı'nda at kesme inanç ve uygulaması Tengricilik İnancından kalmadır.[221] Şamanizm de define müteakip bir at veya koyun kesilir. Kam, Erlik Ataya kurban olarak at götürür. Kamlar bazen yüzlerine maske takarlar, yüzlerini boyar, bıyık yerine atkuyruğu takarlar Kam Erlik Ata'ya ayakları sakat hasta bir kurban götürerek O'nu aldatmak ister. Erlik Han, gayet şişman, göz kapakları bir karış, yüzü kara ve O'nun biniti Kara bir beygirdir. (...) Od Ata/Ateş İlahı, insanlara dirlik düzenlik verir, en ziyade sevilen ruh olarak bilinir. Kız olarak tasvir edilir "Kırk başlı kız at" "otuz başlı Od Ata" tabirleri ile

---

[221] Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'da Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul 2004.

takdis olunmuştur. Şamanizm de evlenmek için yapılan ayinlerde Ülgen Ata'ya Iduk/Mukaddes bir at kurban kesilir. Iduk/Idhuk Mahmut Kaşgari'ye göre sahibi tarafından nezredildiği/Adandığı için mukaddes addedilen bir hayvandır ki, bunun üstüne binilmez, sütü sağılmaz ve yünü kırkılmaz[222].

At; Tanjaan Türklerinin kutsal hayvanıdır. At, hızın, gücün, kahramanlığın vefanın güzelliğin, iffetin, kızın, sihrin simgesidir. Bu Türklerin tangaları koçboynuzu şeklindedir. Saha Türklerinde At; çıkışı, kurtuluşu, yani doğuyu, küçük kuş, güneyi, balık kuzeyi, ayı batıyı simgeler[223]. Abakan kamılarının dualarında, sarı kutsiyetlerden söz edilirken Sarı Kısrağın tüyleri de zikredilir.

Tatar Türk Mitolojisinde Deldel; Atların ruhu, insanların yardımcısı ve yoldaşı olarak bilinen bir Ak İyedir. Atları koruduğuna inanılır. Meker, Tatar Türklerinin mitolojilerinde, kahramanların ve onların atlarının ruhları bedenlerinden ayrıldıktan sonra kötü işlevler üstlenen bir kara iyedir.[224] Anadolu Türk mitolojisinde de atın adeta kutsiyetine inanılır. Birçok yerde sahibi ölen atın ağladığına inanılır. Bazı yörelerde at satılınca gemi satılmaz. At

---

[222] Yusuf Ziya, **İslamlıktan Evvel Dinleri**, notlandıran ve Yayına hazırlayan Yusuf Ziya Yörükhan, **Şamanizm**, Yol Yayınları, 2005 Ankara.

[223] Y. Kalafat, **Altaylardan Anadolu'da Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul 2004 s.75.

[224] Yaşar Kalafat- İlyas Kamalov **"Tatar Efsaneleri" Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2005, S. S.52-78.

türbeleri ve hasta atların götürüldükleri at yatırları vardır. Ayrıca atları ahırlarında binerek onlara işkence ettiklerine inanılan kara iyeler anlatılır.

Atın kafa kemiği tarla bostan ve ambarlarda nazardan koruyucu olarak kullanılır. Diğer taraftan, büyükbaş hayvanın kürek kemiği ile fal bakıldıktan sonra bu kemik parçaları kopmayacak şekilde kırılır. Bununla amaç inanca göre Hz. Muhammed'in atının dizgini bu kemiğe takılmış kemik ayrılmayacak şekilde kırılmış olduğundan, aynı uygulama tekrarlanılarak hatırasına saygılı davranılmış olunmaktadır.

Atın kafatası kemiği ile yağmur duası yapılır. Bunun için kuru kafa alınır bilen birisi kafa kemiğinin alın kısmına ilgili özel kara mürekkeple yazar. Daha sonra bu yazılı at kafatası kara suya atılır. Eskiden Kayseri'de bu uygulama yapılır ve yazılı at kuru kafatası Kızılırmak'a karışan sarımsaklı çayına atılırdı.

12 hayvanlı Türk takvimi; Sıçan, Öküz, Kalfan/Kaplan, Davşan/Tavşan, Balık, İlan/Yılan, at, Koyun, Meymun/Maymun, Tavuk, İt/Köpek, Donguz/Domuz dan meydana gelmiştir. Kars'ın Kırmançа konuşan söğütlü köyünde 12 hayvanlı Takvim; Tavşan, Fare, Ejderha, Yılan, At, Kara koyun, Koç, Köpek, Balık, Tosbağa/Kaplumbağa, Tilki, Domuz'dan oluşmuştur.[225] Tatar Türklerinde At Yılında çok savaş olacağı, geçimin zorlaşacağı, çocukların

[225] Hayri Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1986, s.82-85.

sert tabiatlı olacakları, yaşlılardan çok ölüm olacağı inancı vardır.

Ayı: Ayı halk inançlarında sakınılan hayvanlardandır. Yılan gibi kurt gibi ismi geçeceği zaman ay denilmez onu hatırlatacak başka bir ifade kullanılır. Âdete "buradan uzak olsun" kulağına gitmesin" gibi bir tavır takınılır, bazen da benzerlerinde olduğu gibi onun da ismi geçecek ise, "ismi lazım değil" denir.

Ayu/ayı, sogal Türklerinin amblemidir. Ayı gücün, aklın, saygının simgesidir. Bozkırın sahibidir. Şamanın ulaşım aracıdır. Tamgası Tajuu (şarap içilen deri mataradır.)

Nilüfer Yıldırım tezinde, Çin'de yaşayan Şamanist'ler ayı postuna bürünerek ayının ruhuna sahip olacaklarına inanırlar. Şaman tören kıyafetlerinde ayı pençesi de bulunur. Yakut ve Altay Türkleri, ayıyı totem olarak kabul ederler. Ayının ismi ulu orta söylenilmez. Ayı postu silkinir ise hava soğuk olur inancı vardır. Beşiğine ayı pençesi konulan çocuğu şeytanın koruyacağına inanılır. Duymayan insanın kulağına ayı "tabanı" konur. Boğazı ayı postundan yapılmış çizme giyen çocuğu yılanın sokmayacağı inancı vardır. Ayı bazen yardımcı ruh olarak Şaman'a yardımcı olur. Ayı'nın ormanın ruhunun bedenleşmiş şekli olduğuna inanılır. Bu tespitteki "şeytanın koruyacağı" ifadesi şeytandan koruyacağı şeklinde de ifade edilebilir. Zira şeytan ile muhtemel kara iye kastedilmiş olmalıdır. Bu tespitte, bize göre, ayının ruhunun zararlı olmayacağı veya zararlıdan koruyacağı anlamı çıkmalı.

Ayı ile ilgili bizim için yeni olan bir tespiti Bingöl'de yaptık Buranın ulu zatlarından Şeyh Ahmet, çift koşarken öküzünün yanına boyunduruğa bir de ayı koşmaktadır. Ayılara hükmedebilen, onlarla ünsiyet kurabilen Şeyh Ahmet tespiti, geyiklerle bu ilişkiyi kurabilen Geyik Baba veya geyikli Baba'lardan sonra bize göre yeni bir boyuttur.

Balık: Kerkük bölgesi Türkmenlerinde, rüyasında balık gören hamile kadının çocuğunun ağzının büyük olacağına inanılır. Rüyada balık görmek, balık tutmak Türk kültürlü halklarda kısmet anlamına gelir ve iyi bir rüya olarak yorumlanır. Bingöl bölgesi Alevi inançlı Müslüman Zaza halkta balığa farklı bir kutsiyet atfedilir. Balıkların Cuma geceleri göllerde toplanıp cem yaptıklarına inanılır. Halk arasında "ummasın avcı, illa da balıkçı" diye bir söz vardır. Bu ifade ile balık tutmanın ve bilhassa yumurtlama mevsimi balık tutmanın uygun olmadığı ifade edilir. Anadolu'nun kuzey doğu coğrafi kesiminde ve Azerbaycan'ın Nahcıvan bölgesinde balığın kafasındaki bir kemikten hareketle hamile hanımın bebeğinin cinsiyeti tayin edilmeğe çalışılır. Bu kemik niyetlenilerek atılır. Çukur kısmı yukarıya doğru gelecek şekilde düşer ise bebeğin kız olacağına hükmedilir.

Baykuş: Alevi inançlı Müslüman Türklerde baykuşun çıkardığı ses bağırması ve gülmesi şeklinde iki farklı olgu olarak algılanır Bağırması fena, gülmesi ise iyiye yo-

rumlanır.[226] Türk kültür coğrafyası halklarından Kafkasya Avar'larında baykuş Huthut/Hüthüt kuşu olarak bilinir ve ötüşü ölüm habercisi olarak algılanır. Gagauz Türklerinde Baykuş, Kukumelko olarak bilinir. Onun gece ötmesi ölüm haberi olarak yorumlanır. Ötüşü zarar vermesin diye ona bir parça et atılır. Kukumelko'nı ötüşü, onun ağlayışı olarak bilinir. Türk kültür coğrafyasında baykuş ve onun ötüşü ölüm duyurucusu olarak yorumlanırken, yanılmıyorsak güney Sibirya Türklerinden yaptığımız bir tespitte Baykuşun uğurlu ve sevimli bulunduğunu onun Baykuş ismini alışında kuşların bayı anlamının saklı olduğunu hatırlıyoruz. Türk sözlü edebiyatında bu arada halk edebiyatında baykuş viraneliğin, harabelerin ıssız bölgelerin simgesi olarak bilinir. Bülbülün terk etmiş olduğu yerin baykuşa kalmış olması yası kederi anlatır. Zazalarda baykuşun konmuş olduğu evin bacacı acı haber ifade eder.

Bülbül: İsmi-Azam sadece peygamberler bilirler Hz. İbrahim ateşe atılınca, bütün kuşlar giderler, sadece Bülbül olay yerini terk edip gitmez Zira o yanmaya açıktır. Yanarken ötüşmek ötmek ötebilmek bunun içindir. Bülbül yanmaya talip olur, bülbülün ötmesi İsmi Azam'ı bilmesi ile izah edilir.

Deve: Deve eti ve devenin karnının altından geçme ile ilgili inançlar vardır.

Domuz: Tatar Türk mitolojisinde Domuz Yılı'nda insanların çok sık hastalanacakları inancı vardır. Bu yıl

---

[226] Yörükhan, Şamanizm.

rızk bol kış sert olur. Bu yılın çocukları şefkatli olurlar. Güney Azerbaycan Türklerinde nazarlığa konulmuş domuz dişinin koruyucu güç olduğuna inanılır.

Fare / Sıçan: Karapapah Türklerinde, çocuğun çıkan ilk dişi, halvet yere atılır ve bu esnada, "ay sıçan inci dişimi sana verirem balta dişini bana ver" denir. Anadolu'da ilk çıkarılmış diş evin damına, bacasına atılır ve kargaya bu dişi götürüp daha sağlam diş getirmesi için seslenilir.

Geyik: Nilüfer Yıldırım'ın tezindeki bilgilere göre; Yakut Türklerindeki "Son Gömme Töreni" sonun gömüldüğü yerin çevresinde küçük bir çadırda ateş yakılır ağacın yanında kayın ağacının kabuğundan geyik resimleri konur daha sonra bu resimler yakılır Altay Türk destanlarında geyik, yer ruhu olarak kabul edilir. Orta Asya Türklerine göre geyik yalçın kayalarda bir görünüp bir kayıp olan büyülü bir hayvandır. Alageyik yeryüzünün ruhudur. Yakut Türklerinde kulağına küpe takılan geyik, tanrıya adanılmıştır. Teleüt Türklerinde geyik, şamanın ikinci ruhudur. Keza Ren Geyiği de şamanın ikinci ruhudur. Geyik ölünce şaman olur. Geyik boynuzu bazı Türk kültürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına konur. Yakut Türklerinde geyiğin kürek kemiği ile fal bakılır. Şaman dualarında geyik tanrısal bir mahiyet arz eder. Moğollar ve tatarlar geyiği kurtarıcı yol gösterici olarak kabul ederler. Şamanizm de Ak geyik, ilahın, Şamanların şekil değiştirmiş sembolü olarak algılanır. Şaman elbisesinde geyikten parçalar olur. Şaman duman renkli yaşlı bir geyiğe binerek zorlukları aşar.

Bu tespitteki sonun gömülme yeri ile ilgili tespitler, bu yerin temiz ve özel bir yer oluşu itibariyle günümüzde de batı Türklüğünde yaşamaktadır. Son muhakkak temiz bir yere itina ile gömülür. Kürek kemiği ile fal bakmak geleceği okumak halen Nogay, Kumuk ve Karaçay Balkar Türkleri arasında Kafkasya'da yaşamaktadır. Anadolu'da birçok tarihi türbenin başında geyik boynuzu varken biz bu tespiti Türkmenistan'da da yaptık Küpe takılarak adanmış olmak bir tarikata veya tekke mensup olma inancı Anadolu Türk halk sofizminde de vardır. Yavuz sultan selim veya Şah İsmail'in küpe takışları bu şekilde izah edilirken Hayri Başbuğ'un da bu konuda tespitlerinin olduğu bilinmektedir. Türk kültür coğrafyasında bizim tespitini yapabildiğimiz kadarı ile Güney Kafkasya'da, Anadolu'da ve Mezopotamya geyik avı pek alkışlanmaz

Geyikli Baba, "Azim dağlarda vahşi sığırlara suvar olup/binip Orhan Gazi ile sefere gitmiştir.". Anadolu'da ileride belirtileceği üzere çok sayıda **Geyik Baba, Geyikli Baba, Geyik** Binen **Baba** vardır. Orhan gazi ile sefere çıkan Geyikli Baba'nın biniti için sığır denilmesi ile büyükbaş hayvan kastedilmiş olmalı.

Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına Ceylan boynuzu asarlarken, Uluğ Türkistan'ın bilhassa iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla geyik boynuzu takılır[227].

---

[227] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 s.134.

Hazara Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı bulunabilir ise geyik bulunamaz ise koçboynuzu takılır.[228] Batı Sibirya Şamanın başlığında Ren Geyiği boynuzu olur. Şaman davulunun çemberi geyik, nadiren de genç at dersi ile kaplanır. Şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıkları da belirtilmiştir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınla ilişkilendirilmiştir. Mülkleri nazardan, kabirleri kötü güçlerden korumak için kullanılan kafa kemikleri hep boynuzlu veya sivri boynuzlu olmuştur. Nazarlıklarda kullanılan bitkiler de diken türü bitkiler veya sert gövdeli ağaçlardan seçilmiştir. Nazarlıklar için çok kere kapı başlarına geyik boynuzu takıldığı söylenilirken Safranbolu'da evlerin dış duvarlarında ve ocak başlarında koruyucu faktör olarak boynuz çok yaygındır. Kurt ve ayı türünden hayvanların ise tırnak pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülürler.

Karaca/Erlik, Çaptı Türklerinin kutsal hayvanıdır. İnanca göre karaca diğer bazı hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katılmıştır. Çaptı ismi yavru karaca demektir. Bunların Tamgaları Sırga/Küpedir. Bu arada geyik, karaca, maral, farklılıkları çok kere karışmaktadır.

Hatayi geyiğin eren olduğunu ve avcının ummayacağını anlatırken;

"İçmişem bir dolu olmuşam ayıg,
Düşmüşem dağlara olmuşam keyik,

---

[228] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 s. 309.

Sene derem, sene, sürmeli keyik
Gaçma menden geçme avcı değilem.

Avçı değilem ki, düşem izine,
Gaça gaça ganlar endi dizine,
Sürmeler ey çektin gonur gözüne
Gaçma menden, gaçma avçı değilem.

Sene derem sene, keyik erenler,
Bize sevda sene dalga verenler,
Dilerem Mövladan yenmez vuranlar,
Gaçma menden geçme avçı değilem.

Eyder, şah Xaataim uçan gaçandan,
Zerrece gormarığ bu datlı candan,
Gedib davac olma atana mandan,
Gaçma menden, gaçma avçı deyilem"

Güvercin: Hazara Türklerinde kutsal olduğuna inanıldığı için güvercin avlanılmaz. Güvercin hangi evin bacasına konar ise, balkonunda yuva yapar ise, o evin zenginleşeceğine inanılır. Güvercinin burada eti yenilmez Mezar-ı Şerif'te bulunan Hz. Ali'nin türbesindeki güvercinlerin hepsi aktır orada kara güvercin yaşamayacağı inancı hâkimdir. Kutsiyet içeren daha ziyade rengi ak olan güvercindir. Azerbaycan ve anadolu2da da güvercin kutsal sayılır. Tasavvuf ehli hacı Bektaş Veli'de olduğu gibi güvercin donuna girer. Çeşitli efsaneleri vardır. Besmele şeklinde hattatlar tarafından şekli çizilir.

Haşare: Tatar Türk halk inançlarına göre, haşere evden kaçıyor ise, gelmekte olan felaketi haber veriyor demektir. Haşere yemeğe düşer ise, acıkmış bir misafirin gelmekte olduğuna işaret eder.

Hügü Kuşu: kazak-Kırgızlardan bir kabilenin ced-i alası hakkındaki bir menkıbeye göre, bir kadını kocası evinden kovar, dışarıda kalan kadın kıra çıkar ve orada uykuya dalar ve uyandığı zaman başına Hügü Kuşu'nun konduğunu görür. Kadın bu kuştan gebe kalır bunlardan türeyen nesil bir oymak meydana getirir. Bunlardan türeyen oymağın mensupları Hügü kuşuna özel hürmet gösterirler.[229]

Huma: Özbekistan devlet armasındaki Hüma Kuşu, ülkenin temsili bayrağını koruma altına almıştır. İslamiyet öncesinde, hem de İslami dönemde Türk boyları arasında Huma/Kumay, Humay/Huma kuşunun iyiliğin, güzelliğin, dostluğun, barışın cömertliğin, cesaretin, gücün, kudretin, egemenliğin, bahtın devletin, mutluluğun, huzurun kimi zaman aracı, kimi zamanda kaynağı olduğuna inanılmıştır. Bu sebeple Huma Kuşu türk kültür ve medeniyetinin sözlü ve yazılı kaynaklarında, sanat eserlerinde çok kullanılan tasvirlerden motiflerden biri olmuştur.

Köl Tigin/Kül Tikin'e ait olduğuna kesin gözü ile bakılan heykel başındaki ongunda Hüma kuşu olduğu üzerinde durulmaktadır. Cengiz Yılmaz'ın değerlendirmesine göre; Köktürkler Hüma kuşunun gökyüzünde yaşadı-

---

[229] Yörükhan Şamanizm.

ğına, dilediği her yere ulaştığına, cesaretin, gücün, kudretin, egemenliğin, bahtın, bolluğun, bereketin güvenin, mutluluğun, huzurun sembolü olduğuna inandıkları için, O'nu ongun olarak kullanmışlardır.[230]

Edip Yavuz'un tespitleri arasında Kore savaşına Tunceli bölgesinden katılmış Mehmetçiklerin savaş narası atarlarken Allah Allah ve bu arada Humay Humay diye de kükredikleri hususu vardır.

Bingöl'ün Karir bölgesinde Alevi İslam Zazaların inançlarına göre, bölgenin ulu zatlarından Şeker Baba ölümünden çok sonra cereyan eden Çanakkale savaşına "çift başlı ak bir kartal" olarak katılmıştır. Eski Türk İnanç Sistemi'nin İslamiyet'te Yeşil Sarıklılar olarak devam eden bu inanç Anamaygıl olarak bilinir. Bu inancın izahına göre geçmişin ulu ata kişileri kutsal kabul edilen vatan topraklarının müdafaasında yaşayan yeni kuşaklarla birlikte savaşa giriyorlardı.

İnek: Selçukluların son dönemlerinde Konya'ya Buzağı isimli bir meczup gelir ve bu şahız herkesin hürmetini kazanır.[231] Halk inanç kültürünün ulu zat literatüründe hayvan isimleri ile anılan birçok kimse vardır. Koyun Baba Horoz Baba, kurt Baba, Geyik Baba bunlardan bazılarıdır. Bu şahıslar bu isimleri tevazu olsun diye mi almışlar

---

[230] Cengiz Alyılmaz, **"Özbekistan Cumhuriyeti'nin Devlet Armasındaki Huma Kuşu tasvirinin Köl Tegin'e ait Heykel Başı Üzerindeki Ongunla Benzerliği Üzerine"** Türksoy...

[231] Yörükhan, **Şamanizm**, s. 107.

menkıbelerinde bu hayvanlarla ilgili bir olay mı vardır, bunların donuna mı girmişlerdir, bunların besiciliğini mi yapmışlardır yoksa bu hususların hepsinin az çok payı mı vardır. Sanırız yeterince işlenilmemiştir. Selçuklu döneminde Sultan Köpek gibi isimlerin varlığı bilinirken, eski inançların bir tezahürü olarak mı yaşamıştır araştırılması gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz.

Kadim Türk kültüründeki dini merasimlerden birisi de avdır. Hakanları tabası ile birlikte ava "sığır" deniliyordu.[232] Kaşgayi Türklerinde Berdel/Takas usulü evlilik şekli de vardır. Bu türden evliliğe kov-be-kov /sığır sığıra evlilik türü denir.[233]

Bacalar/Baca Türkleri öküzü takdis ederlerdi. Tatar Türk takviminde kaburgalarının arası geniş uzun kuyruklu, kısa bacaklı, boynuzlarının arası geniş olan inağın sütünün bol olacağına inanılırdı. Tatar Mitolojisinde İnek Yılı zahmetli bir yıl olarak bilinir. O yıl kış çetin geçer ve ürün az olu. İnaklar hastalanırlar Bu yılın çocukları merhametli ve vatansever olur. Tatar Türklerinde hayvan sürüsü gelirken sürünün başında kırmızı inek var ise, o günün güneşli olacağına inanılır. Güneşli günlerin gelmeleri isteniyor ise, kırmızı ineğin sürü başı olması dilenir. Bu maksatla sarı inek kurban edilir Sürünün başında kırmızı inek var ise, o günün yağmurlu olacağına yorumlanır. Gü-

---

232 Yörükhan, **Şamanizm. a.g.y.**

233 Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 s.31.

neşli günlerde kara inek kurban edilir ise yağmurlu günlerin geleceğine inanılır.

Tatar Türklerinde sığırı satın alan kimse, satanın sığırının iki boynuzu arasından bir kıl koparması gerektiğine inanılır, aksi halde ineğin süt veriminin düşeceğine hükmedilir. Türk halk inanç kültürü anlamlandırılırken, yukarıda at münasebeti ile de belirtildiği gibi "kıl", "saç", "yele" bahsi üzerinde de durulmalıdır. Hatta keloğlan ve kellik motifi ile de bağlantılanmalıdır. İleride kurt ile ilgili inançlar anlatılırken bu husus tekrar karşımıza çıkacaktır

Öküz-Buka: Mundus Türklerinin kutsal hayvanıdır. Gücün ve kudretin simgesidir. Altay inançlarına göre, yeraltı dünyası ve yeryüzü suları hâkiminin binek hayvanıdır. Tamgaları aydır.

Kan-Kerede: Altayların genel mitolojik kuşudur. Şaman tusları arasında muhtelif tus'lar vardır.

Kaplumbağa: İran Türklerinin halk inançlarına göre, Kaplumbağa/Tosbağa eskiden değirmenci imiş terazinin kefeleri arasında hile yaptığı için, kefeler arasında sıkıştırılmıştır. Alt ve üst kabukları terazinin kefeleri imişler.

Batı Anadolu'da yünden dokunmuş nazarlıkların üzerine kaplumbağa işlenir. Anadolu'nun bazı yörelerinde üzerliğin üzerine kaplumbağa kabuğu da konularak nazarlık yapılır. Ahmet Ali Aslan Kızılderili ve Anadolu halk kültürü müştereklikilerini anlatırken kaplumbağa üzerinde

de durur. Orhun Abidelerinde Kaplumbağa şeklinde taş kaideler vardır.

Karga: Karga Türk kültür coğrafyasında erken kalkmanın simgesidir. Ayrıca yuvasının temiz olmayışı ile bilinir. Sulduz Karapapah Türklerinde Kargalar gaf-gaf diye ses çıkardıklarında bir yerden haber geleceğine yorumlanır[234]. Türk kültürlü halklardan Tabasaranlar'da bir evin penceresine karga konar ise, konmuş olduğu yere şeker konulur ve geleceğe dönük yorum yapılarak sonuçlar çıkarılmaya çalışılır. Kars'ın Aras Vadisi'ndeki köylerde Azerbaycan'da Yenigün/Nevruz Bayramında genç kızlar Tuzlu Gıdık diye bilinen özel yapılmış tuzlu bir çörek yer kısmetlerinin kim olacağı konusunda niyetlenip yatarlar. Bu çöreğin bir parçası da pencerenin önüne konulur. Kısmetindeki gencin gece o kıza içmesi için su vereceğine ve pencerenin önündeki çöreğin de kargalar tarafından damat adayının hanesine doğru götüreceğine inanılır. Bu tespiti biz 2006 yılında Kısas yaşamakta olan Alevi inançlı Müslüman Türkmenlerde ve aynı yıl Bingöl'ün Karar bölgesinde yaşamakta olan Alevi inançlı İslam halktan Zazalar arasında da yaptık.

Ahmet Tacemen'in Bulgaristan Türklerinden yaptığı tespitler arasında önemli bir husus da "Karga Butkolu" veya "Karga Tuy/Karga Lapası/Karga Töreni" dir. Esasen

---

[234] Yaşar Kalafat, **Bakü Ceyhan Kültür Hattı / Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 2000.

bu adlandırma Başkurt Türklerine ait olup, İlk Yaz Bayramı karşılığıdır. Bu tespitin bir boyutu da Kızıl Derili Proto Türkler/Ön Türklerle ilgilidir. Bu uygulama "Tuzlu Glik" uygulamasından farklı değildir. Her iki tespit de ilkyazda, damat adayını tahmin etmekle ilgilidir ve Karga ile tuzlu ekmekle yapılan bir uygulamadır.[235]

Saha Türklerinde göğün 5. katında Uluğ Sorun vardır. Bu ak iye "Karakuş", büyük bir karga olarak bilinir.[236]

Karaküş/Karakoş/Semruh Kuş: Tatar Türk Mitolojisinde yavrularını ejderhalardan korumak için onları sırtına alarak uçan kuştur. Semuh ve Zümrüdü Anga/Anka ile ilgili hikâyeler, Ortadoğu ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında hikâyeler anlatılır.

Karınca: Anadolu Türklerinde 7 karınca yuvasından alınan toprak para cüzdanına konur ise, cüzdana bereket getireceğine inanılır. Karınca halk inançlarında bereketi temsil eder. İş yerlerine bereket artsın diye karınca duası asılır.

Tatar Türk halk takvimine göre yaz ayında Kırmızıkan/Karınca'nın yanına bir sopa konur, sopaya tırmanan karınca çok olur ise, o yıl mahsulün bol olacağına inanılır.

---

[235] Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 **2**.c. s.114.

[236] Y. Kalafat, **Şamanizm** s. 79.

Kartal: Kartal Türklerde Ongun, totem, tös olduğu üzerinde durulmuştur. Evvela bu üç kelimenin eş anlamda olmadığı hususu tartışılmalıdır. Daha önemlisi Eski Türk dini totemizmi idi. Eski Türk inanç Sistemindeki kültlerin totem bağlantısı var mı idi ve nereye kadar bağlantı kurulabilirdi. Türk kesimlerinden birisinde mesela yakutlarda olan bir yaradılış efsanesi tüm Türklere mal edilebilir miydi? Türkçe konuşan halklarda din mi yaşça kıdemli idi, dil mi? Farklı inançlı kesimleri Türkçe mi ortak din çatısı altında birleştirdi, başka bir izah şekli mi var? Henüz bu hususlar bize göre yeterince açıklık kazanmamıştır. Bu noktadan hareketle kartal da olduğu gibi halk inançlarındaki diğer hayvanlarla ilgili bilgiler daha uzun süre toplanmaya muhtaçtırlar.

Türklerde kartalın koruyucu bir ruh olarak yer aldığını savaş aletlerine ve devlet sembollerine yansıdığı biliyoruz. Devlet yönetiminde çift başlı kartalın doğunun ve batının hâkimi veya yerin ve göğün temsilcisi, Kurultayda hakanı ve sultanı temsil ettiği anlatıla gelmiştir ve mimarimize de yansımıştır. Yakut Türklerinin inanışına göre Şamanları yeryüzüne bir kartal getirmişti. Şaman olacak çocuğun ruhu daha o dünyaya gelmeden bir kartal tarafından yeniliyor, daha sonra güneşli bir günde yeşil bir çayırda bir çam, bir gürgen ve bir kayın ağacının bulunduğu ağacın üzerine yumurtlar bir süre sonra yumurtadan çıkan çocuk ağacın altındaki beşiğe ağaçtan düşer ve orada büyürmüş. Yakut Türk halk inançlarına göre en büyük

ruhu kartal taşır. Şaman göğe yükselirken dünya ağacını kullanır ki, bu ağaçta kuşlar ve tepelerinde kartal vardır.

Kartal konusunda bilgi verirken Nilüfer yıldırım, şamanlar ilk atalarının kartal olduklarına inanırlar. Yaradılış efsanesinde kartalların önemli bir yeri vardır. Kartal Gökyüzü Tanrısı'nın, güneşin sembolüdür. Tanrının emirlerini hakanlara kartal ulaştırır. Çift başlı kartal gökyüzü katlarının kapı bekçisidir. Kartalın uçarken görülmesi, o bölgeye Şamanlığın verileceği inancının belirtisidir. Yardımcı ruhlar şamanın yanına kartal şeklinde girerler. Kartalın üzerine ant içilir. Kartallar kanat çırpınca mevsimlerin değişeceği inancı vardır.

Kaşgayi Türklerinde Kartal, yaşan tarzına özenilen ışık olarak bilinir.[237] Saha Türk halk inanç sisteminde 4. katta Hatay Aii vardır. Halka güç veren onları birleştiren bu ak iye, kartal ile temsil edilir. Kartal/Burgut; İrkit Türk boyunun kutsal hayvanıdır. Aklın ve Kahramanlığın simgesi olarak bilinen Bolvadır yardımcısıdır. İrkitlerin ataları genç bir kızla tanrı kayra Han tarafından insana çevrilen kartaldan türemiştir. Tongoları, yoo/yaydır.[238] Başka bir tespite göre de Karakuş/Kartal, Ülgen'in dokuz oğlundan biridir.

---

[237] Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 II.c, s.31.

[238] Y Kalafat, **Şamanizm**, s. 79.

Kartal Baba, Bala kazasında hem bir dağın ve hem de bir yatırın ismidir.[239]

Uluğ Türkistan'da yağmurun piri Burgut'tur. Burgut bazen kartal ve bazen da kartal türünden bir hayvan olarak kabul edilir.

Kelebek: Tatar Türklerinde, kırmızı kelebek pencerenin dışına konup, içeriye girmek ister ise, yakın akrabalardan birisinin öleceğine ve ruhunun kelebek donuna girdiğine inanılır. Kelebeği öldürmenin bir yakını ile arasının açılacağına sebep teşkil edeceği inancı vardır. Yolda yürürken arkasından kelebek uçan kimse ölmüşlerinin ruhuna sadaka vermelidir. Bulgaristan ve Anadolu Türklerinde mutlu ruhların vücudu kelebek olarak terk ettiğine inanılır.

Keklik: Alevi inançlı Müslüman Türk kültürlü halkın bir kesiminde kınalı keklik eşinmek suretiyle Kerbela şehitlerinin kanını örtmeye çalışırken diğer tür keklik çıkardığı sesle ihbarda bulunmuş şeklinde bir anlatı vardır. Bingöl yöresinin Alevi İnançlı Müslüman Zaza halk da kekliği pek muteber tutmamaktadır.

Kakkük Kuşu/Guguk: Guguk kuşunun kemiği efsunlanmakta ve büyücülükte kullanılmaktadır.

Karadaş: Karadaş'ın diğer adı kara ağaçkakan'dır. Kerkil Türklerinin kutsal hayvanıdır. İnanca göre Kerkil Türklerinin soyu kerkil'den daha büyük olan kara ağaçka-

---

[239] Yörükhan, **a.g.e.**

kandan gelmektedir. Kerkil Altın Göl'ün yanında yaşamaktadır. Tongaları Kas/Kaz'dır. Almat Türklerinin kutsal hayvanları da kas/kazdır Damgaları kamalı haçtır.

Kaz-Hindi: Kaz dağı Türkmenlerinin çeşme ve mezarlarında, Sarı Kız Dağı ve çevresinde Kazayağı resmedilir. Biz de Ceyhan bölgesinde Dur Hasan Baba'nın türbesi etrafında yaptığım çalışmalarda buraya da kaz ayağı damgasının kazılmış olduğunu gördük. Arkadaşımız Hak aşığı Ahmet Saraçoğlu, şiir yazmaya başlamadan evvel gördüğü bir rüyada kilometrelerce uzunlukta bir kazın sırtında Ankara'da uçtuğunu anlatmaktadır.

Tahtacı Türkmenlerinde bugün dahi Kazayağı şeklinde ve Kazayağı namı ile anılan bir damgaları vardır Şaman tösleri arasında Kaz tösü de vardır. Merasim anında göyün katlarına çıkarken Kam'ın aslanlar veya ejderhalarla karşılaştığı çıkardığı sesler ve yaptığı danslardan anlaşılır Kaz, at ve koyun taklitleri de yapar onların da seslerini çıkarır.[240] Tahtacı Türkmenlerindeki hayvanlarla ilgili inançlar için Nilgün Çıplak'ın çalışmalarına bakılabilir.[241] Şaman göklerde içi otla doldurulmuş bezden yapılmış kaza binerek kaz sesi çıkararak gider.

Nilüfer Yıldırım tezinde, Şaman ilahilerinde geniş yer tutan şamanın gökyüzüne uçmasında, kaz yardımcı unsur olarak yer alır. Kayra Kan kendisine benzeyen bir

---

[240] Yörükhan **Şamanizm**.

[241] Nilgün Çıplak, **"Mersin Tahtacıları Halk Bilimi Araştırmaları**, Ankara 2005.

varlık yarattı ve ona kişi adını verdi kişi suyun üzerinde iki kaz gibi uçtu. Şamanist boyların bir kısmının totemi kazdır. Türkler kazı, beylik ve mutluluk sembolü olarak sayarlar. Şaman davullarının üzerinde kaz resmi de vardır. Kaz şamana güneşin doğacağını bildirir. Kaz şamanın şekline bürünür hayvanların başına geçer, demektedir.

Tatar Türklerinde Atakaz/Erkek kaz'a selam verenin boyun ağrısı çekmeyeceğine inanılır. Azerbaycan, İran ve Anadolu'da yaşamakta olan Ayrımlı Türklerinin en itibarlı yabani/ziraatı yapılmayan otlarından birisi de Kazayağı'dır.

Kaygusuz Abdal:

"Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu ne haldir Hacı ağa
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz"
Demektedir.[242]

Kedi: Tatar Türklerinde yeni eve taşınmadan evvel, bir kedi getirilir, kedi yeni eve girer ise o evde mutlu olunacağına, girmez ise o evde şeytanların bulunduğuna hükmedilir. Anadolu'da yaygın olan kedinin tekin olmadığı, bazı kedilerin tekin olmadığı ve bilhassa kara kedinin tekin olmadığı, bazı kedilerin dillerinin mühürlü oldukları gibi inançlarla bir arada düşününce, ya tekin olan kediler evlerdeki kara iyeleri görebilmekte onları dışarı çıkarabil-

[242] Fuat Bozkurt, **"Kaygusuz un Alevilikteki İşlevi"** yol, S.14, s.40-45).

dikleri için yeni eve girilebilmekte veya kara iyeleri görme yeteneği olan kedilerin girmekte sakınca görmedikleri evde kara iye olmadığına hükmedilmiş olmalı. Tatar Türklerinde kedi patisi ile yüzünü temizler ise, kedinin bakmakta olduğu yönden misafirin geleceğine inanılır. Anadolu Türk halk kültüründe patisi ile yalanarak temizlenen kedinin bu durumuna abdest aldığı gibi anlamlar verilir. Irak Türkmenlerinde "kara pişik kovulmaz" şeklinde bir inanç vardır. İnanca göre onun cin olabileceği için onu kovana dokunabileceği onu çarpabileceğine inanılır.

Keçi: Kaşkayi Türklerinde Dağ Keçisi ve yaban Koçu'nun kafa kemiği çadırın payasına/sütununa asılır. Böylece nazara, bet göze iyi geleceğine inanılır.[243] Biz Tacikistan'da Duşembe yakınlarında sadece bir köyde tespitini yaptığımız bir mezarlıkta geçmişte burada yaşamış bir halk bütün mezarlarının başuçlarına yabani keçiboynuzunu bir kazığın ucuna takarak koymuşlardı. Bu siyah tek dal halindeki boğumlu boynuzların 10 cm den 1 m. Kadar olanları vardı. İnanca göre bu boynuzlar mezarda yatanları kötü güçlere karşı koruyorlardı.

Mülkü, Tatar Türk mitolojisinde uzun ve beyaz yüzlü keçi sakallı keza keçi gibi boynuzlu, yarı keçi ve yarı kişi kılığında mitolojik bir varlıktır. Batı Türklüğünde "Keçibört" kadınların erkek kılığına girip muziplik yapmalarına denir.

---

[243] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 2.c, s.31.

Kaşkayi Türklerinde "Keçi Kırkımı", Şubat ve Mart aylarında toplu kırkım olarak yapılır. Keçiler çadırların bulundukları meydana toplanırlar. Her aile keçisini çadırının önüne çıkarır. Kırkıma aksakal veya ailenin reisi kırkıma nezaret eder. Bu önemsenen bir törendir. Senede bir defa yapılan bu törene "İsvent Ayı Töreni" denir.[244]

Karapapah Türklerinde de Keçiden dini vecibe olan kurban doğal olarak kesilmez. Keçinin cin veya şeytan olduğu inancı vardır veya öyle bir benzetme yapıldığı da olur. Bismillah denilince cin veya şeytan'ın kaçacağı inancı vardır.[245]

Hakas Türklerinde, diplerinde kut olduğu için saçın ateşe atılması atılan saç sayısınca kut kaybına yol açılacağı için uygun bulunmaz. Saçlarını ateşe atan Hakas, "keçinin boynuzu göğe devenin kuyruğu yere deydiğinde görüşürüz" demelidir. Bu uygulama kadın erkek herkes için geçerlidir. Bu ifade ateşe atılırken de söylenebilir. Böylece hep genç kalınacağına inanılır. Şamanizm de yere atılan saçların kuşlar tarafından alınıp gidildiğine inanılır. Saçların yere saçılmaları halinde, kuşların ayaklarına dolaşacakları ve bu durumda kuşların öteki alemde hesap soracaklarına inanılır.[246] Saçların uluorta atılmalarının mesela çöpe atılmalarının doğru olmadığı izah edilirken, Kafkasya

---

[244] Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 2.c, s. 33.

[245] Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 2.c, s.52.

[246] Yaşar Kalafat, **Şamanizm** s.66.

ve doğu Karadeniz Türk kültür coğrafyasında da Hakaslarınınkine benzer anlatılar vardır.

Kadim Türk mistik hayatında kurdun mu keçinin mi daha fazla yer tuttuğu tartışılmaya başlanılmış, bilhassa arkeolojik veriler Dağ Keçisi ile önemli bulgular sergilemeğe başlamışlardır.[247]

Kirpi: Şaman davulunun içinde geyik resimlerinin yanında kirpi resimleri de vardır.

Köpek: Altay yaradılış destanlarından birinde köpek motifi de göze çarpar. Ülgen'in sarayına bekçi olarak konulan köpek, Erlik'in saraya girmesine izin verir. Erlik köpeğe kurt ve açlık duymayacağı yitecekler vaat etmiştir. Şaman yeraltı dünyasına yaptığı yolculukta köpekle karşılaşır. Bazı şamanlar kendilerinden geçtiklerinde, köpek taklidi de yaparlar. Şamanlar köpek gibi uluyarak ruhları yardıma çağırırlar. Köpeğin de göğe kurban kesildiği olmuştur. Tatarlar kırmızı bir köpekle bir prensin birleşmesinden türediklerine inanırlar. Şamanlar Baraklara binerek göğe yükselirlerdi. Köpeğin yeşil ot koparıp yemesinin yağmurun yağacağına dalalet edeceğine inanılır. Yakutlara göre köpeğin esnemesi, hayra yorumlanmaz. Yakut beddualarından birisi de, "evine köpek girmesiné dir. Anlında "**görmekçi**" diye bilinen iki beneğin bulunduğu köpek, kara iyeleri görebilir ve ağlar biçimde ulur. Ölüm olarak al-

---

[247] A. D. Graç, **"Dağ Keçisi Figürlü Eski Türk Mühür Tasvirlerin anlam ve Tarihlendirilmesi"**, s. 1-33).

gılanır. Zayıf şamanlar ayinlerde köpek donuna girerler. Moğollar atalarının kırmızı köpek olduğunu düşünürler.

Kırımda köpekten korkan insanın vücudundaki kıl dibi gözeneklerinden özel bir salgı ifraz edildiğini, salgının kokusunu alan köpeğin muhatabının korktuğunu anladığına inanılır. Anadolu'da korkan kimsenin bu arada köpekten de korkan kimsenin korkusunun giderilmesi için, "yedi Kardeş Otu" "Korku Tası"na konulup suyu korkan şahsa içirilir.[248]

Hakasya Türklerinde hapşıran genç insana yanında bulunan ve yaşça ondan büyük olanlar, "ala köpeğin kıçını yala" derler. İnanca göre Ala Köpeğin kıçında bir takım etkili cinler vardır. İnsanların hapşırmalarına yol açan da bir cin türüdür. İki ayrı kara iye bir araya gelince insanlara zararlı olamayacakları inancı vardır.

Başkurt Türklerinin halk inancına göre, "köpek yürümemiş yol" a mutlaka besmele ile girilmelidir. Bu yol tekin olmayabilir.

Tatar Türk mitolojisine göre köpek yılında mahsul düşük olur. İnsanlar sık hastalanırlar. Çocuklar ise güçlü olurlar. Hazara Türk halk inançlarına göre köpekler depremi hissederler ve depremden evvel, depremin gelmekte olduğunu gösteren bir takım hareketlerde bulunurlar. Bu inanç Anadolu'da da vardır.

---

[248] Yaşar Kalafat, Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar **Erciyes**, Aralık 2000, S276, s.5-9.

Anadolu Türk kültür coğrafyası halklarından Zazalarda, köpek beslemek, köpek melaikelerin haneye girmesine mani olduğu için, uğursuzluk sayılır. Hayvancılıkla uğraşanların çoban köpekleri bu keyfiyetin kapsamına girmezler.[249]

Tatar Türklerinde Köpeğin havlaması mal bolluğuna delalet eder. Sahibi yola çıkan köpeğin havlaması sahibinin işlerinin iyi gideceği anlamına gelir. Sebepsiz havlayan köpeğin olumsuz mesajlar verdiğine inanılır. Aya bakarak havlayan köpeğin havlaması havaların soğuyacağının işaretidir. Köpek sırt üstü yatarak yuvarlanır ise, bu hareketi ile havaların yağmurlu olacağını göstermiş olur. Köpek kendi sahibine havlarsa sahibine büyü yapıldığına veya nazar deymiş olduğuna inanılır. Köpek cenazenin ardından havlar ise, o sokakta bir cenazenin daha olacağına inanılır.

Moğollarda İt Barak'ın kutsiyetine inanılır. Moğolların köpekten türediklerine dair efsaneler vardır. Nogay Türklerinde İt baraklar, yaradılış Destanındaki kurdun yerini almıştır. Burada kanatlı İte, samur denilmektedir. İnanca göre samur şamanın gök ile ilişkisini sağlıyordu. İt ürürken, kayıp etmiş olduğu kanatlarının acısını dile getirmektedir. Gagavuz Türklerinde ürüyen itin sesi zincirinden açılarak susturulur.

Anadolu'da köpeğin kurt gibi ulaması iyi sayılmaz. Alevi inancında da köpeğin uluması ölüm geleceği anla-

---

[249] Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

mındadır.[250] Keza Kumuk Türklerinde de uluyan it, uğursuz sayılır öldürülmesi istenir. Ay tutulmasında ayın iki bekçisi olan köpeklerin uyumaları üzerine, **cıngaloz** denilen ve yılan şeklinde olduğu düşünülen kara iyenin bu tutulmaya yol açtığına inanılır. Teneke çalmak gibi gürültülerin çıkarılmalarındaki amaç uyuyan iki görevli köpeğin uyanmasını sağlayarak ayın cıngaloz tarafından yenilmelerini önlemektir. Kafkasya'da bir mağara kayasında izleri olduğuna inanılan cingalozun biz resimlerini çekmiştik. İt baraklar bugün dahi Nogay lar nazarında farklı bir itibara sahiptirler.

Barak Baba, ayı gibi oynayan, maymun gibi söyleyen, iki tarafında manda boynuzları olan bir kimse idi.[251]

Selçuklu sarayının ünlü simalarından sadettin Sadettin Köpek idi. Bize göre köpek ismi, izahı yapılan kutsiyetle bağlantısından ziyade nazara karşı korumak imrenilmesini önlemek için de seçilmiş olabilir. Çok güzel çocuklara çirkin isimler takarak kötü gözden ve kara iyelerden korumada olduğu gibi.

Koyun-Koç: Türk Hayvan üslubunun en güzel misalleri Koç/Koyun veya dağ tekesi/dağ keçisi şeklinde mezar taşlarında görünür[252] Koçun, saza, söze el sanatlarına yansıyışı üzerinde fazla duracak değiliz.[253] Kırım Karay

---

[250] Yörükhan, **Şamanizm**. **A.g.y.**

[251] Yörükhan, **Şamanizm. A.g.y.**

[252] M. Haluk. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası** Ankara 1993, s.155.

[253] M. A. Çay, **Anadolu'da Türk Damgası**, Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi, Ankara, 1983; Hamit Zübeyr

Türklerinin ünlü Koç kalesi'ni ayrıntılı tanıtmaya çalışmıştık Bir gözlem çalışmamız da Erbil'deki Muzaffereddin Gökbörü camii kalıntısına dair olmuştu. Bu arada "aşık kemiği falı" aşık kemiklerinin davulun üzerine atılması ile bakılır.

Çuvaş Türklerinde "Orman Koyunu" olarak bilinen "Usal" adlı sudan korkan hızlı at süren bir kara iyesi vardır. Biz bu iyenin Çubuksarı'daki Devlet Müzesi'nde yapılmış temsili tablosunu resimlemiştik.

Tatar Türk mitolojisinde Koyun Yılı'nda ürünlerin bol olduğuna buna rağmen geçimin zorlaştığına, kış aylarının zor geçeceğine, bu yılın çocuklarının yurt sever olacaklarına inanılır. Tatar Türklerinde koyun satılırken, satıcı koyunun yününden bir miktar alır, böylece sürünün devem edeceğine inanılır. Tatarlardaki bir inanca göre koyun kesene para verilmez, verilmesi halinde etinin sert olacağına inanılırdı. Koyunu kesene sadece etinden verilirdi. Ak Koç insana tos vurur ise, bunun o insana mutluluk getireceğine, Kara Koç'un tosunun ise, kötülüğe delalet edeceğine inanılır. Anadolu'da geçmişte özellikte kurban kesiminde, kesene sakatatı ve bir miktarda etinden verilmekle yetinilirdi. Bu uygulama Belki akçanın iş dün-

---

Koşay, "Doğu Anadolu Mezartaşları, Koç ve koyun Heykelleri" Milletlerarası I. Türk Sanatları kongresi,/Ankara 19-24 ekim 1959/ Ankara 1962, s.256-257; Abdulbaki Gölpınarlı, "Koyun Baba" İ.A.C.VI. s. Bununla beraber Anadolu'da "Koç Halayı" diye bilinen bir halay türü vardır. M.R.Gazimihal "Koç Halayı" T.F.A., Ocak 1960, S.126, s.2061-2062.

yasına fazla girmemiş olmasından ve belki de kesenin nefsini köreltmesi amaçlamış olmaktan doğmuş olabilir. Anadolu Türklerinde Artvin yöresinde yaşayan bir efsaneye göre kara koyunun iki kılını birbirine sürünce yerin 7 kat altına ve ak koyunun iki kılını da birbirlerine sürünce yerin 7 kat üstüne çıkılabileceğine inanılır. Hazara Türklerinde koyunun cennetten çıkmış olduğuna inanılır o, aç ve susuz bırakılmaz.

Kaşkayi Türklerinde **"boğaz"** olmayan, hamile kalamayan koyunun rahmi besmele ile yıkanır. İran Türklerinde Ahır Çarşamba'da taştan koç heykelin karnının altından geçilmesinde hikmet umulur. Azerbaycan Türklerinde Rüyada koyun görmek, görenin hanesine konağın geleceği anlamına gelir ve iyi rüya olarak yorumlanır. Altay Türklerinde yarışmalar kutsal koyun ve kutsal at üzerinde yapılır.[254] Türkistan'daki Koçkar baba Mustafa Aksoy'un çalışmalarından bilinirken, Anadolu'daki Koyun Baba yatırına hastalıkların tedavisi için gidilir.[255]

Koçlu koyunlu atlı mezar taşlarını Uluğ Türkistan'da, cinsiyeti ve uğraşı alanını belirtir tarzdaki simgelerle görüyoruz. Bu üslup batıya doğru Anadolu'ya ve Azerbaycan'a geldiğinde bunların üzerine İslami ibareler

---

[254] Yörükhan. **Şamanizm**, s. 98.

[255] Yörükhan, **Şamanizm**. **A.g..y.**

ve Gürcistan ile Ermenistan gelindiğinde Gregoryen coğrafyasında hac da remze dilmeğe başlanılır.[256]

Kuğu/Kuu: Köbök Türklerinin kutsal hayvanıdır. Altay mitolojisine göre, kuğular ve kazlar, özel saygın konumda olan yaratıklardır. Bu iki hayvan; kutsallığın, ilahiliğin, dişiliğin simgesidirler. Tamgaları/Damgaları sopogay/Hac'dır.[257]

Kumru: Hazara Türklerinde Kumru kuşunun cennetten çıktığına ve bu nedenle de kutsal olduğuna inanılır. Kumru'yu avlayanın Allah tarafından cezalandırılacağı inancı vardır.

Kuş: Şaman külahlarında çeşitli kuş tüyleri vardır. Doğum gününde rüyasında uçan bir kuş gören kimsenin mutlu olacağına inanılır. Anadolu'da nazarlığa kuş yumurtası takılır.

Kurt: Kurt konusu bizim 10 kadar bağımsız çalışma yaptığımız[258] bir konu olması itibariyle burada fazla ayrıntıya girmeyip bazı tespitlerimizi aktarmakla yetineceğiz

Azerbaycan Türk halk kültüründe kurt mukaddes ve uğurlu bir hayvandır. Totem, Ata, Ana olduğu gibi, halaskar, yol gösterici, kahramanlara kömek olan, şefkatli,

---

[256] Rasim Efendiyev, Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX yüzyıla dek, Kenklik, Baki, 1980; M. Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezar taşları ve Türk Kültüründeki yeri" **Türk kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, Ankara 1985 s.153-159.

[257] Y. Kalafat, Şamanizm.

[258] Yaşar Kalafat, yukarıda adı geçen çalışmalar.

hayır hak bir varlık gibi de tanınmıştır... Ergenokan'dan çıkan Türkler İslamı yaymak için Hz. Muhammed peygamberi gönderdiği üç nefer elçiye kurt belekçilik etmiştir. Oğuz Han'ın seferinde belekçi ve halaskar olmuş Huyunguların kağanlarından birinin Tanrıya vermek istediği kızlarına er, başka bir efsaneye göre, Cengiz Han'a ata, Aşina efsanesinde ise, ana olmuştur. "Erkam Aidar" nağılında tanrının kuyruksuz mavi kurtlarından bahsedilir. Çuvaşlarda kurtların Pihamber/Peygamberi adında bir Kurt hükümdarları da vardır. Kurt rengine göre; Bozkurt, göybörü, ağkurt, kızılkurt diye anılır. Efsanelerde börü, Börte, Börcü, Assena, sina, Cina, Cine, Yaşkır gibi adlar alır

Dede Korkut Destanı'nda "Kurt Yüzü Mübarektir." Deyilir. Kırgız dualarında "altı ağızlı kurt" tabiri vardır

Kurt uğurlu, hayırlı bir hayvan olduğu gibi hem de şifre vericidir. Anadolu'daki bir inanca göre hal basmamak için zahi kadınların yastıklarının altına bir parça kurt derisi koymak kifayetlidir. Uşağı olmayan kadılar, özleri ve uşakları kurt dersinin altından geçirilir, uzun ömürlü olarlar, çok yaşıyorlar Ciblerinde kurt gözü gezdirseler, az yatarlar. Kurdun ayağını deşip, uşağın beşiğinden asmak bed nazardan korunmaya yeter. Kurdun yüreğini Kebab edip yeyen adam cesaretli olur. Kurdun herhangi bir nişanesini üstünde gezdiren adam, heybetli görünür. Diğer taraftan kurttan korkulur, "Kurt tüyü Ezrail Tüyü'dür" denilir. Kurdu öldürmek günah sayılır İslam'a göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir. Kurdun parçaladığı hayvanın eti yenir.

Çünkü kurt avladığı hayvanları parçalayıp yemeden evvel boğazlar. Bu inançlara hürmet alameti olarak kurt milli remiz kimi kabul olunmuş, şekli bayraklara çekilmiş, sikkelere hak edilmiştir.[259] Doğu Anadolu'da "Kızılkurt", tedavisi olmayan ve çok soğuk havalarda atlarda oluşan bir hastalıktır.[260] Oğuz Destanında kurt rehber, Tukyu Menkıbesi'nde anne, Uygur Efsanelerinde ata diye geçmesine rağmen, totem gibi mütalaa edilmemeli, çünkü karabet ve ayniyet cihetleri tahakkuk etmiş değildir. Diğer tarafta Bozkurt, şaman dualarında da geçmektedir.[261]

Azerbaycan'da sürü çobanları gütmekte oldukları sürüler için "kurt payı" alırlar. Buradaki izaha göre, kurtlar sanıldığı gibi çok iyi koku alan ve kendi güçlerinin farkında olan hayvanlar değillerdir. Öyle olsalardı onlarla kimse baş edemezdi

Güney Azerbaycan'da "Hıdır Nebi Ayı" olarak bilinen Şubat ayı kurtların birleşme ayı olup, kurtları daha saldırgan oldukları ay bu aydır. Bu bölgenin Türklerinde cesur kimselerin kurt yüreği yemiş olduklarına inanılır. Güney Azerbaycan/İran'da yaşamakta olan Kaşgayi Türkleri kutru, " ana" olarak bilir ve onu ışığın özgürlüğün remzi olarak tanımlarlar.[262]

---

[259] Kamil Veli Nerimanoğlu, **Özümüz Sözümüz**, Bakı 2005 s.389.

[260] Hayri başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1986, s.14.

[261] Yörükhan, **Şamanizm** s.14.

[262] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk** Halk **İnançları** Ankara 2005 **2.c**, s.31.

Kurtla ilgili bu inanç ve tespitler Türk kültür coğrafyasında ortak olan hususlardır. Yazarın tespit ve teşhislerini aynen aktarmaya çalıştık Kurdun; boz oluşu, Köroğlu'nun atını kır oluşu ve mitolojik geyiğin ala oluşunu, Türk kültürünün aynı mistik yansıyışlarıdır. Her üçü de ak ve karanın karışımıdırlar ki, inanç kültürümüzün derinliklerinde akın ve karanın özel konumları vardır. Keza kıl ve deri konusuna at ve koyun münasebeti ile yaptığımız açıklamalarda yer verdiğimiz gibi inanç yüklü bir muhtevaya sahiptirler.

Hazara Türklerinde bebeğin keşik direğine kurt kemiği bağlanır ve çocuğun yeleğine kurt dişi takılır. İnanca göre kurt dişi nazardan korur ve kurt kemiği de onun gelecekte güçlü başarılı olmasını sağlar.[263]

Doğu Anadolu'da çocuğun cesur olması için, onun kulak memesi delinerek bu delikten kurt kılı geçirilir. Çocukların büyüğünce cesur olmaları için esnetilmiş kurt ağız derisinin deliğinden, kurdun ağzından geçirilmeleri sağlanır. Kırklanılacak çocuğun kırk suyuna kurt dişi veya kurutulmuş kurt gözü konulur. Kurt Ağzı bağlama uygulaması Anadolu'nun her tarafında bu arada doğu Anadolu'da da ve bilhassa Zazalarda da vardır. Karagaz Şamanları başlıklarına "kurtağzı" ve "kurt burnu" işletirlerdi. Bazen da sincap kuyruğu takılırdı. Hakkâri yöresinde büyü yapılarak bağlanan damadın kurt postunda eşi ile birleş-

---

[263] Yaşar Kalafat, 1 **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005.C, s.12.

meleri sağlanır. Aynı amaçla çiftlerin cinsel organlarına kurt kanı sürülür.[264] Hakkâri'nin Uludere nahiyesi çevresinde genç kızlar, tokası kurt kafası biçiminde olan gümüş kemer takarlar. Bu bir nevi namus kuşağı, koruyucudur. Hasan reşit bey 1930 yılında CHP Kâtibi Umumiliğine Türk Ocakları Müfettişi sıfatı ile verdiği raporunda, Tunceli ile ilgili bir halk kültürü tespiti de yapar, buna göre Zazalar Bozkurt'u rehber olarak görmektedirler. Tunceli'nde Mart'ın ilk çarşambası/Kara çarşamba'da Kurtağzı bağlanırken, bir gül dalı alınır ve boyunca yarılır esnetince bu dalda bir daire oluşur bu daireden hastalardan başlanılarak geçilir 'Ey Ulu Rehber! Yol gösterici bizi kurtardığın bu günün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma" denir. Böylece sürülere kurtları dokunmayacağına inanılır.[265]

Kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması tarafımızdan iki ayrı yazıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu inanç ve uygulama Türk kültür coğrafyasının bir ürünüdür. Batı Trakya Türklerinde Kurtağzı bağlanacağı zaman bir madeni tas alınır ve kızgın bir korun üzerine kapatılır. Bunun üzerine ağzı bir iple bağlanılmış olan bir makas konulur. Böylece kurdun dışarıda kalmış hayvanları ağzı bağlandığı için yiyemeyeceğine inanılır. Sabahleyin tasın altındaki kor, kül haline gelmiş ise, dışarıda kalan hayvanın

---

[264] Yaşar Kalafat, , **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005 c.1.

[265] A. Haluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1993 s.244

kurt tarafından yenilmeyip kurtulduğuna inanılır ve aranılmasına çıkılır.[266]

Mehmet Eröz'ün tespitlerine göre; yakın geçmişte Edremit Alevilerinde kutra saygı gösterilir ve ona "Peygamber köpeği" denilirdi. Yörüklerde kurda rastlayanın işinin iyi gideceğine inanılır. Silifke Alevilerinde kurt kutlu bir hayvandır. Kurdun aşık kemiği çocukların boynuna takılır. Bazı ruhi rahatsızlıklarda, kurdun aşık kemiğinden alınmış parçalar hastaya suyla içirilir. Kozan'da meskûn horasan göçmeni 5 köyün halkında kurt postunun loğusayı al basmasından koruyacağı inancı vardır.[267]

Hazırlamakta olduğumuz kurt içerikli yazılardan birisi de kurt bibliyografyasıdır. Bu konuda 300'e yakın tespit yapabildik.[268]

Kırım Tatar Türklerinde Kurt/Börü'nün bir adı da Kaşıkır/Kaşkır'dır. Kurt bu kültürde börü olarak geçer. Kırım Türklerine Kurtnezir/Kurt'a yapılmış nezir ve Romanya Tatar Türklerinde Kurt seyit gibi insan isimleri

---

[266] Abdurrahim Dede, **Batı Trakya Türk folkloru**, Ankara 1978, s.125-126.

[267] Mehmet Eröz, **"Milli destan ve Bozkurt Hakkında"** Bozkurt /Özel sayı/ 19 Mayıs 1968, s.7.

[268] A.Zeki Velidi Togan, **"Bozkurt Efsanesi"** Bozkurt, Özel Sayı, 1969, s.18-20, 23; Emel esin, **"Böri"**, Bozkurt, özel sayı, 315 1972, s.8-12; M.A. Çay, **Türk Ergenekon Bayramı/Nevruz**, Ankara 1993; Gülçin Çandarlıoğlu, **"Türk destanlarında Bozkurt**, Bozkurt Özel sayı, 19 mart 1968, s.11-12, Aziz Alpagut, **"Bozkurt Bayramı"** Çınaraltı, 27 mart 1943, s.79, s.9; Atsız, "Bozkurt", Özel sayı, 1969, s.3-4

vardır. Kırım Karay Türklerinde kurttan türedikleri inancı vardır. Kurt/Börü Kıpçak Türklerinin kutsal hayvanıdır. Börü bu kültürde, kararlılığın, gücün, akıllılığın, haşinliliğin simgesidir. Kıpçakların insan ve dişi kurdun çiftleşmesinden türediklerine inanılır. Bu birleşmeden türemiş 15 ata. Kıpçakların atasıdır. Tamgaları/Damgaları suluk/Gem'dir

Kuzgun: Tatar Türklerinde Kuzgun, haber getirici kuş olarak bilinir. Dağ başında öter ise bu ötüş düşmanın gelmekte olduğu anlamına gelir. Kuzgun bir insanın önüne konup iki tarafına bakıp kanat çırpar ise, o kişinin sadaka vermesi gerektiğine inanılır. İş yapılırken, kuzgun "tun-tun" diye ses çıkarır ise, Allah rızası için hayır işlenilmeli. Kuzgun "kıvık-kıvık" diye ses çıkarırsa, felaket habercisi olur. Kuzgun yere iner ve 3 yöne bakar ise, bolluk beklenir.

Leylek: Batı Türklerinde Leyleğin yöreye gelişi baharın müjdecisi olarak bilinir. Leyleği uçar halde görmek, o yıl için çok seyahat edileceği anlamına gelir. Leyleğin yuva yaptığı baca sahibi için bu durum şans olarak algılanır. Leyleği rahatsız etmenin günah olacağı inancı vardır.

Maymun: İran Türk halk inançlarına göre maymunlarda eskiden insanmışlar. Bitli ellerini hamura soktuğu için cezalandırılıp maymuna dönüştürülmüş.

Tatar Türk mitolojisinde maymun yılında havalar kurak geçerler. Kış ayları sert olur. Bu yılın çocukları yardım sever olurlar.

Örümcek: Tatar Türklerinde örümceğin görülmesi itibarlı bir konuğun geleceği şeklinde yorumlanır. Sulduz Karapapah Türklerinde de örümceğin görünmesi aynı yoruma yol açar. Anadolu Türklerinde örümceğin görünmesi ise bir haber alınacağı şeklinde algılanır. Ve "Hayır haber, hayır haber" denir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in bulunduğu mağaranın ağzını ağı ile örerek onun düşmanlarınca takibini önlediği şeklinde de anlatılar vardır ki, bu da ona acınmasına yol açmıştır. Tatar Türklerinde örümceği öldürmek günahtır, öldürülmesi halinde evden iman ve bereketin gideceğine inanılır. Örümceğe karşı tükürenin dili kurut inancı vardır.

Anadolu'da Örümcek Baba, hastaların tedavisi için götürülen bir yatırdır.[269]

Pars: Tatar Türk Mitolojisinde, pars Yılında kış soğuk geçer, mahsulün verimi vasat olur

Posi: Tatar Türk mitolojisinde kutsal bir hayvan olarak kabul edilir ve öldürülmesi istenilmez Öldürenin ömür güneşinin söneceğine inanılır. Nahcıvanda kör yılan olarak bilinen, kimseye dokunmayan öldürülmesi doğru bulunmayan bir sürüngen vardır.

Şelülgen: tatar Türk Mitolojisinde Şelülgen diye bilinen ormanda yaşayan, yağmurun habercisi olan bir kuş vardır.

---

[269] Yörükhan, **Şamanizm**, **A.g.y.**

Serçe: Anadolu serçe türünden bir kuş vardır ki, onun öldürülmesi halinde karın yağacağına inanılır.

Taraklı Kuş/Bubbu: Bu kuşla ilgili efsaneye göre, bir gün bir gelin saçlarını tarıyormuş, ansızın kayın pederi bulundukları yere gelince çok mahcup olmuş, Allah'ın nasıl saklanırım diye yalvarınca Bubbu Kuşu oluvermiş.

Tilki: "Tilki derviştir" denir onun derviş meşrep olduğuna inanılır. Uzak çıkan şoförler yolda tilki görmeleri halinde yollarının açık olduğuna inanırlar. İnanca göre tilki ezan okunurken, ezana hürmeten durur ezanın bitmesini beklermiş. Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'nin kuzey doğu bölgesinde çok yağan yağmurun durması isteniyor ise, anasının ilki olan bir çocuk evden dışarıya çıkar ve "ben anamın ilkiyem ağzı kara tilkiyem" der ise yağmurun duracağına inanılır.

Turna: Turnalar aşk ve göç kuşlarıdırlar sevgiliye haber götürdüklerine inanılır. Turna ağlanılmaz. Turnalar çift gezerler.

Ahmet ibn-i Fablan seyahatnamesinde Başkurtların turna kuşlarına ibadet ettiklerini sanar. Bu kuşların düşmana karşı muzaffer olmak için muharebede Başkurtlara yardım ettiklerini ifade eder.[270]

Alevi inançlı Müslüman kesimde Turna Semahı vardır. Gıyas ... Halk edebiyatında Turna'yı çalışıp hacı Bektaş Dergisi'nde yayınlamıştır.

---

[270] Yörükan, **Şamanizm**. A.g.y.

Tavuk-Horoz: tatar mitolojisinde, tavuk yılında kış ağır olur inancı vardır. Bu yılın çocukları iyi karakterli ve çok düşman sahibi olurlar. Tatar Türklerinde tavuk ve kazların kuluçkaya yatırılmaları, akşama doğru büyükbaş hayvanların meradan dönmelerine doğru yapılırsa civcivlerin bereketli olacağına inanılır. Bir tek tavuk suda boğulur ise, havaların kurak gideceğine, horoz gece vakitsiz öter ise tartışma olacağına veya beklenmedik misafir geleceğine, evin üzerinde öter ise musibet ve yangın beklenmesi gerektiğine inanılır Horoz gibi öten tavuk felakete işarettir. Anadolu Türklerinde tavuk ve bilhassa karatavuk ile ilgili olarak büyü içerikli inançlar vardır.Yörükhan2ın tespitleri arasında alevi inançlı Müslüman Türk kesimde cin çarpması rahatsızlığının tedavisi için tedaviyi yapacak kimsenin talebi üzerine hasta sahibi 2 kara kurban veya karatavuk götürür. Anadolu'nun bazı yörelerinde sünnet yaptırılacak çocuğun tek bırakılmasından kaçınılır çift olmaları istenilir. Bu mümkün olmadığı hallerde bir horoz kanı akıtılır. Zamansız öten horoz ve tavuğun horoz gibi ötmesine dair olan inançlar Oğuz Türklüğünde de vardır.

Tatar halk takvimine göre tavuğun altındaki 3 yumurta alınır, bunlardan ilk yumurta ağır ise, ekin işleminin erken başlatılmasına, ikinci yumurta ağır ise, ekinin orta zamanda yapılmasına ve üçüncü yumurta ağır ise, ekin işleminin geç başlatılmasına işaret etmiş olduğuna inanılır.

Bulgaristan Türklerinde Hıdrellez'de yakılan yaprak/gazellerin külü evlere ahırlara, kümeslere, komlara

serpilir. Böylece hayvanların çiftleşmelerinin hızlanacağı inancı vardır. Bitlis'te ilkbahar gelmeden ocaktan alınmış külün kümeslere serpilmesinin yumurta verimini artıracağına inanılır.[271] Alevi inançlı Türklerin Babai kolunda ilkbaharda mahsulün bereketinin artması için "Cebrail Ayini" yapılır.[272]

Gagauzlar'da bebek ilk adımını atınca bir tavuk getirilir ve "Tüy Kesme" merasimi yapılır. Tavuk çocuğun bacakları arasında kesilir ve komşulara yemek verilir. Balkar Türklerinde çocuğun ilk dişi çıkınca tavuk kesilir. İlk adım toyu ve ilk toyu, batı ve doğu Türkleri arasında çok yaygıdır.

Tavşan: Kamların davullarında ve elbiselerinde, hami ruhlarına göre resimler vardır. Bunlar; kaz, kurbağa, kurt ve tavşan resimleridir.[273] Tavşan/koyan, Todoş Türklerinin kutsal hayvanıdır. Tavşan/Koyon, Todoş Türklerinin aile ocağı kurucusu olarak kabul edilir. Tongası/damgası, yalak/teknedir. Bunun Todoş Türkçe'sindeki karşılığı toskçurdur.[274] Altay kişi'nin nazarında bazı özel kutsiyetler vardır. Bunlar Gök tanrıya inanan Altay boylarında, boylara göre değişirler. Bunlardan Kıpçak Türklerininki, tavşan, İrkişlerinki Merkat kuşu ve Burgut kuşudur. Kodoşlarınki de tavşandır. Tölös Türklerindeki deve,

---

[271] **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** II Ankara 2005, s.114.

[272] Yörükhan, **Şamanizm** s.22.

[273] Yörükhan, **Şamanizm**. A.g.y.

[274] Yaşar Kalafat, **Şamanizm** 108.

Kunduz Türklerindeki ise, Öküzdü. Öküz olarak da bilinir ve mavi denizi simgeler. Gök Tanrı inancına göre, Tanrı eskiden bu boylara yayık/cacıkların donuna girerek görünmüştür veya geçmişte bu hayvanlarda tanrısal güç tecelli etmişti. Böylece bunlar kutsiyet kazanmışlardır. Bunlardan en kutsalı Merkit veya Burgut mu idi?[275] şaman tusları arasında tavşan tusu da vardır.[276] Şaman davul tokmağının uç kısmı tavşan, samur, kakım derisi ile kaplıdır.

Tatar Türk mitolojisinde Tavşan Yılı'nda kıtlık olur. Bu yıl âlimlerin ölüm yılıdır. Bu yılın çocukları ailelerine düşkün olurlar. Güney Azerbaycan'da tavşan eti yiyen hamile kadının dünyaya getireceği çocuğun üst dudağının yarık olduğuna inanılır. Bu inanç Kerkük ve Bulgaristan Türklerinde de vardır. Bulgaristan Türklerinde tavşan musibet bir hayvan olarak bilinir. Tavşan ve uğur bir arada düşünülünce tavşan alevi inançlı Müslüman Türklerde de uğurlu sayılmaz seyahate çıkmış bir Alevinin önünden tavşan geçmesi istenilmez. Gagauz Türklerinde çocuğun ilk dişi çıktığı zaman "Diş Bayramı" yapılır. Aile arasındaki bu merasimde çıkmış olan ilk dişin keskin olması dileği ile bu dişe "Tavşan dişi" denir. Evin sundurmasına gidilir ve "Ga, ga garga al sana kemik diş, ver bana demir diş" denir.

Saksagan: Alevi İnançlı Müslüman Türk halk inançlarında saksağan haberin simgesidir. Yörükhan Şamanizm.

---

[275] Yaşar Kalafat, **Şamanizm**, s. 84

[276] Yörükan, **Şamanizm**. A.g.y.

Uğur Böceği / Uçuç Böceği: uğur getireceğine inanılır, kısmetin bolluğun simgesidir.

SONUÇ

Türk halk inançlarında hayvan motifi konusunun çalışılması, Türk edebiyatı ve diğer bedii sanat dallarının çeşitli alanlarında inanç itibariyle incelenmesi, bu arada Türklerin girmiş oldukları çeşitli dinlerde ele alınması, muhtemelen daha sağlıklı sonuçlar verebilir. Belki de inançlarda hayvan motifi belirtilen çalışmalarla birlikte yürütülebilmelidir. Şurası muhakkak ki, Mevcut çalışmalar, inançlarda hayvan konusunu aydınlatacak durumda değildir.

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA MİTOLOJİK DİŞİ/İYELER RUHLAR*

GİRİŞ

Biz bu çalışmayı planlarken bazı yazılı kaynaklarda "**ruh**" olarak geçen ve bu kaynaklar ile derlediğimiz halk inançlarında "dişi" oluşlarına cinsiyetlerine de vurgu yapılan mistik güçlerin üzerinde durmayı düşünmüştük. Bu arayışımız Türklerin kadim dinlerinde **özüt, süne, kut, sür, salkın, körmös** ve **yula** olarak geçen ruha bir tanım getirmemizi gerektirdi. Gördük ki Türkçe lügatler[277], dinî bilgi veren kaynaklar[278] ve bu arada tasavvuf ehlinin ruh tanım-

---

* Yaşar Kalafat, "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi Ruhlar/İyeler" **Dördüncü uluslar arası Orta Doğu Semineri**, 29-31 Mayıs 2009 Elazığ.

[277] Türkçe sözlükte Ruh vücuttan ayrı olduğu kabul edilen öz, en önemli nokta, hayalet, canlılık, bedenin hayat gücü gibi anlamlandırılmakta, ruhu bile duymamak, ruh kazandırmak, ruhu şad olmak, ruhuna güneş açmak gibi deyimlerde yer almakta, ruhaniyet cismani olanın karşıtı olarak algılanmaktadır. Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005, s.1662-1663.

[278] Kur'an-ı Kerim'de ise ruh, nefis, vahiy, "Allah melekleri kullarından dilediğine, emrinde olan ruh/vahiy ile indirir". (Onu 'Kur'an-ı' Ruh'ul Emin (Cebrail) indirdi. "Ruh Allah'ın emrindedir", Hz. İsa /Ruhul Kudüs, "Onu İsa'yı Ruhul Kudüs ile destekledik), İsa Allah'tan bir ruhtur. Allah'ın Âdem'e ve Meryem'e ruhundan üflemiş olduğu nesnedir (Meryem'e ruhumuzdan üfledik) İnsanlara hakkında çok az bilgi verilen konu, (Deki: "Ruh Rabbinin emrindedir")

larının içeriği farklı zenginliktedirler.[279] Daha önemlisi bir kısım halk inançları ile eski Türk inancına dair bilgi veren kaynaklar "iye" veya "sahip" karşılığında ruh ifadesini kullanıyorlardı.[280] Böylece farklı inanç sistemlerinin değişik dinî objeler karşılığında kullandıkları ve içerik bakımından da biri birlerinden tamamen bağımsız olmayan "ruh" gündemimize geldi. Böyle olunca da arayışımızı eski ve Türk inançları ve bu arada tasavvufî izahlara yer vererek ele almak durumunda kaldık. Giderek dişi ruh veya iye kadar konunun geneli ile ilgili açıklamalara yer vermemiz gerekti

METİN

İye/İzi/Yiye/Eye olarak bilinen bu ruhlar **hami** koruyucu ve **habis**/sakınılması gereken ruhlar olarak bilinmektedir.[281] Her iki türün de erkeği ve dişi olabilmekte hami olanlar Ak ve habis olarak bilinenler de kara iyeler

---

('Ruh Hakkında' "İnsanlara Pek Az bilgi verilmiştir") Recep Akyan, **Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'an Fihristi**, Pınar yayınları, İstanbul, 1997, s.852-852.

279 Türkçe sözlüklere göre iye, sahip ve iyesi olmak ise, bir şeyi elinde bulundurmak sahibi olmaktır. Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005, s.1005-1006.

280 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ebabil yayınları, 5. Baskı Ankara, 2005, s.22-94.

281 Celal Beydili (Memmedov) "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvelerine İnanma/İzi-İye İnancı" **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler**, XI s. 119-134, Bakı 2002.

olarak tanınmakta her ikisi de hayatın her kesiminde görülebilmekte her ikisi için de saçı yapılabilmektedir.[282]

Ak iye diye tanınan, koruyucu diye bileceğiz iyelerin yanı sıra bir de, adeta şerlerin temsilcisi olan Kara İyelerin de oldukları kanaatindeyiz. Koruyucu iyelerin bu vasfı için onlara kanlı ve kansız kurbanlar verilebilirken, bunlar, yardımlarından mahrum etmek suretiyle uyarıcı ve zarar verici de olabiliyorlardı. Bu konuda Ramil Eliyev, Altay tasavvurunda "dağ ruhları insanları cezalandırabilir, hayvanları kırabilir, onlara tufan, pis hava gönderebilir. Bu o zaman baş vererdi ki ona kurban kesilmirdi. Ona göre de Altay ruhu için ağ koyun kesirdiler, dağa taraf süt atardılar. Pendiri Altay ruhu için piramide şeklinde hazırlayıp dağın zirvesine qoyardılar.". demekteydi.[283] Su iyesine kurban vermek için hayvanın dişisinin seçilmiş olmasının iyelerinin cinsiyetini anlamlandırmana bir manası var mıdır? Zira

Yakut Türklerinde ilkbahar'da balık avına çıkmadan evvel doğum yapmamış bir ineği U İçite olarak bilinen su iyesine kurban ederler Yakut Türklerinin su iyelerinden birisi de Ukolo Toy on'dur.[284] Bu su iyesi suların kirletil-

---

[282] Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007.**

[283] Remil Eliyev, "Efsenelerde Dağ Kultunün Struktü-Semantık Fonksiyonlarına Dair", **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler XXI,** Bakı 2006, s. 15-38.

[284] S. Buluç, "Şamanizm", **Türk Amaç,** 1942, S.1-8 s.130

mesi konusunda çok hassastır. Suların temiz tutulmasını ister. İnsanlar onun kurallarına riayet etmezler ise, çok kızar su kaynaklarını kurutur ve insanları susuz bırakır

Eski Türk İnanç Sistemi irdelenirken bir takım kültler ve bunların merkezlerinde iyeler vardı. Dağ İyesi, Su İyesi, Ağaç İyesi, Kurt İyesi tanımlarının izahı[285] tasavvuf edebiyatından hareketle nasıl yapılabilirdi?

İzaha göre; Cemadat, nebatat, hayvanat ve insanatın nefisleri öbek öbek yaratılmıştır. Cemadat nefislerinden bir öbek kendi istekleri üzerine mesela Kara Taş veya Ağ Taş olmuşlar. Bir öbek nebatat nefsinden yaratmış mesela Akçaağaç veya Ardıç olmak istedikleri için Akçaağaç ve Ardıç olmuşlar, Bir öbek hayvanat nefsinden yaratılmış, onlar mesela kurt veya ayı olmak istedikleri için kurt ve ayı olmuşlar. Aynı şekilde bir öbek insanat nefsinden yaratılmış onlar mesela Türk veya Moğol olmak istedikleri için Türk ve Moğol olmuşlar.[286]

Yüce Zat, cebredici olmuş ve fakat cebreden olmamıştır. İnsan, hayvan, bitki ve kayayı yaratmış ancak kullanırının yaptıklarını seçim konusunda yönlendirmemiştir.

Bu noktada iyeye izahımızda yer ararken onun bedenlenmiş/bedenleşmiş bir şekli, donu ve Rab boyutu gündeme gelmektedir.

---

[285] Sabahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2009.

[286] Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

Her cismin bir iyesi var iken, kişioğlu'nun da bir iyesinden bahsedilebilir miydi? Beden nefs ve Rab bağlantısında iyenin yeri ne idi? Bu noktada insanı kâmile giden güzergâhın izahı üzerinde durulamaz mıydı?

Tasavvuf bilginleri ruh konusunu açıklarlarken İnsan'ın üç vücutlu bir varlık olduğunu Bunların;

"**Rab**; Yunus Emre'nin "Bir ben vardır bende, benden içeru.." veya "Süleyman var Süleyman'dan içeru" dediği asıl olan zat.

Nefs; Yoktan yaratılmış olan.

Beden; var olandan oluşturulup, evrilmiş olan" olduğunu belirtmektedir.[287] Türkolog Nerimanoğlu'nun teşhisine göre, "insanların da öz ruhu vardır. Lakin insan ruhları eş ruhlardan farklenir. Onlar cehennemdeki **Süt Gölü**'nden bir damladır Uşak doğmazdan evvel **Yayık Göl**'den bir damla gönderip uşağa katır". [288] Şamanizm'e göre ruhlar tek ruh ve eş ruh olabiliyor tek ruhlar çok kere tanrılarda görülebilirken, **Elqem** isimli tek ruh Şamanların coşkusunu sağlıyordu.

İnsanın nefsi bir bütün fakat bedeni 4 ruhu içerir. Cansız gibi duranlar, bitkiler, hayvanlar ve insanî ruh İslam'da iyi ruh iyiliği nispetinde Allah'ın izni ile her şeyi

---

[287] Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

[288] K. V.Nerimanoğlu **Özümüz Sözümüz**, Bakı, 2005 s. 95.

ruh gözüyle görür, sağırdır, dilsizdir ama **ruh gözüy**le görür.[289]

"Dinle nefsin canlıdır.,
Dutmayanlar ganlıdır
Hetai, hezareyle
Bu yol nedir, yanlıdır"[290]

Bu açıklama sadece insanat için mi yapılmıştır. Yani cemadattan taşlardan **Karataş**ın içinde ondan içeru bir taşın, ağaçlardan **Akçaağac**ın içinde ondan içeru bir ağacın veya hayvanattan **kurd**un içinde ondan içeru bir kurdun olduğunu mu anlamalıyız? Yani yaratılmışlardan her birinin içresinde farklı nispetlerde İslamî deyişle rahmanî ve şeytanî güç mü arayacağız? Yoksa yaratılmışlarda farklı nispetlerde aklık ve karalık aramak değil de, tamamen kara veya tamamen ak olarak mı istekleri üzerine var edilebilmişlerdi? Her iki izah arasında ayrıca ciddi bir aynılık yönü vardır. Birinci izah esas alınması halinde, her kara iyede az çok ak iye özelliği vardır.

Bu iki izahtan birinci olan görüş esas alınırsa, insanat için insanı kâmil ve onun mürşidi söz konusu olduğu gibi, cemadat için cemadatı kâmil ve onun mürşidi, Nebahat için nebatatı kâmil ve onun mürşidi, hayvanat

---

289 Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

290 Hüseyin Mehemmedzade Sadık, **Kara Mecmua, Şeyh Sefieddin Erdebili'nin Şe'irleri, Sözleri, Öyüdlerri ve Menkıbeleri** Tahran, 2001.

için hayvanatı kâmil ve onun mürşidi gündeme gelmiş olmaktadır.

Tasavvuf bilginlerinin başka bir açıklamalarında da Dağ Velileri olarak bilinen veliler vardır. Dağlar onlara tahsis edilmiştir. Orada gömülüdürler Ve o dağın onların adı ile anılması gerçektir"[291] Bu teşhisi halk inançlarından tespit edip Dağ kültü olarak izleyebiliyoruz. Bu noktada veli olan dağlar ve dağı olabilen veliden mi söz edilebilecektir. Bu taktide cemadat için yapılan bu açıklama nebatat, hayvanat ve insanat için de yapılabilecektir. Yani ruhani anlamda seçilmiş ağaç ve seçilmiş veli kişinin kutlu ağacı, keza seçilmiş kurt ve veli kişinin kurdu anlayışları gündeme gelmektedir. Veli kişinin kutlu dağı, kutlu ağacı ve kutlu kurdu olabilirken mesela cemadattan kut bulmuş dağın da kutlu nebatattan kut bulmuş ağacı ve hayvanattan kut bulmuş kurdu olmak gerekmez mi? Halk inançlarından yapılmış tespitlerle bunların örneklenmeleri zor değildir. Bir örnek olmak üzere "Hangi Dağın Kurdu Öldü?" deyimi inanç etimolojisi bakımından ele alınabilir.[292]

"Gök cisimlerinin yararları ve zararları ışıklarının güçleri ve saçtıkları ışıkların ruhaniyeti göre değişir."[293] Açıklaması esas alınarak saçılan ışının ruhaniyeti belirle-

---

[291] Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

[292] Yaşar Kalafat, "Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Çalışmalar" **Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Uluslar arası Sempozyumu,** 14-16 Mayıs 2008 Ankara.

[293] Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

mişliğinden hareketle diğer cemadatın ruhaniyeti için bir ölçü kabul edilmesi mümkün müdür?

Cemadat ruhu esas alınarak yuvanın, mahallenin vatanın ruhundan bahsedilebilecektir. Ruh köküne bağlılık ruh yüceliğinden[294] Caminin ruhundan bahsettirebilecektir.[295]

Bu izah kabul gördüğü takdirde ve görebildiği nispette kutlu dağ[296], kutlu ağaç, kutlu hayvan tanımlamalarının izahı mümkün olabilecektir. Kutlu kişi veya insanı kâmilden beklenilen onda görülebilen **tayy-ı mekân** gibi özellikler kutlu dağdan, kutlu ağaçtan, kutlu kurttan beklenilebilecekti.

---

[294] M. Fethullah Gülen, **Enginliği İle Bizim Dünyamız İktisadî Mülâhazalar**, İstanbul, 2009, s.59, 493.

[295] "Havsalam almıyordu bu hazin hali önce; Ey bu câminin rûhu! Kabbıza git dile Âh ey zavallı mabet! Seni böyle görünce. Sana hürmet etmeyen bu mukallid mahalle Dertli bir çocuk gibi imanıma bağlandım. Bir gün hârab olmazsa Türk'ün kılıç kanıyle Allah'ımın ismini daha çok candan andım. Baştan başa tutuşsun göklerin yangınıyle!... Nazım Hikmet.

[296] **"Teleut, Teles** ve **Abakan** Türkleri Özlerine yahın dağlardan birini Tanrı koruyucu ruh ya da büyük ata sayırdılar. Qadim Türkler dağ ruhlarını **söyök/Seyek**, Seke adlandırırdılar. Bu dağları özüne doğma onu **tös-taq** (ecdat dağ), ulu taq (büyük dağ, aru-tös (temiz ecdat) adlandırırdılar" (Remil Eliyev, "Efsenelerde Dağ Kultunün Struktü-Seinantık Fonksiyonlarına Dair", **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler XXI**, Bakı 2006, s. 15-38.

Bu dağlarda[297], ağaçlardan, hayvanlardan tanrısal güçlerin olduğuna inanılıyordu

Şit ve İdris Peygamberlerin ümmeti oldukları üzerinde durulan Sabiîlerde "hakîm, mukaddes, noksan sıfatlardan münezzeh, yaratılmamış, celâl ve azametine ulaşılması imkânsız, fakat ruhlar vasıtasıyla kendisine yaklaşılabilen bir yaratıcıya inanırlar."[298]

Bizim evvelce erkek olmayan ulu canlar üzerinde yaptığım bir çalışmada insanı kâmil tiplemesinin bütün tezahür şekilleri bakımından erkek ve dişiliğin bir faktör olmadığını halk inançlarından hareketle görebilme imkânımız olmuştu.[299]

Tasavvuf bilginleri kemalatta cinsiyeti açıklarken; "Erkek ve dişi müminler denirken erkek ve dişi veliler kastedilmiş olunur. Dişi veliler tanımlaması Allah'ın yaratma gücüne sahip erkek veliler anlatılmış olur. Erkek veliler ise harcıâlem diğer velilerdir. Şeyh Abdulkadir

---

[297] Kepez, Murov, Qonur-gör neçe dağ var...
Üstüne nur yağsın, ay deli Qaçkar,
Yayın ortasında yağdırarsan, gar,
Sef çekib üstünde serdarın, dağlar" (Mürsel Hekimov, **Haqq Aşığı Dede Şemşir Dünya, Xüsusi Buraxılış** 2(4) Mart 2004 s.58).

[298] Ramazan Şeşen, **Harran Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, s. 48.

[299] Yaşar Kalafat "Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları" **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**, Kış 2004 S. 32 s. 37-55.

Ceylanî, Beyazıt Bistamî, Eşrefoğlu Rumi hep dişi velilerdir" denilmektedir.[300]

Dinde dişilik ve erkeklik vardır. İslamiyet'te yoktur. Din Âdem'le başlayan birinci aşamadan Musa'ya kadar olan dönemdir. İslamiyet ise Musa aşamasında başlar İsa ve Muhammed'le tamamlanır.

Şehit olabilmek için cinsiyet farklılığı üstünlük unsuru değildir. Halk tasavvufunda bir şehidin 70 veya 70 bin yakınına şefaat edebileceği inancı vardır. Şefaatten yararlanabilmek için cinsiyet farkı bir faktör değildir. Buluğ yaşına girmemiş ve daha ziyade bebek yaşında iken ölenler için cinsiyet farkına bakılmaksızın "cennetin kapısında anne ve babası bekler" inancı vardır.

Konu ile ilgili bir başka halk inancında da, ölen kimselerin geride bıraktıkları yakınları için Allah'a hayır dua edebilecekleri inancı vardır. Bu inanç ne derece Ata Kültü/Atalar Ruhu ile bağlantılıdır. Ölen kimselerin yaşayanlarına doğrudan şefaat edebilecekleri değil, bu konuda Allah'a başvuracakları takdir makamının Allah olduğu inancı vardır. Bu bulguda da cinsiyet farkı söz konusu değildir.

Kişi hayır duada bulunup geçmişlerinin ruhuna gönderirken tövbekâr olarak duaya başlar. Tövbe makamı Allah'ın katıdır. Okunan Kur'an'ın ruhlara gönderme sıralaması Hz. Muhammed'den başlatılır. Bu şekilde yapılan

---

[300] Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

dua bereketinin artacağına inanılır. Bazı izahlarda yaşayanın da ve hatta duayı yapanın bizzat kendi ruhu için de dua edebileceği inancı vardır.

İslam, âlemi tek bir vücut halinde yaşayanlardır. Bütün zıtlıklar onlar için kaldırılmıştır. Onlara da haliyle erkeklik ve dişilik de yoktur.[301] Bu izahta inançta "**ters motifi**" veya "**zıtlı/aksi**" inancının ne zaman ve nasıl kalmış olduğunun da izahı vardır.[302]

Çalışmanın sınırlanması için bu da yetmiyordu. "**Kişioğlu**" ve onun "**er kişi**", "**dişi kişi**" olması da açıklamalarda bir faktör oluşturuyordu. Ebe, mamaca, göbek anası, bibi, gibi statüler de, dolaylı da olsa bu bütünün parçaları idiler. Nitekim sistemin parçalarından birisi olan şaman, erkek veya dişi olabiliyordu

Halk inançlarında yere ve göye cinsiyet atfediliyor gök cisimleri mesela güneş ve ayın da anne ve baba olabileceği inançları yaşatılıyordu. Mesela günün, "yerin anasına kavuşma saati" vardır.[303] **Gök kuşağının** adı **Ebem Kuşağı / Fatma Ana Kuşağı**'dır.

---

[301] Sabahattin Güngör, **a.g.e.**

[302] Fuzuli Bayat, "Mitolojik Zıtlıklar Paradigmasında Baba-Oğul Mücadelesi", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume2/6 Winter 2009, s. 63-70.

[303] Günün bu saatleri " **Şer Vakti**" denildiği olur. Bazı yörelerde de bu zaman "şer karışma vakti" olarak bilinir. Alevi inançlı Müslüman kesim bu vakit için, "**Yer Morarma Vakti**" "**Gaflet vakti**" olarak niteler. Bu saatlerde tohum ekilmez, defin yapılmaz, yoğurt veya hamur mayalanmaz. "**Yerin Mühürlendiği**" veya "**Günün Anasına Ka-**

Etnograf S.M. Abramzon'un tespitine göre eski Türk, Altay, Kırgızların **Umay**ları Özbekleri Anbar-**Ana** Yakutların **Aysıt**ı tipinin değişik tipidir.[304] Batı Oğuz Türklüğünde bu inanç **Fatma Ana** kültü olarak varlığını sürdürmüştür, denilebilir.[305]

---

vuştuğu Saatler" olduğu kabul edilir. Bu saatlerde gelin kız için çeyiz işlenmez. "**Yerin Bağlanması**" gibi sularında akşamdan sonra bağlandığı inancı vardır. Bu inanca bağlı bir hayli uygulama yapılır.

[304] Abdıldacan Akmataliyev, **Kırgız Folkloru ve Tarihî Kahramanlar (Evlilik Gelenek ve Türküleri, Çocuk Folkloru, Edebî ve Tarihî Kahramanları)**, Atatürk Kültür Merkezi Ankara, 2001,s.131

[305] 7 tane üzerlik otu, 3 tane çörek otu, 3 tane kekik, 3 tane tuz, bir kıymık balmumu hamur edilir. Kürekle ateşe uzatılır. Dumanı şifa uman tarafından içine çekilir. Arılık olarak kabul edilen tuz nazarlanmış kimsenin başına dolandırılır ateşe atılırken

"Bu benim elim değil, **Fadima Ana** veya **Meryem Ana**'nın elidir." Sanakasını okur.

Üzerlik otu tohumunun nazarlık olarak duvarlara asılması halinde ise;

"Üzerlik, nazarlık

Türk kültür coğrafyası halklarından Talişlerin inancına göre, **Ebem Kuşağı/Gök Kuşağı**'nın yere yakın olan ucunun bulunduğu yerde kızıl/altın vardır. Türk kültür coğrafyasının Kaskaysa kesiminde Fatma ana Kuşağının denize doğru sarkan ucu için "su almaya indiği" şeklinde bir açıklama yapılır. Makedonya'nın Müslüman çingenelerindeki bir inanca göre Ebem Kuşağı/ Fatma Ana Kuşağının altından geçebilenler cennete gidecektir.[305] Tunceli Bölgesinde güneşin doğma vaktinde "Ya Hızır" deyip dua veya secde edilir. ay ışığını da "Ya Fatma Ana" diye kutsarlar. Lerik Talişleri'nde çocuğu olmayan anne adayları Fatma Ana adına Pirlere nezir adar. Bu adağın adı **Nene-i Fadime İhsanı**'dır.

Etnograf S.M.Abramzon'un tespitine göre eski Türk, Altay, Kırgızların Umayları Özbekleri Anbar-**Ana** Yakutların **Aysıt**ı tipinin de-

Umay dişi ruhtu. İnsanların ve hayvanların anne adayı dişilerini ve bebekleri koruyordu. Ayrıca kilerdeki ve aşhanedeki bereketle ilgili idi., Umay Ene/Umay Ana karakterinden hareketle dişi ruhların da kendi içlerinde

---

ğişik tipidir. Batı Oğuz Türklüğünde bu inanç Fatma Ana kültü olarak varlığını sürdürmüştür, denilebilir.

Umay-Ene peridir zâtı
Tokatları yaklaşarak oğlanı
Tokatına dayanamayıp oğlan,
Dünya kapısını araladı
"Hakkın emridir, çıkıver,
Söylediklerime kulak ver" dedi Umay.
O zaman çocuk şöyle der:
Yoluyle gönder beni
Rızkım benim nerede hani
Aniden tokat vurdu,
Vurmasını emretmiş yüce Allah'ım

Kırgız Türklerinin inanç dünyasında Umay Ene Allah'ın emri ile rızkı da belirleyen bir peridir.

Kırgız Türklerindeki Umay Ana Oğuz Türklerindeki Fatma Ana ile tamamen örtüştüğünü halk hekimliğinde de görüyoruz. Bilhassa çocuk tedavilerinde "Damak Kaldırma" ve "Yürek Kaldırma" tedavilerinde "benim elim değil Umay Ene'nin elidir denilirdi

Emçiler/üfürükçü/otçu/lokman hekim geçmiş
İşi bize kalmış,
Domçular/Emçi geçmiş
İşi bize kalmış
Benim elim değildir,
Umay Ene'nin elidir,
Hastalığını kaldıramaz,
Yağız yer kendin kaldır,
Dön! Kara yere dön! Denilir

ak ve kara diye ayrılabilecekleri söylenilebilecektir. Bu kapsamda düşünülür ise **Kepçe Gelin** de bereketi temsil eden ve erkek olmayan bir ruh idi. **Al Karısı** ise dişi idi ve loğusa anneye ve bebeğine musallat olabiliyordu. Buradan hareketle Eski Türklerde varlığını Bengü Taş Yazıtlarındaki **Yirçi**'den bildiğimiz bir **Yir Ene/Yer Ana** iyesi var. Bu iye yerin ve toprağın sahibi olarak tasavvur edilir. Diğer taraftan yer iyesini biliyoruz. Acaba Ana Vatan, Ana Yurt inancı ile bu tespitin bir bağlantısı kurulabilir mi?

Türk destanlarında kahraman dağdan olduğu gibi **dağın ruhu**ndan da güç alabiliyordu ki bu ikisi farklı şeyler değillerdi. Dağlar **ulu ana, ulu ata** durumunda idiler. Atalar ruhu ile dağ ruhu farklı değildiler. Dede Korkutun alkışındaki 'Qarlı qara tagların yıqılmasun" dağının ruhu dağını terk etmesin anlamında idi. Taşa dönüşme de ruhun bedenden ayrılarak yıkılması idi.

Tatar Türklerinde ruhlarla ilgili inançlardan biri de "**Yurt Anası**" veya "**Ev Anası**" inancıdır. Gençler evlerini kurup yuvadan ayrılınca ev halkı "Yurt Anası bugün evden falanı uğurluyoruz" der inanca göre Ev Anası evden ayrılan fertle birlikte yeni evi/ocağı da koruması altına alır. Yurt Anası yeni eve ocak demiri ile göçer inancı vardır. [306] Tatar Türk halk inançlarında mitolojik güçlerin arasında Ak İyeler **Sıhrı Zatlar** ve kara İyeler de **Tüban Ruhlar** olarak bilinirler. Bunların bir kısmı dişidirler. **Vampir Ubır** olarak bilinirken **Ubırlı Karak**, Dişi Vampir

[306] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan 2006 Ankara, s.17-189.

olarak bilinir. **Yalmavız, Ubırlı Karcık**'ın 7 başlı 1 gözlü kız kardeşidir. **Meckey** Ormanın ruhu iken, **Mıstan / Mutsan Eskey**'in kız kardeşi olan bir dişi ruhtur. Ayrıca dişi orman ruhlarının bir hocası vardır ve **Piçen** olarak bilinir. **Yuha**, güzel kız yüzlü bir yılan görünümündedir. **Balk**, çok başlı, at gözlü, kanatlı bir ruh olup insan kılığına girebilen insan ve insan çalabilen bir ruhtur. Güzel kız donuna girerek gençleri kendisine âşık ettiği olur.

Yakut Türklerinde "**Dipsiz Dünya**" tabiri ile yerin derinlikleri ifade edilmekte ve dişi olduğuna inanılan bu iye kastedilmektedir.[307] Dipsiz Dünya tanımlamasını biz az

---

[307] Altay Kam'ı göğe çıkarken göğün 6. katında **Ay Ada/Ay Baba** ve 7 katta da **Kün Ene/Güneş Ana**'yı selamlar. Doğu Anadolu'da birçok yerde Ay, baba ve güneş, ana olarak bilinir. Güney Azerbaycan'da göğün erkek yerin dişi olduğunu buradan hareketle **Gök Baba** ve **Yer Ana** denildiğini dinlemiştik. İnsanlar üzülünce çocuklar ağlayınca, "Vay Anam" dediklerini, bununla eninde sonunda kavuşulacak mekânın yer olduğu kastedilir. Yer ile Gök arasında olduğu gibi güneş ile ay arasında da cinsiyet belirleyen halk anlatıları vardır. Sürekli dönüşleri âşıkların bir birlerinin takibi olarak anlatılır. Bazı anlatılarda da Güneş veya Ay Hz. Muhammed veya Hz. Ali olarak geçer. Uluğ Türkistan'da anlatılan bir efsaneye göre Güneş ve Ay aralarında güzellik iddiasına girerler. Güneş ayın yüzünü tırmalar böylece ayın yüzündeki lekeler oluşurlar. Bunun üzerine ay da bir avuç iğneyi güneşin yüzüne fırlatır. Güneş ışınlarının ok gibi olmaları çıkan bu kanlardanmış.

Suriye'deki Bayır-Bucak Türkmenlerinin halk inançlarına göre **Güneş** ile **Ay** iki kardeştirler. İnanca göre Güneş kız ve Ay ise erkektir. Güneş hamur yoğururken Ay onun yanına gelir ve yaramazlık yapar, öfkelenen Güneş Ayın yüzüne bir tokat atar, böylece ayın yüzündeki lekeler oluşurlar.

biraz Kars'tan da hatırlıyoruz. Tatar Türklerindeki kara iyelerden bir kısmının dişi olduklarını çocuklar olduğunu biliyoruz. Esasen kara ve ak iyelerde cinsiyet yapılanmasını yeterince bilmiyoruz.

Fatma Ana-Umay Ana karşılaştırmasında; Umay Ana da Fatma Ana gibi dişi, kutlu bir güçtür. Her ikisi de inanç sisteminin başında değil ve fakat üst düzeydedirler. Her ikisi de anneler, yavrular, doğum ve bereketle ilgilidirler. Her ikisi de çağrıldıklarında yardım etmekte, daha ziyade ellerinde hikmet aranmakta ve Türkçe dualarda yer almaktadır. İslamiyet'te Fatma ana Allah'ın emri ile hareket edip etkinlik sergileyebilirken, Gök Tanrı İnanç Sisteminde Tanrı Umay bağlantısına dair net bilgiler yeterli değildir. Umay Ana'nın yaşam alanı gökyüzü, ruhlar âlemidir. Fatma Ana kutlu bir kul olmasına rağmen ölümlü bir fanidir. Umay Ana bazı metinlerde peridir. Fatma ve Ayşe Ana'lar Azerbaycan Türk halk inançları kültüründe suyun perisidir. Iduk Umay'ı Tenger Minyan olarak tanımlayanlar da vardır. Tanrının Kızı ve Bereket Tanrıçası tanımlarını biz tercüme özrü olarak görüyoruz.

Özbekistan Türk halk inançlarında da ay ve güneşe cinsiyet yakıştırılmıştır. Gelin yeni ocağının eşiği önüne gelip yeni akrabalarını sırayla selamlamaya başlayınca hediyelerini almadan oturmaz. Bunun üzerine kaynata, "Ay kızım, ay gibi güzel kızım, sana güneş gibi oğlumu verdim. Sana at, koyun, sığır vereyim otur" diyerek söze başlar. Bu anlayışta da ay dişilik ve güneş erkeklikle ilişkilendirilmiştir. [307] Diğer bir tespitte de "ay" hecesinin bir artıkıl, ön ek özelliği gösterdiği bilinmektedir. Azerbaycan ve bilhassa Karapapak Türklerinde, Ay gız/kız, ay oğlan, ay ata, ay lele, Ay Ali gibi söylem biçimi vardır.

Su merkezli bir diğer iye de Al Karısı'dır. İnanca göre al karısı su kenarlarında yaşamakta veya kapıp kaçırdığı yeni doğum yapmış annenin veya bebeğinin ciğerini su kenarlarında yemektedir. Bazı izahlara göre de Al Karısı/Al Avradı/Al Kızı, su değirmenlerini bilhassa yıkık eski su değirmenlerini mekân tutmaktadır. [308] Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde doğum yapmak üzere iken eşini al karısından korumak için hastanın erkeği, eşikte **ateş** yakar, silah atar, **erkek at** kişnetir ve bu arada akarsuyu hançerler. Akarsuyun hançerlenmesi **Al Karasına** karşı bir korunma şeklidir.

Kara iyelerin bir tezahürü de Alkarısı'dır. Yakut Türkleri kara iyelere **Abaası** demektedir. Alkarısı, **Umay** koruyucu iyesinin zıttıdır. Yeni doğum yapan kadınlara ve yeni doğan çocuklara musallat olur. Türk dünyasında **Albastı, Alkarısı, Al, Albıs, Almış** olarak bilinirken Doğu Anadolu ise **Kara kura** olarak bilinir.[309]

B. Ögel Albastı tasnifine dair bilgi verirken "**Kara Albastı**" ciddi ve ağırbaşlı, "**Sarı Albastı**" hoppa ve şarlatan, "**Kırmızı Albastı**" ise insanlığın anası olan bir ruh olarak kabul edilir demektedir.[310]

---

[308] Yaşar Kalafat "Halk İnançlarımızda Değirmen" **Folkloristik Prof. Dr. Umay Güney Armağanı**, Ankara 1996, s. 142-151; **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 1997 S. 122 s. 31-32.

[309] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2006.

[310] B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1989, s.300.

Ocaklı olmanın yollarından birisi de **Al Karısı** yakalayabilmiş olmaktır.[311] Birçok yerde halk arasında Al Karısı basmasına karşı korunmada başvurulan çarelerden birisi de Fatma Ana'nın ismini anmak olunca bu içerik benzerliği anlamlı olmalı. Diğer taraftan al karısı için çok çalışkan, eli bereketli, her işi yapabilen bir varlık olarak inanılır. O'nu yakalamak zor ve yakalayanın kullanılabilir duruma getirmesi için yakasına bir iğne takması gerektiği inancı vardır. Kara İye kapsamında olan Al karısının kişioğlunun hükmüne demir vasıtasıyla girmesinden sonra ak iye fonksiyonu gösterip bereket sağlaması "ters motifi" veya "aksi/zıttı" özelliği yansıtmış olması tipik bir örnek olmalı[312].

Ahlat'ta loğusa hanım aynaya bakmaz. Zira 40 gün cinler loğusanın başına tebelleş olurlar. Aynaya bakar veya yalnız bırakılırsa cinler veya **Deniz Karısı** loğusanın ciğerini yerler[313] Bu bulguda al ruhu, halk inançlarında cin olarak algılanmıştır.

Al Karısı, Behranlı aşiretinde Şıvat olarak bilinir. Şıvat'ın ayrıca Kürtçe bir karşılığı yoktur. Ana dili farklılığına rağmen inanç ve tanımlanması aynıdır. Sıvat'ın ilk karşılaştığı insandan korktuğu gibi Keza erkek attan korktuğu şeklinde bir inanç da vardır. **Şıvat'ın** bağlı atı gece

---

311 Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999 s.122.

312 Yaşar Kalafat "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995. s. 297-307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Mart 1997 S. 123, s. 15-19.

313 Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

bindiğine de inanılır [314] Bu inanç Türk kültür coğrafyasında çok yaygındır ve bununla ilgili birçok efsane de vardır.

Ahlat'ta bir de Şubat karısı inancı vardır. Şubat ayında doğum yapan kadınların Şubat karısı tarafından ciğerinin yenilebileceğine inanılır. **Şubat Karısı** ile Şıvat ne derece aynıdırlar bilemiyoruz. Şubat karısından korunmak için loğusanın yanına yastığının altına firkete, bıçak, makas konur bulunduğu odanın duvarına silah asılır. Bu kadını, sadece loğusa kadın görebilir onun gözüne görünür, o eşini çağırır ve silah atmasını sağlar. Silah sesinden korkan şubat karısı gider. Gitmemesi halinde loğusasının ciğerini götürüp yiyeceğine inanılır. Şubat Karısı'ndan korunmak için diğer aylarda da tedbir alınır, ancak o daha ziyade Şubat ayında etkilidir. Onun diğer adı **Deniz Karısı**'dır. Şubat Karısı'ndan korunmak için loğusanın kapısında at kişnetilir. Erkek atın gözüne gözüktüğüne inanılır ve attan korktuğu kanaati vardır. [315]

Anılan kara iye için aylardan "Şubat" adının seçilmiş olması bu ayın özellikle bazı yörelerde çok soğuk geçmesi, ateşli hastalık yaşayan anne adayı itibariyle anlamlı olmalı. Şubat Anası tanımlaması doğu kara denizde de bilinmektedir. Şıvat adını biz Elazığ'dan da benzeri et-

---

[314] Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar 12 yaşında bir Türkmen'le evlenmiş bir Kürt, Dede Mahmut'un torunlarından Fazıllar diye bilinen bir aileden, aynı zamanda sınıkçılık/işkestiye türünden hizmetler de veriyor.

[315] Kaynak Kişi; Şükran Akyürek, 45 yaşlarında Ahlatlı, ana dili Türkçe, Okul Müdürü, halk kültürü arşiv sahibi olan bir kimsedir.

kinlikleri ile bilinen iye olarak hatırlıyoruz. Şıvat muhtemelen Şubat'ın farklı telaffuz edilmiş şeklidir.

Altay Türklerinde bebek 6 aylık oluncaya veya yerel ifade ile canlanmaya başlayıncaya kadar aynaya baktırılmaz. Zira bu dönemde bebek aynaya bakınca aynada kendisini değil **Körmez** olarak bilinen şeytanı görür.

Altay Türklerinde akşam olup güneş battıktan sonra evin dışından eve su getirilmez. Güneş battıktan sonra kötü ruhların suyu sahiplenebilmiş olma ihtimaline inanılır.

Biz değerlendirmelerimizde kara iyeleri bir kefeye koyarken bunları genel olarak bir cin türü kapsamında mütalaa ediyorduk. Şükran Akyürek loğusa anneyi ve balasını cin çarpabileceğini ancak Şubat Karısının cin olmadığı kanaatindedir.

Kara iyelerin tanım ve tasniflerini özelliklerindeki farklılıklarla birlikte tespit edip yansıtabilmek sanıldığından daha zordur. Bu tür nesnelleştirilemeyen varlıklar konusunda kaynak doğal olarak duyumlarını açıklamakla yetinmektedirler. Hal bu olunca net teşhislerin konulması bu konularda daha çok bilgilerin derlenilip tekrar tekrar değerlendirmeye tabi tutulmaları gerekecektir.

Heloyi aşiretinde diğer birçok yöremizde olduğu gibi Albastı, **Karabasan** olarak da geçer. Kara Kürtçe reşt'dir. Ancak bu rahatsızlık Karabasan olarak bilinir. Ondan korunmak için muhakkak loğusanın yanında bir kimse ona arkadaşlık etmelidir. Ayrıca loğusanın bulunduğu odada kara renkli bir şeyin bulunmaması gerektiğine inanılır.

Doğu Karadeniz'de kendisinden korunmak isteyenleri sorgulayan bir kara iyenin varlığına inanılır. Cinsiyeti bilinmeyen bu iyenin adın ne, ne iş yaparsın, nerelisin, nereden gelirsi. Nereye gidersin gibi 7 sorusuna verilecek cevapların hepsinin "**kara**" ön eki ile başlaması gerektiğine inanılır. Adım Kara Osman, Karamanlıyım gibi.

Karakeçili Türkmenlerinde ölüm olayını çevreye duyurmak için okunan salaya **Su Salası** denir.[316]Tatar Türklerinin halk inançlarına göre gece suya gireni **su anası** alabilir. Hamile kadın da gece suya girmemelidir. Su anası onun karnından bebeğini alabileceğine inanılır.[317] Kamizm inancına göre suyun iyesi gündüz dinlenir gece çalışır. Bunun için akşamdan sonra akarsulardan su alınmamalıdır. Su iyesi rahatsız olabilir. Akşam karanlığından sonra akarsudan su alınması zarureti var ise, kabı suya, suyun akış istikametine göre daldırmalıdır. **Ters** istikamete doğru daldırmak doğru olmaz[318] Gün-gece, ışık-karanlık, ak iye-kara iye zıttıyeti Türk mitolojisindeki "karşı" veya "zıt" anlayışının örnekleridirler.

Bekdik/Beydilli Türkmenlerinde "**davara**" diye bilinen bir cin türü ve "**enkebit basması**" diye bilinen bir basma türü vardır. İnanca göre bu cin Tanrı tarafından in-

---

316 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları C IX-X** Berikan, Ankara, 2006 s.153.

317 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları, III-IV**, Ankara, 2006, Berikan, s. 46.

318 Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, İstanbul, 2004, Yeditepe, s. 94.

sanların uyarılması için gönderilmiştir. Davara'nın avucunun içi deliktir ve beher elinde 20 parmağı ve ayrıca her ayağında parmak görünümünde 7 parmağı vardır. Geceleri gözlerini yumarak gördüğünden bastığı insan uyansa da onun gözlerinin içini göremez. Bastığı kimsenin dili bağlanır ve basılan kimse besmele bile getiremez. Kocakarıları sevmeyen Davara sadece sarhoşlardan ve delilerden korkar. Çok sataştığı kimselerin başında eşi ile geçinemeyen genç hanımlar vardır. Basması, enkebit basması olarak bilinir ve bastığı kimse rüyadan uyanamaz. Akşamın dar vaktinde uyuyan kimse "beni enkebit bastı" der.[319]

Avucunun içinin delik olması olgusu al karısı, **afagan** ve **karakura** için de geçerlidir. Parmak sayısı, bazı parmakların kemiksiz olması, perdeli parmak sahibi olmak gibi özellikler efsanevi tespitlerdeki özelliklerdendir.[320]

---

[319] Dr. Ali Sayar, **Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya Bekdik Türkmenleri'nin Kültürü ve Kökleri**, Konya, 2008.

[320] Ruh veya iyenin çok tartışılan bir boyutu da onların şekilleridir. Çok kere eş anlamda da kullanılabilen Al Karısı ve Kara kura'nın biçimine dair halk inançlarında tanımlar dolaşır. Kara kura türünden olanların avuçlarının içinin delik olduğu al karısı'nın göğüslerinin yerlere deydiği şeklinde izahlar vardır. Cinler, bir kısmının div/dev olarak bilinirler ve bu tür görünmeyenlerden uzunluğu kilometrelerle anlatılanlar vardır. Görünmeyenler veya istedikleri zaman görünenlerin hepsi için "Gök Ehli" denilmesi ne derece doğrudur, bilemiyoruz. Ancak kut bulmuş ulu yaratılmamış farklı donlara girebilirken, bir takım iyeler bu arada kara iyeler de şekil değiştirebilmektedir.. iyelerdeki şekil değiştirme bir mertebe olmaktan ziyade doğuştan kendilerine bir vergi, yaratılış bir biçimlerinin

Cadı genellikle kötü kalpli insanların arasını açan kadın kişi olarak bilinirken **cazı/cadı** ise az-çok aynılık gösteren çok kere eş anlamlı çirkin yaşlı kadın anlamındadır. Öldükten sonra hortlayıp ortaya çıktığı üzerinde de durulur

Su bahsi cinlerle farklı şekillerde de ilişkilendirilmiştir. Türk kültürlü halklarda şer vakti/güneş battıktan karanlık çöktükten sonra evin eşiğinden dışarı sıcak su dökülmez. Bu kurala uyulmadığı hallerde cinlerin veya onların yavrularının yanabilecekleri ve giderek suyu dökenden intikam alabileceklerine inanılır. Böyle hallerde muhakkak bir zaruret var ise su besmele ile dökülmelidir

Bu arada konu irdelenirken, dişilikleri üzerinde durulacak güçlerin kendi aralarında ve insanoğlu ile olan alakalarında cinsiyetlerine dair bilgi verilmesi gerekti. İslamî edebiyatta cin, peri, melek olarak geçen güçlerin ak ve kara iyelerle izah edilebilecekleri ayrıca mikroplarla bağlantılarına dair görüşlere değinilmesi icap etti.

Cinler için ruhlar denilmesi doğru bir teşhis olmayacaktır. Şamanizm için bu noktada büyücülük değil cinci demek daha doğru olacaktır.

Sayısız adından 4004 âdetinin bilindiği ifade edilen Allah'ın sıfatları ile birlikte bilinmeyen hangi esmaları halk inançlarımızda kaynağı bilinmeden yaşamaktadır? Mesela "**Çömçe Gelin**" dişiliğe çağırım yapar. İran Afşar

---

bir gereğidir. Halk inançlarında "Ruhların şeklini yalnız alah bilir" inancı vardır.

Türklerinde **Çarşamba Hatun** diye bilinen bir inanç vardır.[321] Bu hatunun evlere girip mutluluk getirdiğine inanılır. "**Godi-Godi**" evsafı ile Yüce varlığı işaret etmektedir. **Nevruz**, sultandır. **Hızır** ise daha ziyade baba veya dededir. Nebatatın erkek ve dişiliğinden söz edebilirken üzerlik söz konusu olunca cinsiyet belirtilmemektedir.

Türk destanlarında ruhu olan varlık olarak nitelenen dağların, halk inançlarında da ruhu olduğuna inanılır. Tasavvuf bilginleri de dağların ruhları olduğu noktasında hem fikirdirler ve bu üç bu noktada ruh ve iyenin aynılığında birleşmiş olmaktadır.

Halk inançlarında bir "**sahiplilik**" kavramı vardı adeta sahibi olmayan bir nesne yoktu. Sahiplerin de sahibi o yüce güçtü. Ayrıca bu güç dilsiz hayvanların öksüz yavruların da sahibi idi.[322] Görünmeyen bir takım varlıklar-

---

321 İran Afşar Türklerinde **Çarşamba Hatun** diye bilinen bir inanç vardır. Bu hatunun evlere girip mutluluk getirdiğine inanılır. Bu inancı uyarlama adına Çarşamba günü her evden bir hanım evin duvarına çıkar. Onun bir elinde demir şiş diğer elinde de kavurga vardır. O damın üzerinde şişle bir dikdörtgen çizer İkinci Hanım kavurgayı eker gibi yapar ilgili Türkçe duayı okur ve Nevruz uygulamaları devam eder.

322 Sahip anlayışı konusunda da Türk kültürlü halkların eski ve yeni inançları itibariyle bir devamlılığın olduğu söylenebilecektir. Mahowk Kızılderili kabilesinde yaşayan bir özlü söze göre "Unutmayın çocuklarınız sizin değildir. Onu yaratıcıdan ödünç aldınız" Anadolu Türk kültür coğrafyasında çocuk sayısı sorulan bir aile reisi "Allah bağışlarsa" diye söze bağışlar. Ölüm halinde teselli sözlerinde de "Veren Allah alan Allah" denir" İnsanoğlu dünya malının çobanı, hatta kendi vücudunun emanetçisidir.

dan ismi cin, iyi saatte olsunlar ve benzeri tanımlarla anlatılanlar bu varlıklar erkek ve dişi olabiliyorlar[323]. Bunlardan farklı cinsiyetten olanlar Tatar Türk mitolojisindeki **Sarı Seç/Sarı Saç** ve **Balk** isimli kara iyelerde olduğu gibi karşı cinsten insanoğlu ile ilişki kurabiliyor, onları sahiplenebiliyorlardı.[324] Bu ilişki teşhisi[325] cinlerin kara iye ka-

---

[323] Halk inançlarındaki sahiplilik inanç algılayışından hareketle "hiçbir şey sahipsiz değildir" diyebiliyoruz. İslamî anlatım ile "Her şeyin sahibi O yüce varlıktır." Bu husus şu şekilde ifade edilebilir her şeyin bir sahibi ve sahiplerin de bir sahibi vardır. Kars'ta mağdur edilen öksüz çocuklar veya korunmaya muhtaç ihtiyarlar savunulurken "sahipsiz mi sandın onun da bir sahibi var" denir. Azerbaycan Avşarlarında ezan sesi duyulan yerlerdeki üzerlik toplanılmaz. Böyle yerlerden toplanılan üzerliğin alındığı yerlere pul/para koyulur. Zira buraların '**sahipli**' olabilecekleri inancı vardır. Görünmeyen sahiplerin icazete almak için bir saçı, kurban gerekir inancı vardır.

[324] Tatar Türk mitolojisindeki diğer dişi ruhlar; **Ciz Tırnak,** Kadın şeklinde bakır burunlu, bakır tırnaklı ve sesi çok gür olan bir varlıktır. Bu sesi ile kuşlar gibi varlıkları öldürebilir. Gecelerin ocak yakan yolcuların ve avcıların yanına gelir. Onlardan yemek ve yatacak yer ister onlar uyuyunca onları tırnakları ile öldürür

Tatar Türk halk inançlarındaki **Er/Ervah (can/ruh)** ölmüş ata babaların ruhu olup insanlara yardım ettiklerine inanılır.

Zahmet; insanlara ölüm gelince kişinin çektiği zahmete ona Zulmet iyesi veriyor. Mısır'da bu ruh **Tanrının Hatunu** olarak biliniyordu.

Şelma (Şılma) Hem kadın ve hem de erkek olabiliyor at ve öküzlerin saçlarını örmekten zevk alıyordu

Kolga Kişi; Dağ ve nehirleri koruyan ailesi olan bir koruyucu iyedir.

Eşek; Tatar Türk mitolojisinde gıybet, kötü söz ve kışkırtıcılığın iyesidir. Hızır İlyas'ın yaptığı olumlu girişimler, yardımların tersini yapısı ile bilinir

Altı Parmak; Mısır bölgesinde bunlara Rafaim deniliyordu. Uzun boylu, uzun boyunlu, uzun kol ve bacaklı çok güçlü bu varlıkların

bul edilmeleri halinde tüm kara iyeler için geçerli değildi. İyeler sadece insanları sahiplenmiyor mesela gömüleri de sahiplenebiliyorlardı. Sahiplenme ve sahiplenilme sadece kara iyelere mahsus eğildi göçmüş bir ulu zata satılarak onun korunması altına giren yaşamayacağına ihtimal verilen çocuk, o ulu zat tarafından korunma adına sahiplenilmiş olunuyordu. O zatın ismi o çocuğa verilebilmektedir. Mesela Ağaverdi ismi ile isim sahibinin Hz. Ali'nin koruması altına girdiğine inanılır.

Sahiplilik konusunda dişi ve erkek iyelerin bilinen bir fonksiyon farklılığı yoktur.[326] İslamiyet'te ruhlar kal-u

---

Davut Peygamber zamanında yer gömüldüklerine inanılır. **Sarı Öküzün** boynuzu sallamak suretiyle boynuzundaki dünyada depreme yol açışına bu iyenin marazasının yol açtığına inanılır.

[325] Bazen cinlerin sapa yollarda, ıssız yerlerde, geceleri düğününe rastlanır. Uzaktan gelen müzik sesi giderek yaklaşır. Gece yalnız yolculuk yapan kimse bunların arasına karışabilir ve cinler tarafından oynatılabilirler. Böyle kimseler, bu durumlarda ikram edilen herhangi bir şeyi yememelidir. Yemeleri halinde **cinlerin büyüsü**ne tabi olurlar inancı vardır. Böylece "**Cin Düğünü**" ve "**Cin Sofrası**" tanımları ile tanış oluyoruz. Bunların teşhisinde bacaklarının çarpık, **ters** olduğuna dikkat edilmelidir.[325] Bunların arasına herhangi şekilde karışmış kimse, bir şekilde Enzü besmele çeker ise onların tamamen kayıp olduklarına inanılır. Biz bu tespitleri halkı Alevi İslam Dadalı Türkmenleri ile halkı Şii Caferi İslam olan Iğdır bölgesinden yapmıştık.

[326] **Baabeddin**, Buhara şehrinin koruyucu piridir. Buradan şehirleri iyelerin sahiplerin olduğunu anlıyor ve kutsal ötügen'i ve "yer-su" yu hatırlıyoruz. Bu iyenin koruyuculuğu celp etmek için onun adı-

na kurban kesiliyor, 9 ekmek sadaka veriliyordu. Baabeddin, Buhara halkını düşmana karşı koruyor düşmanı zayıf Buharalı'ları güçlü kılıyordu. Günümüzde efsane ve şarkılarda yaşayan bu pir, hayatta olduğu dönemlerde çiftçilik yapmaktaymış.

Bu bulgu bize Türkmenistan yatırları ile ilgili olarak yaptığımız bir tespiti hatırlattı. Aşkabat'ta yatır mezarlarına kala ve kalede yatana da kalanın iyesi/sahibi denilmektedir. Anadolu ve benzeri Türk kültür coğrafyasında gördüğümüz gibi yatırların bir havzası, haziresi, kutsallığı sahipliliği kabul edilmiş bir alanları vardır. Buradan icazetsiz bir çöp bile alınmaz. Buranın toprağı, ağacının yaprağı suyunun damlasında hikmet aranır. Ulu zatların defnedildiği mekânlara defnedilmek istenilmesi ve mezarlara ulu şahısların mezarlarından toprak getirilmek istenilmesi bu sahipli sahanın sahipliğinden istifade etme inancının bir sonucudur. Yanında vatan toprağı bulundurmak, vatan toprağına hasretlik çekmek vatan toprağını öpmek yer-su bağlantılı sahiplilik inancı ile ilgilidir. "şehitlerin ruhları şehit düştükleri yerlerdedir" esaslandırması açıklamamıza ışık tutacak türdendir. Adeta şehidin kanıyla sulanan toprak vatandır." İfadesinin farklı söyleniş biçimi.

Baba Dıykan/Bobo Dehhon/Baba İhyan/Dıykan Baba/Dıykan Ata/Dıyhan Baba/Bobo Dehan Türk kültür coğrafyasının Uluğ Türkistan ellerinde Çiftçilerin koruyucu iyesi piridir. Edebiyata yaşlı bir kimse veya kuş olarak yansımıştır. Sadece çiftçileri korumakla kalmıyor Manas Destanında olduğu gibi kahramanı da koruyordu.(Mehmet Yılmaz "Kırgız Mitolojisinde ve Manas destanında Yardımcı Ruhlar" **Erciyes**, S. 266, Şubat 2000, s.6-7)

Bazı yörelerde Düldül'ün seyisinden hareketle **Kamber Ata**, atların piri veya koruyucu ruhu olarak kabul görmüşken bazı yerlerde de kopuzun, dutarın piri olduğu inancı benimsenmiştir. Bu arada **Oysul Ata**/Veysel Karani devenin piri olarak bilinir. Çolpan Ata, koyunların ve **Çıçang Ata** da keçilerin piri olarak bilinir. Konumuz olan koruyucu ruh veya bir kültü bakımından tespitin önemi itibariyle nebatat, hayvanat ve insanatın olduğu gibi cemadatın da bir piri onu koruyan bir ruhu vardır.[326] Buradan hareketle, "halk inanç-

beladan beri yaratılmışlardı. Eski Türk inanç sisteminde iyeler "yardımcı ve koruyucu ruhlar" olarak algılanırken

---

larındaki bitkilerin, hayvanların ve insanların bir ruhu oldukları gibi cansız bilinenlerin de nefs anlamında bir ruhları ve onları koruyan kollayan pir anlamında bir iyeleri ruhları vardır." Başka bir ifade ile korunanların ve koruyanların ruhları vardır. Diyebiliyoruz. Özetlemek gerekir ise; toprak ve su üzerinde yaşayanlar, onların duygu, düşünce ve inançlarını yansıtmadaki araçları sadece madde olmama anlamında aynı sınıf içindedirler. Buradan hareketle, komutanların komuta düzeyleri nispetinde mistik değer sahibi olduklarını anlayabiliriz.

Kayberen'lerin de pir/ruh bahsi içerisinde yeri vardır. Göze görünmeyen ve yardımcı-koruyucu güç olduğuna inanılar Kayberenler menkıbelerdeki dervişleri getiren vahşi hayvanların genel adıdır. Buna göre; ceylan, geyik yabani koyun kayıp erendirler veya bunların sahibi, koruyucusu olan kimse Kayberendir. Kayberenlerin korudukları kahramanın atları çok kere kayıptan gelirken Doğu Anadolu'da Çıldır'da ve Ahlat'ta efsaneleri yaşayan sudan çıkan atları da anmak gerekecek. Keza "kırk Çitlen" de kayıperen olarak bilinir.

Bu izah üzerinde durduğumuz ruh bahsi itibariyle yeterli olmamaktadır. Hikmeti sırtına binilen geyikte mi aramalı geyiğe binebilen veya onun sırtına yük vurabilende mi? Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde geyik daha ziyade donuna sık girilebilen bir hayvan olarak bilinir. Manas Destanında Semetey'i de Akmeral emzirmektedir. Bu noktada ulu zat ile geyik özleşir ve geyik kutsiyet kazanmış olur. Bu noktada geyiğin piri veya pir rolündeki geyikten bahsedemeyiz. Öksüz çocuğu yabanda sütü ile besleyen geyik motifi de büyük ölçüde don değişme anlayışı ile izah edilebilir. Süt emziren geyik süt emziren kurt "dişi ruh" kapsamında mı alınmalı, yoksa geyik veya kurt kültünün dişi tiplemesi olarak mı alınmalı? Bu noktada dinin "ifnayı vücut" olduğunu mu anlamalıyız. Bu hal yaratılmışın "tayy-ı mekân" olması halimidir. Bazen cemadat bazen insanat bazen nebatat ve bazen de hayvanat görünümü sergilemek kayıp erenlerin hususiyetimidir.

insan hayatının her safhasında insanları ve onlara ait olanları "koruyan" ve "yardım eden" varlıklardan söz etmiş oluyoruz

Gök Tanrı İnanç sisteminde Tanrı'nın yanı sıra Atalar Kültü de vardı. Bu kuvve edebiyatta çok kere Atalar ruhu olarak geçerken, sadece geçmişin erkek bireylerini içermiyordu. Varlığını günümüze taşıyan bu inanç rüyada görünen ölmüş annenin ruhu için de hayır işleme şeklinde yaşıyordu. Hayatta olanların ruhu ile göçenlerin ruhu arasındaki iletişim sadece erkek cinsli olanlara has değildi.

İye inanç ve algılayışı Türk toplumunun geçmişinde kalmış bir hatıra değildi. Medenî, dinî dünya görüşü ve inanışlarının bir parçası olarak da varlığını sürdürüyordu. Türkmenistan resmi bayramlarında kortej habis ruhların muhtemel zararlarına karşı tütsülenirken, inanç sisteminin hâkim olduğu kültür coğrafyasının başka bir yerinde, üst seviyede resmi toplantılardan evvel kara iyelerin imhası adına madeni tok es çıkarılıyordu.

SONUÇ

Bizi halk inançlarında ruh konusunu incelemeye yönlendiren amil sadece eski inançların mevcut din yapısı içerisinde almış olduğu şekil değildi. Evvelce vatan duygusunun kutsallığı, şehitlik ve gazilik kavramlarının inanç muhtevası, millî kan ve millî ruh bağlantısı gibi konularda çalışmalar yapmıştık. Bu çalışmalar, Türklerde vatan toprağının kutsallığı inancının eski inanç sistemindeki yer-supla birlikte var olduğunu gösteriyordu. Kutsal Ötüken'in düşman tarafından çiğnenmesi kutsala hakaret olarak kabul ediliyor, Yer-sup için savaşılıyor ve bu savaşa katılmış olmak Tanrı tarafından kut ile mükâfatlandırılmayı sağlıyordu. Bu mükâfat, bu dünyadan göçenler ve hayatta kalanlar için de geçerli idi. Zira ruh ölümsüzdü veya ölümden sonra da ruhun varlığını devam ettirdiği inancı vardı.

Kutsal ocağın korunması ev iyesi, ruhu tarafından yapılırken ocak için evin eşiği koruyucu ruhların nöbet yeri iken, kutsal vatan toprakları koruyucu iyelerin top yekûn gücü tarafından korunuyorlardı. Sahiplilik kavramı kutsal vatan toprakları için de geçerli idi. Ana Maykıl olarak edebiyata yansıyan bu iyenin ruhun cinsiyetini bilemiyoruz. Eski Türklerde varlığını Bengü Taş Yazıtlarındaki **Yirçi**'den bildiğimiz bir **Yir Ene/Yer Ana** iyesi vardı. Bu iye yerin ve toprağın sahibi olarak tasavvur edilir. Acaba Ana Vatan, Ana Yurt inancı ile bu tespitin bir bağlantısı kurulabilir mi?

Toprağın vatan olması ata ruhları ile izah ediliyordu. Göçen ve kalan nesiller arasında vatana sahip çıkma

noktasında kutsal bir bağ vardı. Ata mezarlarının çiğnenmesine gösterilen hassasiyet ve savaş sebebi sayılması buradan gelmekteydi. Bu inanç zamanla sılayı rahim olarak şekillenecekti. Böylece Ana vatan ve Ata vatan tanımlamalarına mitolojik derinliğimizden yola çıkarak bir temel oluşma imkânı doğmaktadır.

DEDEM KORKUT KÜLTÜR ELLERİNDE ADLANMA*

GİRİŞ

Biz bu incelememizde halk kültüründe ad verme, ad alma, adlanma, ad yakma, ad vurma, ad çalma, ad yakma, ad kaldırma gibi şekillerde de geçen adlanma üzerinde duracağız. Adlanma Türk kültürlü halklarda bir kültür kodudur. Dede Korkut Destanı ise, Türk kültürlü halkların kültür alanındaki kaynak eserlerindendir. Hal bu olunca adlanmayı, Dede Korkut'taki adlanış esas alınıp, bu konu itibariyle günümüze dikey ve yatay göz atılabilir. Biz bunu yapmayacağız. Bu metotdan çok da farklı olmayan bir başka yöntem izlemeğe çalışacağız. Biz, Dede Korkut'u halk inançları kültürünün merkezine alıp, adlandırma öncelikli verileri bir kültür coğrafyası alanında irdelemeye çalışacağız. Bu coğrafya Dedem Korkut coğrafyasıdır. Hal bu olunca bu coğrafyayı tanımlamak ve daha da önemlisi Dedem Korkut'u konumuz olan halk inançları itibariyle izleyebilecek derecede de olsa tanıtmak gerekecektir.

Dede Korkut'un dili malumdur ki Türkçe idi. Dede Korkut Destanlarının dili de haliyle Türkçe idi. Ancak Dede Korkut kültür coğrafyasındaki halkların hepsi, ana dilleri Türkçe olan halklar değillerdi. Dede korkut kültü-

---

* Yaşar Kalafat "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s. 520-541.

rünün kültür dili, bu coğrafyada ortak halk kültürü dilli idi. Dikkat edilir ise, dilin kültüründen bahsetmiyoruz, halkların dil kültürlerinden de bahsetmiyoruz, ortak halk kültürünün dilindeki ortaklıktan bahsediyoruz. Dede Korkut kültürlü, farklı ana dilli halklarda da, ortak halk kültüründen hareketle ortak olan bir dil doğurmuştur. Bu öz, Dede Korkut Destanının tamamen veya bölümleri halinde bu coğrafyanın Gürcü, Ermeni yazılı edebiyatına, Zaza, Kırmanç gibi halkların da sözlü edebiyatına yansıyacak ve örnekleri günümüze kadar gelecektir.

Dedem Korkut farklı yüzyıllara tarihlendirilebilmiş ve bu tezlerin savunmaları da uzmanlarınca müstakil çalışmalarıyla yapılmıştır. Destan tarihlendirilme mantığından hareketle, Dede Korkut'un farklı dönem ve coğrafyaların kahramanı olabileceği de savunulmuştur. Bu konular bizim çalışmamızın öncelikli meseleleri değildir. Bunlara da değinilmesi gerekiyordu deyindik. Esasen bu savlar, kurgumuzu güçlendirici mahiyettedirler.

Dede Korkut'un Türk dilli halkların İslam'a ilk giriş yıllarının kahramanı olduğu, Kamizm, Şamanizm döneminden aktarılarak geldiği konusu da çalışılmıştır. Türk dilli halkların bir kısmının Gregoryen oldukları dönemin, İslam'dan evvelki kahramanı olabileceği üzerinde de tartışılmıştır. Rahmetli Kırzıoğlu hocam gibi konunun uzmanlarınca Gregoryen Türkler üzerinde de durulmuştur.[327]

---

[327] M.F. Kırzıoğlu, **"Ermanya/Yukarı Eller Tarihinin İç Yüzü"**, Belleten, C. 50, s. 198 Aralık 1986.

Dede Korkut'u kültür yapıcı ve kültürü esaslandırıcı kimliği ile tanımlanırken, bu bilgilerin verilmesi yarar sağlayıcı olacaktır. Batı Türklüğünün bir kısmı muhakkak ki, Muhammedi İslam'a, Tengricilik, Gök Tengri İnancı, Eski Türk İnanç Sistemi, Kamizm/Şamanizm gibi inançlardan doğrudan doğruya değil, belki İsevilik, belki Musevilik veya bu dinlerin faklı mezhepleri süreçlerinden geçerek girdiler. Bütün bu ve benzeri etkenlerden sonra bir töre devamlılığı ve Dedem Korkut süreci söz konusudur. Dedem Korkut ile getirilen, geliştirilen, şekillenen halk kültürü, halk kültürünün faklı alanlarında iz bırakmışken, adlandırma içerikli bir çalışma büyük ölçüde halk inançlarına girmektedir. Dede Korkut Destanındaki halk inançlarının farklı boyutları ile çeşitli çalışmalarda ele alındığını biliyoruz. Ne var ki Türk kültürlü halkların halk inançları denilince, isterseniz işin başında ve ortasında ona bir yer vermiş olun, Dede Korkut'un hakemliğine başvurmadan adlandırma konusunu inceleyemezsiniz.

Dedem Korkut Kültür coğrafyasının sınırlarını belirmeye kalkmadan, Türk kültür coğrafyası, Türk kültürlülük, Türk halk kültürü, Türk kültürlü halklar gibi tanımlarla anlatmaya çalıştığımızı açıklamaya geçelim.

Türk kültür coğrafyası, Türk kültürlü halkların kültür alanıdır. Enlemi-boylamı, rakımı, iklimi, tarihi arka planı ile ana dili ve doğma dini farklı da olsa varisi ve yaratıcısı üzerindeki halklara ait olan bir kültür coğrafyadır. Bize göre Dedem Korkut soy soylarken, kültür genlerine öncelik veriyordu. Türk kültürlülük tanımlamasındaki

Türk adına rağmen, muhakkak herhangi bir soya veya ırka hitap etmez. Bizim algılayışımızda Türklük bir kültürel vetiredir. Bu kültürün isimlendirilişinde inkâra sapmadan, farklılıkları inkâr etmeden, ortaklıkları artırıcı, demokratik katılım esas alınmıştır.

Dedem Korkut coğrafyası neresidir. Bizce kopuz'un türevleri ile birlikte hayata geçebildiği, sesinin duyulduğu, tellerine vuranı bulunulan, onu huşu ile dinleyenlerin çıkabildiği her yer Dedem Korkut coğrafyasıdır. Biz bu coğrafyadan hareketle ilkin Bayburt çaplı[328] bir çalışma yapmıştık. Daha sonra da Anadolu boyutlu bir çalışmayı ulu canlardan yola çıkarak[329] iki ayrı çalışma denemiştik. Bu çalışmamızda, Türk kültür coğrafyası ile Dede Korkut Kültür coğrafyasını doğal olarak aynı kabul ediyor ve bir şekilde halk inançlarını, bu arada ad toyu gibi uygulamalarını inceleye çalışıyoruz. Bu çalışmamızda; Altaylar Hakasya, Kırgızistan Kazakistan, Özbekistan, Karakalpakıstan, Türkmenistan, Afganistan, Tacikistan, İran, Irak, Suriye. Azerbaycan-Nahcıvan, Acaristan, Osetya, Gürcistan, Karaçay-Çerkezki, Kabartay-Malkar, Kırım, Gagavuzeli, Romanya, Boşnakeli, Bulgaristan, Batı Trakya, Rodos, Kıbrıs gibi Türk kültür coğrafyasının farklı kesimlerinden alınmış örnekler üzerinde duracağız. Ça-

---

328 Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut Yurdu Bayburt ve Yöresinde Ulucanlar", **IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri (05-06 Kasım 1998, Ankara**), Ankara 1999 s.211-217.

329 Yaşar Kalafat, "Anadolu Dedem Korkut Coğrafyasında Türk Uluları ve Mesajları" **Türk Dünyası Araştırmaları,** Aralık 2001 S. 135 s. 175-187.

lışmamızda; **ad toyu, ad günü, ad değiştirme günü, geçici ad, göbek adı, dini ad, milli ad, koruyucu ad, ad hayrı** gibi tanımlar ve uygulamalar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Adlandırma bahsi münasebeti ile toy şölen, saçı, kurban gibi işlemler gündeme gelebilirlerken, demir, taş/kaya, ağaç/orman, su, od/ocak, güneş, ay gün kültleri de gündeme getirecektir. Bu vesileyle atalar kültü, ervah, ak ve kara iyeler gibi konulara da değinildiği olunacaktır.

METİN

Eski Türk hayatında çocuklar ad alıncaya kadar '**adsız**' olarak yaşarlardı. Ad alıncaya kadar 'Adsız' olarak çağrılan çocuk 13-14 yaşına gelinceye kadar ad alabilecek bir başarı göstermek durumundaydı. Bu başarıyı gösterememesi halinde hayatı boyunca onun adı 'Adsız' olmak zorundaydı ve o öyle anılır, öyle çağrılırdı. Nitekim Dede Korkut boylarında çocuğun ad kazanması için ya bir olağanüstü iş başarması yahut düşmana karşı kan döküp baş kesmesi yani bir kahramanlık göstermesi gerekirdi.[330] Ancak kültür tarihimizde sık sık rastlanılan Atsız, Atsız Big tipini adını hak edememiş olan tiple karıştırmamak gerekir. İnceleme metinimizde çeşitli örneklerini vermeye çalışacağımız kara iyelerin zararlarından korunma amaçlı adsızlık çok daha farklıdır. Bu ikinci tip adsızlık kem göz-

[330] A. İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler" **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1966-69, s. 145-159.

lerden, kıskanç nazarlardan ve kötü ruhlardan korunma amaçlıdır. Bu tür Adsız şeklinde adlandırma ile 'bu oğlun alınıp götürülmeğe değmeyeceği' anlatılmış olunur. Bu tür eski Türk kültürü kurgulu insan isimleri İslamiyet'le imtizaç ettirilerek günümüze taşınabilmiştir. Eş anlamlı eski ve yeni insan isimlerinde bu durumu görebiliyoruz. Nitekim ad koyma ile ilgili babaların çocuklara güzel isimler koymaları, kıyamet günü çocukların kendileri ve babalarının isimleri ile çağrılacaklarına dair iki hadis-i şerif halk tarafından da bilinmektedir. Çocuklara güzel isimler konulmasının istenilmesinden olmalı, çocuklara pek hayvan ismi konulmak istenilmez. Bununla beraber, Börü Han, Börü Nisa, Börü Nişan Börü Can gibi kız isimleri ve Börü, Börü Bey, Börü Bek, Cin Börü gibi erkek isimlerine rastlanılabilir. Bu noktada, Börü gibi halkın kültür derinliklerinde mitolojik izler bırakmış olan bazı hayvan isimlerinin konulabildiğini de görebiliyoruz.

Tatar halk inançlarında **Adsız**, şeytanı bir tip olup geceleri ortaya çıkar. İnsanları korkutmaya çalışan ve belirli bir şekli olmayan devamlı şekil değiştiren bir kara iyedir. İnsanları takip ettiğine bazen de insanları boğduğuna inanılır. Bilhassa geceleri yalnız gezenleri takip ettiğine inanılır.[331]

Bu arada isimlerde geçen her iki tür atsızın üzerinde durulmamış olan ortak bir boyutu aranılabilir mi? Başarı

---

[331] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** III-IV, Berikan Yayınları, Ankara, 2007 s. 26.

göstererek adını kazanmış kişi kendisini ispat etmiş ayrıca bir koruyucuya ihtiyacı olmayan kimsedir. Atsızlık onun adı olmuştur. Onun ayrıca Börü türünden ad alıp Börünün korumasına ihtiyacı yoktur. Bir anlamda kendisi Börü olmuştur. Henüz başarısı olmadığı için, koruyucuya muhtaç olduğu için adı adsız olan kimse, Börü ve benzeri koruyucunun adına muhtaç olduğu için adsızdır. Adsız olma, belirli bir yaşa veya konuma kadar isim alma, geçici isim alma, ismini kaldıramamış olma türünden tanımlar bize göre ortak bir noktada birleşmektedirler ve aynı zihniyetin ürünüdürler.

Dedem Korkut coğrafyasında çocuklara isim bazen onlar daha dünyaya gelmeden hazırlanmıştır. Kız veya erkek olacakları için isimler, bazı sınanmış halk inançlarından hareketle belirlenir ve buna göre isimler hazırlanır. Bazen isim verişi doğum anındaki olaylar belirler. Göç, yolcu, yağmur bu türden isimlerdir. Bazen da yakın dönemde ölen bir yakının isminden hareketle 'ismi ile geldi' denir. İncelememizde bu uygulamanın farklı şekilleri ile de karşılaşacağız. İsim veren, isme kaynak olan metaı, isim verilenin özellikleri ve daha birçok faktör isim edinme kültürünü oluştururlar.

Tatar Türklerinde imam yeni doğmuş çocuğun kulağına babasının ve çocuğun ismini 3 kez söyleyerek, her defasında yüzünü açar ve tekrar kapatır. Yapılan bu merasimde yaşlılar bulunur. İmam çocuğu kucağına alır ve iki kulağına da ezan okunur Bu merasimde birlikte yemek yenilir. Davetliler yenidünyaya ve aileye hediyeler alırlar.

Bu esnada Ayet el Kürsü okunup bebeğin kulağına üflenir. Tatar Türklerinde **isim alma, isim değiştirme, isim bozma** gibi uygulamalarda ve ayrıca çocuk hasta olduğu için gözlerini açamıyor ise, **Butka** yapılır. Butka bir nevi pirinç lapasıdır. Hazırlanılan butkadan bir kaşık alınır, artan butka çocuğun ismi söylenilerek kuşlara verilir. Böylece çocuğa yeni ismi verilerek tedavi edilmiş olunur. Butka muhakkak bir ocakta, ocak ateşinde hazırlanmalıdır. Yenilirken muhakkak, 'Bu butka falanın butkasıdır' denilerek yenilmelidir. Bu uygulama daha ziyade ilkbaharda ve sonbaharda yapılır. Tatar Türklerinde yeni isimlerin başına min/ben eklenir. Min Ahmet, Benli Ahmet veya Min Sulu, Benli Sulu gibi isimler verilir.[332]

Çocuğa isim verilirken kulağına ezan, gamet veya bir kulağına ezan diğerine gamet okumak Oğuz ve Kıpçak Türkleri ve bu arada Türk kültürlü halkların genelinde yaygındır. Ana dili Türkçe olmayan Dedem Korkut coğrafyanın diğer halklarında da görülür. Ezan veya Gamet okumak suretiyle çocuğun isminin kulağına söylenilmesi ilk duyulan sözün Allah kelamı olması amaçlıdır. İsim değiştirme uygulaması da bu coğrafyanın ortak inançlarındandır. İsim çok kere **yıldızname**den seçilirdi. Bunun için isim konulacak çocuğun doğum günü ve ebeveynleri ile ilgili bazı bilgiler gerekirdi. Bu bilgiler ileri yaşlarda eş seçiminde eşlerin uygunluğu itibariyle de gerekiyordu. Bazen da korunma, kısmet açılması veya 'bir şeye uğrayanla-

---

[332] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan yayınları Ankara 2007, s. 12.13.14.

rın' kurtulması için yapılan muska, boylama, hamaylı, bazbentler ve benzerleri için de gerekiyordu.

Dedem Korkut Kafkasya Kültür coğrafyasında çocuğa daha ismi konulmadan sağ kulağına ezan okunur. Bu uygulama erkek ve kız çocukları itibariyle değişmez. Sarıkamış Çerkezlerinde erkek çocuğa isim konulacağı zaman bir koç kesilir. Bu ziyafete sadece hısım akrabanın aile reisleri gelirler. Yemekten sonra davetlilerden saygın birisi hazırlamış olduğu isimi meclise teklif eder ve çocuğa o isim konur. Kız çocukları için bu tür bir merasim yapılmadan isim aile içinde konulur.[333]

Bazı hallerde çocuğa verilen isim ona uygun düşmeyebilir. Çocuk kendisine verilen isimi taşıyamayabilir. Böyle hallerde gelişemez renksiz ve iştahsız olur ve bir türlü düzelemez. Çok kere de sürekli ağlar. Böyle hallerde merasimler yapılarak çocuğa yeni isim verilir.

Çocuğa verilen ismin düşmeyişinin yanı sıra verilen isimin çocuk tarafından taşınamayışı veya ismi taşıyamayacağı, Allah'a, peygamberle, ula zatlara ait oluşu ile izah getirilir. Allah'ın sıfatlarından Gaffar, Cebbar, Rauf, Rezzak, Fettah gibi isimlerin çocuklara ad olarak konulduğu olur. Ancak Allah'ın ismi konulmamalıdır, İnancı vardır. Bununla beraber Allah Verdi, Tanrı Verdi, Hak Verdi, Huda Verdi, Tanrı Kulu, gibi isimler konulur. Güney Azerbaycan'daki Ağa Verdi ismindeki Ağa kelimesi Hz. Ali'yi anlatır. Muhammed isminin verilmesinden kaçını-

---

[333] Yaşar Kalafat. **a.g.e.** s. 327.

lır, eşanlamlısı olarak Mehmet ismi kullanılır. Muhammed Nezir veya Ali Kulu, Ali Kurban gibi isimler koyulur. Yücelerden birine ait isim verileceği zaman yakınları özel itina gösterirler. Bazen isim sahibi çocuk belirli bir yaşa gelinceye kadar o isim kullanılmaz. Bazen de sergilediği yaşam tarzı ile isminin kutsiyeti arasındaki münasebeti ayarlayamayan kimselere, ismi hatırlatılarak kendisine çeki düzen vermesi istenir ve böyle kimseler ayıplanır. Bu konulara farklı örneklerin değişik boyutları itibariyle tekrar değinilecektir.

Halk inançlarında yüzün kapatılıp açılması hangi anlama gelir? Hazar hakanlarının yüzü halka kapalı oluyordu. Hakanın örtüsüz yüzünü sade vatandaşının görmesi günahtı, böyle haller cezayı gerektiriyordu. Adeta Hz. Muhammed'in veya Hz. Ali'nin yüzünü resmetmenin sakıncalı bulunması gibi bir anlayış vardı. Birçok yerde kırkı çıkmamış bebeğin yüzü besmele ile açılır maaşallahlanır, muhtemelen bir fatiha okunup hemen kapatılır. Tatarlardaki isim verme döneminde yapılan bu uygulama, Doğu Anadolu'daki benzeri diğer uygulamaların bir parçası olmalı.

Esasen **'Yüz Görümlüğü'** veya **'Dil Açma'** deki inancının pek de farklı olmadığı görülmektedir. Gelin yüzünü belirli kurallar da gösterir. Zamanından evvel gelini duvağı ile görmek uğur getirmez. Sadece güvey değil, kayınbaba ve kayın anne de yüz görümlüğü verilerek gelinin yüzünün açılmasını sağlayabilir. 'Gül Cemal' gibi bazı güzellikler özel itina ile saklı tutulur. Adeta birtakım güzellik-

ler yetkilisinin görebilmesi için itina ile muhafaza edilir ve sadece gerçek sahibi için saklanılır. Bebek için yapılan hediyeli ziyaret, **'Bebek Görmesi'** de bir yüz görümlüğüdür. Bebek de hergelene ve gelişi güzel gösterilmez. Açıp kapama işlemi de bir korunma şekli olmalı. Yüzü açılan gelin veya bebek yeni bir alemler mi tanış olmaktadır. Yüzü genele saklı tutulan ulu kişi faklı bir âleminde mi bir parçasıdır?

Birer kaşık yenildikten sonra kuşlara verilen **butka** uygulamasında da inanç dönemleri itibariyle bir devamlılık vardır. Hayrın kimin adına yapıldığı veya kimin hayrının olduğunun belirtilmesi inancı, İslamiyet'te de devam etmektedir. Definde daha evvel cenaze namazında, hatta ruhu için yasin veya fatiha okunması gibi uygulamalarda da bu tür hayırların ve diğer hayırların kime ait oldukları belirtilir.

Davetlilerle birlikte yemek yemek, kendi çapında bir toydur. Değişik örneklerini inceleyeceğimiz üzere **ad verme toyu** olarak geçer. Ad verme toyunun örneklerde de görüleceği üzere çok çeşidi vardır. Toy kelimesi çok kere ikramlı, yemekli, katılımlı, mutlu bir olay etrafında yapılan şenliktir. Toy çok kere davul-zurna veya müzikli, oyunlu eğlenceye çağırım yapar ki, muhakkak böyle olmadığını gösteren örnek olaylar da vardır. Ad ve diğer toylarda mevlit okutan kimseler de olabilmektedir.

Tatar Türklerinde Butkanın kuşlara verilmesi bir nevi saçıdır. Kuşlara verilmekle yapılan ad verme uygulamasının makbul olması amaçlanmıştır. Bazı yörelerimizde

bu uygulamanın yerini köpeğe ekmek atılması almıştır. İsmin çocuğun babasının ismi ile söylenilmesi verilmek istenilen mesaj metninin tam olmasını sağlamak amaçlıdır. Babanın devreye girmiş olması, ataerkil aile tipine çağırım yapmakla birlikte ilgili Hadis-i şerife uygunluk da arz etmektedir.

Tatar Türklerinde **butka saçı**'sından sonra çocuklara verilen ismin başına min/ben konulması eski Türk inançlarının Dedem Korkut coğrafyasındaki devamlılığı itibariyle fevkalade önemlidir. Bu merasimle çocuk nişanlanmış olmakta ve bu nişanla da koruma altına girmiş bulunmaktadır. Benli, hâllı, nişanlı çocuk koruma altına alınmış çocuk anlamınadır. Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında yer yer görülebilen, Özbekistan Türk kültür coğrafyasında çok daha yaygın olan **Aydar/Ayder/Hayder/ Haydar** da bir nevi bendir. Belirli bir yaşa kadar kesilmeyen ve muayyen uygulamalardan sonra sadece ilgili ziyarette kesilebilen uzatılmış saç bölümü olan aydar da bir **ben**'dir. Doğu Karadeniz'deki Ayder Deresi, kutsanmış, sahiplenilmiş, korumaya alınmış, koruyucusu olan dere anlamına gelmiş olmalı. Ordu ilinin Aybastı ilçesinin isminin inanç etimolojisi de bu şekilde yapılabilir mi? Keza yukarıda korunmuşlar arasında geçen Ödemiş yer ismi de bu anlamda ele alınamaz mı? Adaklı diye bilinen kaç tane yer adımız vardır.[334] Dedem Korkut coğrafyasında ayın

---

[334] Yaşar Kalafat, "Aybastı Yer Adı ve Türk Halk inançları" **II. Aybastı Karataş Kurultayı**, Ordu, 17-18 Temmuz 2001, Ankara 2002, s. 39-41.

basma gücü olduğu inancı vardır ve bu güç gök, ay kültünden geliyor olmalı. Gelişip serpilemeyen bebeklerin **'Aydaş/Aytaş/Aydeş'** oldukları, onlar için **'Aylık Kesilmesi'** işleminin yapıldığı bilinmektedir. Bu uygulamanın Anadolu ve Bayır Bucak Dedem Korkut coğrafyasında da bariz örnekleri vardır.[335] Keza Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında yoğun olarak uygulamasına rastlanılan, kız çocukları için **Satı** ve erkek çocukları için **Satılmış** isminin verilişi de ben/nişan olayı ile izah edilebilir. Bazı hallerde ise, nişan sahibi olarak bilinen ulu zatın bizzat ismi çocuğa verilir. **Ökkeş Baba**'ya götürülen çocuklara Ökkeş isminin verilmesi gibi. Verilen bu isimle, ismi alan çocuk, ismini taşıdığı ulu zatın koruması altına girmiş olur.

Min/Men/Ben inancı ile Hal inancı arasındaki mahiyet aynılığını sadece ak iyeler değil, kara iyeler itibariyle de takip etmek mümkündür. Hareketlerinde normal dışı davranışlar gözlenen kimseler için 'bunda bir hal var' denilmesi, türbe ziyaretinden sonra **'Ziyaret Beni'** veya **'Evliya Nişanı'** alarak **'ben'** anlamında 'Hal'lanan hamile hanım, Anadolu'da vücudunda ben bulunan kimse anlamında 'Benli Zeynep' Hâllı Zeynep' denilmesi farklı şeyler değillerdi. Loğusa hanımın ve bebeğinin Al Karısı veya Hal Karısı tarafından hastalandırılması sonucu, 'Ona bir hal oldu' denilmesi, bağlantı bir bütünün parçaları olabilirler. Türkistan'da kız çocuklarına Nezir Han, Nezir Büke,

---

[335] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Babil yayınları, Ankara 2006.

Nezir Gül, Nezir Hal gibi adanmışlara verilmiş isimler bu izahın bir parçası idiler.

Dedem Korkut coğrafyasının Tatar Türklerinde Türk kültürlü diğer halklarda olduğu gibi, çocuğa koyulan isimle gayp âlemine mesajlar verilir. Bebeğin uzun ömürlü olması ve bebek iken ölmemesi için erkek çocuklarına Baki ve kız çocuklarına Bakiye ismi koyulur. Keza Dursun, Dursune Tuktar, Tuttabüke gibi isimler takılır. Çocuklara dede veya ninelerinin isimleri verilecek ise, erkek çocuğa dedeye saygı olarak **Uluata** ve kız çocuğa da **İneke** denir.[336] İsimler vermek suretiyle mesaj vermeği, bu coğrafyanın diğer aynı kültürlü halklarında da görmekteyiz. Bunların çeşitli örnekleri üzerinde duracağız. Ölmesin yaşasın anlamındaki Dursun, Yaşar isimleri ana dili farklılıklarına rağmen Dedem Korkut kültürlü bütün halklarında vardır. Çerkez ana dilli halklarda çocuğun yaşaması için ona Çera/Yaşa, Çeray/Yaşasın gibi isimler konulur.[337]

Güney Türkistan'ın Afganistan ve Tacikistan Dedem Korkut coğrafyasında Durmayan balalar (Yaşamayan çocuklar) için ziyaretlere adak adanır ve dua edilir. Bu nezir niyazında bir ağaç yere çakılır. Bu ağacın tepesine 3 veya 7 defa vurularak her defasında 'tohta-Tohta' veya 'Tursun-Tursun' denir. Böylece çocuğun ölüp gitmeyeceğine durup yaşayacağına inanılır. Bu uygulamadan sonra çocuk erkek ise Tokta, Toktasın, Murat, Turdu kul, Tok-

---

[336] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları V-VI**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007. S.14.

[337] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s.327-328.

tamış, Tursun, bala kız ise Tohta Kız, Tusun Hal, Tursun Taş, Tursun Nisa, Turda Kız gibi isimler verilir.[338]

Kafkasya Dedem Korkut kültür coğrafyasından Nogay Türklerinde sık rastlanan insan isimleri; Esengeldi, Yumanyaz, Yumandık (Sevindik), Şanra Sevunduk, Kıvanduk (Kıvanç Duyduk), Gündoğan, Atyeter, Tanyatuk, Kısmenbet, Geldimorat, Kayırbek, Navurbek, Kazbek, Orozniyez, Orazmanbet, Üzlüken, Cennet han, Orazbike, Toybike (toyda doğanlar için), Gunsulu/Günsulu, Yensulu, Tansulu, Tanbike, Tatbike Bazarhan, Vezirhan, Demirhan, Demirpolat, Süyünbüke, Demirhan,, Süydümhan, Almita, Almira'dır.[339] Bunlar isim verme geleneğimizin özelliklerini taşıyan isimlerdir.

Uluğ Türkistan'da balaya güzel, anlamlı, içerikli isimler konulur. Börü/Kurt, Aslan, Burgut, Lâçin, Kuşgar, Turgun, Yağmur, Barçınay, Tuhtaran, Aybek, Günbatır, Bibisara, Moradilla, Mirakid, Saidbey, Mirsadık, Mirsuat, Naire, Mukaddem, Zafer, Hurşit, Serdar, Pularhan, Merhamethan, Bahtiyar, Muazzam, Ufgur bunlardan bazılarıdır ve keza geleneğe uygundurlar.

Ahıska Türklerinden halen sürgüne rağmen Gürcistan'da yaşamakta olanlarda, geçmişte çocuğa ismini ailenin yaşlıları koyarken şimdilerde anne ve babası koymaktadır. Çocuğa ismini koyan muhakkak bir hayır dua

---

338 Ş.K.Seferoğlu, "Hocam Hakkı Dursun Yıldız", **Türk Kültürü**, S. 36, s. 23.

339 Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s.298.

eder. Bu arada anlı şanlı hayırsever kadir bilir sağlıklı evlat olmasını diler. Evvelce hazırlanmış adlar da olduğu gibi çocuğunun kulağına ezan ve gamet okuyanlar da çocuğa hayır duada bulunurlar. Bu hayırlama çocuğu görmek için gelenlerle devam eder. Uygulama Dedem Korkut'un ad verişinin uyarlanmasından farklı bir şey değildir.

Bu arada çocuğu olmayan ve çocuğu yaşamayanlar için ocaklı kadınların hikmeti devreye girer. Bu tür kadınlara 'Vergili' veya 'Allah'tan vergi verili' denir. 'Deemgildeno taşı' olarak bilinen **delikli taş** çocuğun olmasında etkili olduğuna inanılıyor ve bebek bekleyen gelin bu taşı altın zinciri ile hamileliği boyunca boynunda taşıyordu. Daha sonra Stalin sürgünü ile bu taş kayıp olmuştur. Ayrıca **Madaur taşı** olarak bilinen ve bayılan çocuklarda etkili olan bir taş vardı. Bu taş bayılan çocuğun başı etrafında 3 defa dolandırılarak Çocuğun şifa bulması sağlanıyordu. Taş kültünün etkili olduğu çocuk edinme ve çocuğu korumaya dair benzeri başka tespitlerde vardır.

Bu halkın inançlarında **Erişiye** düşmek diye bilinen Al Karısı'nın yol açtığı hastalıktan çocukların tedavisi için de Gelmeci Efendi'ye gidilirdi. Gelmeci Efendi diye ün yapmış olan bu şehidin mezarı etrafında dolandırılıyordu. Dedem Korkut kültür coğrafyasında **tavaf** karakterli etrafında veya başında dönerek veya döndürülerek şifa bulma inancı İslamiyet'ten önce başlayıp sürmüştür. Göktürkler döneminde büyük komutanlar için düzenlenen Yuğ Merasimleri'nde silahlı askerler atları ile birlikte, ölenin mezarı etrafında dönüyorlardı. Bayır-Bucak Türklerinde ise belir-

li günlerde köy mezarlığının etrafında dönüldüğünü görüyoruz ve bu inancı çocuk sağlığı itibariyle de takip edebiliyoruz.[340] Böylece ata/apa-arvak/arbak ile sağlıklı ve hayırlı evlat edinme bağıntılı inanç örnekleri bulabildiğimizi görüyoruz.

Gürcistan-Borçalı Karapapahlarında balaya adını babası koyar, babasının babası da bazen koyabilir. Dedenin ismi toruna konularak neslin yaşatılması istenilir. Bu halk Sovyetler döneminde Orhan, Altay gibi isimleri çocuklarına koyamazlardı, bu tür Türkçülüğe çağırım yaptığı iddia edilen isimler yasaktı. Bu yasağın örneklerini Nahcıvan'dan da tespit edebildik. Borçalı ve Karaçöp'de çocuğa ad konulduğu gün, çocuk kız veya erkek olsun fark etmez, kurbanı kesilir. Kurbanlık hayvanı, çocuğa ad koyacak kimse verir. Çocuğun kulağına 3 defa ezan okunur. Doğduğu gün veya ay ile ilgili dini bir isim konulur. İkiz çocuklara Ömer-Osman veya Hasan-Hüseyin gibi isimler konulur. Bazen de köhne isimler/ailenin geçmiş büyüklerinin isimleri çocuklara verilirdi. Böylece o çocukların çok yaşayacaklarına inanılırdı. Bu inanç ve uygulamayı ana dili Kırmanca ve Zazaca olan halkta da görebiliyoruz.

İkiz çocukların isimlerini coğrafyanın yetiştirdiği dini ve milli büyüklerden seçme töresi Türkistan'da da vardır. İkizler için **İkkizak** denir ve ikisi de erkek olur ise Hasan ve Hüseyin, birisi kız diğeri erkek olur ise, Hasan

---

[340] Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

ve Zehra, Fatma ve Hasan, ikisi de kız olur ise Fatma ve Zehra isimleri konur.

Çocuklar anne karnında iken ses çıkarırlarsa, böyle çocuklara Meşrep ismi konur. İran Türklerinde İmam Hz. Rıza'nın annesinin karnında iken zikrettiğine tekbir seslerinin duyulduğuna inanırlar.

Gürcistan Türklerinde **Yaş Günü** değil, **Ad Günü** inanç ve uygulaması vardır. Aydınların bu günlerinde haklarında yazılar yazılır. Bu günlerde saz şairleri sazları ile renk katarlar. Türk kültürlü halklarda Dedem Korkut'la da teyit edebildiğimiz gibi, kişinin anadan doğması değil, er gibi kişi olması esastı. Er gibi kadın kişi veya er kişi olabilmek kendini ispat ile oluyordu. Gerçek doğuş o gün oluyor ve kişi o gün ad alıyordu. Ad Gününün ileride de değinileceği gibi mahiyeti ve önemi bu idi ve burada idi. Kendisini ispat ederek er kişi olma, sünnet olarak veya askerliğini yaparak farlı bir formatta da olsa kültürümüzde yer almıştır.

Borçalı yöresinde de çocuklara verilen isimlerle yaşamaları gelecekteki kardeşlerinin kız veya erkek olmaları veya yeni kardeş istenilmediğine dair mesajlar verilir. Bu ve öteki âlem arasında Türklerin eski ve şimdiki inançlarında daima bir ilişki vardı. Mesela; Yeter, Tamam, Besti, Kifaye, Kafiye gibi isimler artık çocuk istemiyoruz anlamındadır. Kız Tamam, Kız Yeter, gibi isimlerle kız çocuk istenilmediği anlatılmak istenilir. Bazen de, Döndü ismi aynı amaçla konulur. İsim vermek suretiyle öteki âleme duyuruda bulunmak sadece Karapapah veya Terekeme

Türklerine mahsus değildir. Bu konuya da ileride dönülecektir. Erkek isimlerinin başına çok kere Gül ön eki ilave edilir. Gül Memmet, Gül Ali, Gül Ağa, gibi isimler verilir.[341] Gül, ayrıca Hz. Muhammed'in simgesi idi ve bu konu etrafında bir edebiyat gelişmişti.

Uluğ Türkistan'da çocuk dünyaya gelir gelmez ölüyor ise, aile yeni doğacak çocuğa Turganbay, Tahtasın, Toktarhan, gibi isimler koyarlar. Balaya kardeş isteniyor ise, Eşbay, Eşgeldi, Eşbari, Eşmurat, gibi isimler verilir.[342]

Çocuklara cinsiyetlerine göre tabiattan seçilmiş isimler verme konusunda Dedem Korkut coğrafyasında bölgeler arasında farklılıklara rastlanılmamaktadır. Halk tefekküründe köklerini muhtemelen eski inançlardan almış olan inançta, bütün canlılarla söyleşi mümkün iken özellikle kurtla diyaloga sık rastlanabiliyordu. Dedem Korkuta olduğu gibi, Kurtla soruşturma yapılabiliyordu. Bu coğrafyada Bahar, Nevbahar, Yağmur, Boran, Şimşek, Yıldırım, Yıldız, Bulut, Tufan Güzin, Ergün, Nevruz, Hıdır, Ay, Ayla, Aynur, Aydan, Ayhal, Aydoğdu, Güneş/Kuyaş, Günhan, Pelut, Polat, Temur/Timur, Demir, Kaya, Taş, Su ve bunlardan türetilmiş isimler kullanılmaktadır. Biz 1995-96 yıllarında Suudi Arabistan'dan gelmiş bir grup din adamının, tabiattan alınmış yukarıda örnekleri verilen türden bazı isimleri dini merasimle değiştirip,

---

[341] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II, Berikan yayınları,** Ankara, 2007, s. 69.

[342] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VII,** Berikan yayınları Ankara 2007, s. 130-131.

bunların yerime İslami isimler koyduklarına şahit olmuştuk. Bu bir **ad kaldırma** veya **ad değiştirme**nin farklı bir şekli idi. Bu isimler pagan ve putperest dönemin isimleri oldukları gerekçesi ile sakıncalı bulunup değiştirilmek isteniyordu.

Nogay Türklerinde balaya adını atası verir. Ölen atanın adı yerde kalmasın diye balaya ölen atanın adı verilir. İsim çok kere Kur'an-ı Kerimden nadiren de Türkiye'nin televizyon kanallarından seçilerek verilir. Sık rastlanan Nogay isimleri Salay 'Salahattin', Kurahmet, Nusret, Cumabay 'bu isim Cuma günü dünyaya gelmiş erkek çocuklarına verilir' Cumaokay/Yiğit, Nazmiye, Borali, Bor/Börü, Boraltay/yaşlı kadın gibi olanlardır. Bu son isimle amaç isim sahibi kız çocuğunun çok yaşamasının temenni edilmiş olmasıdır. Halk inançlarında 'kurtla kıyamete' gibi kurtların çok yaşayacakları anlamında sözler ve inanç vardır. Erzurum'da torununun torununu gören nineye **kurt nine** ve torununun torununu gören dedeye de **kurt dede** denir.

Güney Azerbaycan'ın Ayrımlı Türklerinde olduğu gibi Taşkesen ve Toguz Ayrımlılarında da **kurt yüreği** yemiş olmanın kişiye cesaret ve cesamet kazandıracağına inanılır ve sıkça kurtlu insan ve aile ismine rastlanır. Karakurt, Kurtoğlu, Kurtboğan, Kurtdereli bunlardan bazılarıdır. Bu halkta kurtların şubat ayında çiftleştiklerine inanılır ve bu döneme **Hıdır Nebi** denilir. Verilen isimden hareketle, ismin içerdiği güç, cesaret mukavemet, ruhiyat ve benzerlerinin çocukta tecelli edeceğine inanılır. Bu

hem o güçten korunma, hem gücün gücünden isminden hareketle istifade edebilme ve hem de o gücü edinebilme mahiyetli bir isim alma şeklidir.

Doğum günü bağlantılı isimler bu kültür coğrafyasının diğer halklarında da vardır. Türkistan'da Cuma günü doğan balaya Cumabay, Ramazan ve Kurban bayramlarında dünyaya gelenlere Haiybay ismi verilir.

Azerbaycan'ın Ağdaş Karaçilerinde Ad Toyu, 'Ad Koydu' olarak geçmektedir. Burada konulan isimler çok kere Ağa ve Kulu son ekleri ile bitirilir.

Karaçay Malkar'da çocuğa isim 'Beşik Bölegen' merasiminin yapıldığı, yani çocuğun beşiğine ilk yatırıldığı gün verilir. Çocuğa kendi ana babası isim vermezler. Çocuğa adını yakın akrabalarından biri verir. Genellikle kız çocuğuna ismini babaannesi, erkek çocuğuna da babasının babası verir. Töreye göre ikinci çocuğa ismini o eve ilk gelen konuk verir. Eski geleneklere göre çocuğa ad veren ona bir at hediye ederdi. "İsim koyan at verir" diye bir Karaçay atasözü vardır. Ulu ziyaret yerleri ve ulu günlerden hareketle verilmiş isimlerle bir noktada o ziyaret ve günün kutsal koruyuculuğu altına girmiş oluyorlardı. Çocuğu Almastı/Albastı olarak bilinen kötü ruhlardan korumak, çocuğun bu ruh tarafından beğenilmemesini sağlamak için ona ayücük/ayıcık, karababus/karaördek kucük/köpek yavrusu gibi kötü isimler konulurdu. Almastı/Albastı, Al/Hal Karısı etrafında gelişmiş inançlar ve bunlara bağlı korunma ve kurtulma uygulamaları oldukça geniş bir mevzudur. Anadilleri değişebilse de, De-

dem Korkut coğrafyasındaki bütün halkların halk inançları kültüründe önemli bir yer tutar. Derinliklerinde İslamiyet evveli inançlar vardır. Bu İnancın ad verme ile ilgisi, **kara iyeler** münasebeti iledir.

Özbek Türklerinde çocuğa ad verilirken bay yapılır, bayram olur. **Bay**'da Aş ve pilav demlenip sofra serilir. Akraba ve eş dost mihman olarak davet edilir toy düzülür. Ad verme merasimlerinde ziyafet verilmesi şeklindeki uygulamanın Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından da yapıldığı inancı vardır.

Güney Özbekistan Türklerinde ad verme genelde doğumun 7. günü olur. Çocuğa ismi ad verme toyu ile konulur. Özbek pilavı yapılır. Annenin ve babanın yakınları çağrılır. İsmi çoğunlukla babanın babası koyar. İsim genellikle ailenin geçmişinden seçilir. İsim çocuğun kulağına ezan okunarak konulur.[343] Bütün bu tür toplantılar kendi çaplarında 'Kalın Oğuz Beylerinin toplanması'dır.

Bu coğrafyada çocuklara çirkin isimlerin verilmesi kara iyeler inancının bir tezahürüdür. Bu bir tür sakınma, korunmadır. Güzelliği örtüleme olarak izah edilebilir. Kişioğlu'nun bed nazarından korunmak için de göze gelebilecek canlı ve cansız güzellikler maskelenir. Kömürle karartma yapılır bu arada sütün göze gelmemesi için üzerine kömür konur. Bu aynı zamanda od/ocak iyesi ile bağlantı-

[343] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VII**, Berikan yayınları, Ankara 2007 s. 97.

laşmaktadır. Kara iyelerin zararını, insanlara verilen isimlerden hareketle önleminin farklı yöntemleri de vardır.[344]

Romanya Cumturul Müslüman Medgıdıa isimli mezarlıkta biz çok sayıda kurt isimli veya aile isimli şahıs mezarı tespit ettik. Nuri Kurtseyit, Nuriye Kurtseyit, Sabri Kurtseyit bunlardan bazıları idi. Seyitlik, Hz. Muhammed soyunun uzantılarından birisine verilen isimdi. Dini, İslami bir tanımlama şekli iken, seyit kelimesi kurt ismi ile tamlama yapmıştı. Bu uygulamayı daha değişik örneklerle Kırım yöresi Dedem Korkut coğrafyasında tespit etmiştik. Burada da Kurt Nezir ismi vardı. Bu isimle kurda adak adanması veya kurda adanılmış adak anlatılmış oluyordu. Kuzey Afganistan'da Muhammed Nezir ismi oldukça yoğundu. Bu konuya ayrıca dönülebilir. Buradaki 'Romanya' bütün mezarların mezar taşları ve mezarlığın levhası ay-yıldızlı idi. İsimleri Kurt ve mezar taşları ay-yıldızlı olan bir kültür coğrafyası elbette ki, Dedem Korkut Balkanlara gitmemiş olsa da, Dedem Korkut kültür coğrafyasının bir parçası idi. Dedem Korkut Kırım'a da gitmemişti. Ancak temsil ettiği kültür, Töre, bütün inanç özellikleri ile bu coğrafyada da kendisini hissettirmiş ve günümüze kadar taşınan izler bırakmıştı. Bu izler, İslami öğeler ile birliktelik arz ediyorlar. Seyitlik İslami bir sembol iken, Kurt, Gök Tengri/Ten-gri İnanç Sisteminin bir simgesidir. Bir diğer örnek de Hacı Kurt veya Hacı Börü ismi idi. Kişi hem hac farizesini yapmış anlamında Hacı adını alabiliyor ve hem de pagan döneminin hatıraları olarak kabul edile-

[344] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 360-361.

bilen Kurt veya Börü adını da alabiliyordu. Örnekler göstermektedir ki, Bu coğrafya kuzey Afganistan'ı da kapsıyordu. Biz bu çalışmamızda anılan izleri isim verme inancından hareketle takip etmeğe çalışıyoruz. Dedem Korkut inanç kültüründe İslam öncesi inanç unsuru ile İslami unsurlar bir arada ise, Kurt Seyit ismi gibi iki inancın sembollerini bir arada yansıtan kültür coğrafyası Dedem Korkut kültür coğrafyasıdır.

Türk kültürlü halklardan Boşnakların halk inançlarında, insan ismi olarak kurdun özel bir konumu vardır. Çocukları yaşamayıp sürekli ölen kimselerin çocukları ölmemesi,, çocuğun uzun ömürlü olması ve ölümcül hastalığı olan çocukların kurtulup ölmemeleri için, çocuklarına ikinci bir isim koyarlar. Bu **ek ad** veya takma ad kurt olarak seçilir. Ayrıca Boşnak insan isimleri ortak İslam isimleri olup çok kere isim tam olarak telaffuz edilmez kısaltılır veya takma isim kullanılır. Tacide yerine Cide gibi.[345]

Anadolu, Rodos, Kıbrıs, Balkanlar Kırın Türklerinde Göbek adı vardır **Göbek Adı** çocuğun korunması için konur. İnanca göre çocuğa görünmeyenlerce olacak muhtemel saldırı böylece önlenilmiş olur. Çocuklara ebenin adının da konuldu olur. Böylece habis güçlerin ebeye zarar veremeyecekleri inancı vardır. Çocuğa verilen ebenin ismine **Ebe Adı** denir.

---

[345] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s.. 162.

Türkistan'da Türkmen ve Özbeklerde eskiden çocuğun ismi sık sık söylenmezdi. Böylece çocuğun korunmuş olacağına inanılırdı. Çocuğun isminin yerli yersiz tekrarlanması yasaklanır, O'na ikinci bir lakap konulurdu. Kazak ve Kırgız Türklerinde çocukları kötü ruhlardan ve nazar değmesinden korumak için onlara Ödemiş, Satılmış, Satılgan gibi isimlerin yanı sıra it, köpek gibi hayvan Bok Bay, Tezek Bay gibi pislik adları da verilebilmektedir.[346] Bunların yanı sıra Karga, Çakal, Tilki, Kun, Kurt Cebe geçici ve koruyucu isimlerin de Türkler arasında çocuklara isim olarak verildikleri bilinmektedir.[347] Bunlardan, Tezek Bay, Bok Bay gibi isimler beğenisi olmayan geçici isimler ve diğerleri mesela Kurt ve benzeri olanlar da koruyucu durumda olanlardı. Satılmış adı, kuzey Afganistan Dedem Korkut kültür coğrafyasında 'Satıp Aldı' olarak geçmektedir. İsmin yapısının çocuğun sembolik satılma merasiminin şekli belirlemiş olmalı. Zira satma uygulamasında 3 defa satılıp tekrar geri alınır. Özbekistan'da şahit olduğumuz bir olayda bebek ilk beşiğe konulunca, beşiğin karşı tarafında da bir kadın bulunur ve 3 defa sattım-aldım uygulaması tekrarlanıyordu. Saltuk Buğra Han isminin Saltık oluşu da bu izahla yapılmaktadır. Bu inanca bağlı olarak Kırgız Türklerinde çocuğun ismi, onu korumak için her yıl değiştirilirdi. Bebeğin birinci yaşında Caman/Yaman Bala, ikinci yaşında Tenbak/Tenbel Bala, üçüncü yaşında

---

346 S. Çağatay, "Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu" **I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri/Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 37.

347 Abdulkadir **İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, s. 174-175.

Cini/Çinli Bala, dördüncü yaşında Ogri/Hırsız Bala, beşinci yaşında Kara Saç Bala, altıncı yaşında Koy/Koyun Saç Bala, yedinci yaşında Uzun Saç Bala isimleri konur. Korunma amaçlı sembolik çocuk satma inanç ve uygulaması Dedem Korkut coğrafyası halklarından Lenkeran Talişlerinde de vardır.

Lerik Talişlerinde Abbas Kulu, Ali Kulu gibi Ehli Beyt isimleri yoğundur. Doğumun 6.gününde yapılan Ad gününde konaklık verilir. Nezir sofrasında molla da bulunur Yasin okunur. Burada da bebeğin sağ kulağına ezan son kulağına gamet okunur, salâvatın bitimine 'Aliyul Veliyullah' ibaresi de eklenir, balanın ismi 3 defa tekrarlanır. Balaya adı verilen şahıstan helâlık alınması gerekir. Adı verilen şahıs 3 defa 'Adının hayrını görsün helâlı hoş olsun' demelidir. Adı balaya verilen şahıs hayatta değil ise, ondan helâllik alma adına onun ruhuna Kur'an-ı Kerim okutturulur.

Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinde **Ad Verme Toyu**, doğumdan 3 gün sonra olur. Bunu takip eden 10-15 gün sonra da **Beşiğe Salma Toyu** yapılır.

Böylece Dedem Korkut inanç coğrafyasının batı yakası Balkanlar'da ve doğu yakası Uluğ Türkistan'da, ad verme- korunma bağlamında halk inançları birliğini görebiliyoruz. Çocuklara Küp Kelle, Sivri Kafa gibi ikinci isimler konulduğunu, bebeklerin ise ismini tekrarlamaktan ziyade uzun süre bebek gibi isimlerle anıldıklarını Kars'ta yaşayan Doğu Karadenizli bir ile olarak yaşamımızdan hatırlıyoruz.

Söz kurt ve isimden açılmış iken Dedem Korkut coğrafyasında bu uygulama ve örnekleri sınırlı değil, oldukça yaygındı.. Sultan Alpaslan'ın oğullarından birisinin adı Börü Bars idi. Aydın İl Beyi İzmir'in oğlunun lakabı Kurt ve O'nun da oğlunun adı Kurt Hasan'dı İstanbul'un alınmasında topcubaşılık yapan Bali Süleyman Ağa'nın adı Gurd'du. Dulkadirli Bey'inin adı Alaüddevle Bozkurt Beydi.[348]

B. Ögel, "Türklerde aile büyüklerinin olduğu gibi, devlet içinde de devlet büyüklerinin adını söylemek tabu idi, yani yasaklanmıştı. Eski Türkler bunu yasaklama kelimesi ile değil **'Kang'** deyimi ile ifade ediyorlardı.

İ. Kafesoğlu hocamız ise, Kazak-Kırgızlar'da ki Kızıl Kurt, Ak Börü gibi insan isimleri totemcilikle ilgili değildir. Türk ad verme geleneğinde totemci hatırlara hemen hiç rastlanmaz, demektedir.[349]

Bu noktada, eski Türk inanç sisteminde totemcilik yok ise, Türk kültürlü halklarda kutsal hayvan inancı var mıdır, bu inanç nereden gelmektedir, bu inancın izahı ne olabilir? Kurt etrafında gelişen inancın izahı **don değişme** olabilir mi? Don değiştirme özlü birçok inanç Dedem Korkut Coğrafyasında hayatın her kesiminde görünür. Ancak uygulama adeta sıradanlaşmıştır. Ardanuç'ta koca evine gelen gelinin kaynanası başörtüsünü çıkarıp onun yerine kendi belirlediği yeni bir başörtüsü örter. Bunun

---

[348] Mehmet Eröz, **Türklerde Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1977.

[349] Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara,1980, s.11-12.

anlamı bundan sonra senin görünümünü bu örtü belirleyecek, demektir.[350]

Dedem Korkut kültür coğrafyası Türk dilli halklarından Nogaylarda yaşamayan çocukların yaşabilecekleri inancı ile çocuk bebekken **börü/kurt** donuna sarılır. Böylece çocuğun ölmeyip yaşayacağına inanılır.[351] Halk inançlarında koruyuculuğuna inanılan hayvanların pençe, tırnak post gibi muhtelif organlarından yararlanılır. Bunları taşıyan insanların ilgili hayvanın koruyucu gücüne de sahip olacağı veya bunlar vasıtasıyla korunabileceklerine inanılır. Kurdun kafa postu esnetilerek bundan geçirilen bebeğin de korunacağına inanılır. Uluğ Türkistan'ın kuzey bölgelerinde esletilmiş kurtağzı derisinden geçirilen bebeğe yukarıda da belirtildiği gibi, Börü ismi verilir. Çocuk kız ise, Börü Halı, Börü Nisa, Börü Can, erkek ise, Börü, Börü Bay, Börü bek, Cin Börü gibi isimler konulur. Ayrıca **Alkarısına** karşı kurdun postundan bir parça korunmak için yastığın altına konur. Güneydoğu Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında Kırmanca konuşan halkta gençler zifafta başarılı olamamışlar ise kurt postu üzerinde çiftleştirilirler.[352] Kurdun diğer vücut aksamından da yararlanmak amaçlı muhtelif inançlar vardır ve bunlar Dedem

---

[350] Ülkü Ünal, "Ardanuç'ta Düğün Geleneği", **Atabarı**, Temmuz 2003, s. 20-21.

[351] Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Ankara, 2007, s. 116.

[352] Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu Halk Kültüründe Kurt", **I. Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu**, Doğubayazıt, 07-11 / 2005.

Korkut coğrafyasının ortak inanç ve uygulamalarıdır.[353] Dedem Korkut Destanın da kurt ise, "Yüzü mübarek" şeklinde geçmektedir.

Kurt-insan ismi bağlantısı Türk halk tasavvufu ile izah edilebilir mi? Bozkır kültür ve medeniyetinin Amerika'ya taşıyıcıları olarak bilinen Kızılderililerde Kurt ve Bozkurt isimlerini görebiliyoruz. H.N.Orkun, 'Büyü veya kötü ruhlardan korunmak için bir Kızılderili isminin sorulmasını hakaret sayar, bir hayvan ismi veya Aptal, Salak, Kodoş, gibi şeyler söyler' diyor.[354] Kızılderililerdeki bu türden isimlerin Karaçaylardaki, Ayıcık, Kara ördek ve kuçik/İt balasından inanç içeriği itibariyle bir farkı yoktur. Nitekim Dedem Korkut tarihi coğrafyasında 1404 de Malatya'yı Memluklardan almış olan, Köpekoğlu Hüseyin, Sultan Gıyasttin'in babası Sadettin Köpek'in bu şekilde isim almış olmaları muhtemeldir.

Bize göre verilerini Dedem Korkut halk kültüründen alan Türk halk tasavvufunda kişioğlu'nun özelde kutsiyeti vardı ve bu kutsiyet kişinin isminde yansıtılıyordu. Kişioğlunun yer, gök, dağ, su od kültlerin de olduğu gibi bir iyesi vardı. Belki, 'bir ben vardır bende benden içeri' işte bu idi. Tanrı, Hakan, Ata ve nihayet kişioğlu'nun özünden kaynaklanan, kaynak bulan bir kutsiyet ve onun

---

353 Yaşar Kalafat, 'Sözlü Kültürde Bursa ve Yöresi Örnekleri İle Kurt", **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2005 Bursa**, Bursa, 2005, C.2 S. 415-423.

354 H.N.Orkun, " İsmin Kutsiyeti",**Türk Yurdu Dergisi**, Ağustos 1954, S. 2, s. 119-122.

hiyerarşisi vardı. Bu kutsiyetin edinilmesi, oluşması, artırılması kısmen ayrı bir bahistir.

Rahmetli O. Turan hocamız, insanların çocuklarına bazı isimler konulmazdı."Cengiz adı Türkçe Deniz gibi engin, büyük ve kudretli manasında kullanılmıştır. Nitekim 'Han' derecesinde bulunmayan devlet adamlarına 'Höl/Göl' unvan verilmiştir" demektedir.[355] Anadolu'da bazı yörelerde ağa kısmının isimleri halk tabakasından kimseler tarafından söylenilmez.

Dedem Korkut coğrafyasının birçok yerinde isim sorulurken, 'İsmini bağışla', 'İsmi âliniz nedir?', 'Adına kurban adını söyle' Hz. Ali için 'İsmi Mübarek' denilir. Bu ve benzeri örnekler isimden hareketle kişiye verilmiş kutsiyetin ifadesidirler. İsimden hareketle adres vermenin de inanç içerikli incelikleri vardır. Kişi dua ederken veya dua gönderirken ilgilinin isminden önce annesinin ismini söyler. Mesela, "Gülbeden kızı Nuriye'nin ruhu için "denir. Veya herkesin muradını verin derken de "Ayten kızı Dilem'in de" denilir

Ardanuç'ta gelin olmak üzere istenilen kız için kız evi oğlan evine 'hayır' diyecek ise, 'Bir daha bu adla bu kapıya gelmeyin' denir. Adın bir kültürdeki belirleyici özelliğini belirten daha güzel bir örnek bulunamazdı.[356]

---

[355] Prof. Dr. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi C. I-II,** İstanbul 1978 s. 119.

[356] Ülkü Ünal, "Ardanuç'ta Düğün Geleneği' , **Atabarı,** Temmuz 2003, s. 20-23.

Bir diğer benzeri örnekte ise, "Benim o isimde evladım yok dur.

Ebeveyn ile çocuk ve bu dünya ile öteki dünya arasında isimden hareketle bir bağ kurulmuştur. Karakoçan yöresinde, dünyaya gelişi izleyen ilk üç gün içinde kulağına ezan okunmadan isim verilmiş çocuğun Ruz-i Mahşer/Mahşer Günü'nde anne ve babaya yardımcı olmayacağına inanılır. Burada çocuğun dünyaya geldiği Recep, Ramazan gibi aylar, Bayram, Cuma gibi günler çocuğun ismini belirlerken böyle çocuklara "adiyle geldi" denir. Hayıt, Hayıt Murat, Hayıt Kul, kız ise, Hayıt Gül, Hayıt Ay ve bazen de namaz ismi konur. Doğum gününün dini bayrama rastlamış olmasında bir hikmet, bir keramet bayramdan gelen bir koruyuculuk, kutsanmışlık aranır. Adı Nezir Han olan kız çocuğu, hayatının her safhasında, mesela evlenirken adandığı veya nezir kılındığı evliya veya ziyaretten icazet, izin alır. Erkek çocuklar için de böyledir. Askere veya gurbete gidilirken bu türden kutsal mekânlar ziyaret edilir. Bu bir sahiplilik olayıdır. Nezir olunan erkek çocuğa Nezir Bay, Muhammed Nezir, Nezir Kul, Nezir Bek, Nezir Hoca gibi isimler konulur.[357]

Doğu Karadeniz Dedem Korkut coğrafyasında bu tanımlama yani sahiplilik, çocuk dünyaya geldiği günlerde ölen bir yakını var ise, onun ismini taşıyacağı için kullanı-

[357] Yaşar Kalafat, Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Sahiplilik/Adanmışlık" **I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu**, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

lır. Böyle hallerde isim bizzat telaffuz edilmez saklı tutulur çocuğa Efendi veya Bey denir.

Dedem Korkut yurdu inanç dünyasının batısından tespiti yapılan ölen şahsın ismi yerine bay veya efendi şeklindeki anmanın daha anlaşılır izahını, bu inanç dünyasının kuzey doğusundan Yakutistan'dan bulabiliyoruz. "Yakut Türkleri ölülerinin adlarını zikretmezler. Bundan dolayıdır ki, eski Türk kitabelerinde müteveffanın adı değil, unvanı yazılmıştır. Kutluğ, Kültekin, Küli, Çur, Bilge gibi isimlerin hemen hepsi birer unvandır.[358]

Halk sofizminde isimlerin özellikle insan isimlerinin etrafında mistik bir atmosfer oluştuğu ve her isimle bilinmeyen âleme bazı duyurular yapıldığına inanılır. Aynı isimden olan iki şahsın arasından geçenin dileğinin olacağına inanılır.

Dedem Korkut inanç coğrafyasının kırsal kesiminde kadın hiçbir zaman eşinin ismini anmaz. Esasen isim anmanın inanç içerikli boyutu eşin ismi ile sınırlı değildir. Eşinin ismini söylemede sakınca bulan hanım eşi için **'er kişi'** der. Bu tür inançlar Karaçay-Balkar kesimde daha yoğundur. Anadolu'da da erkekler hanımların isimlerine vermezler, onlara konulmuş lakaplarla onları anarlar. Eşlerine hatun, bizimki, küldöken gibi isimlerle hitap ederler. Böylece onların isimlerini anarak kara iyelerin dikkatlerini çekmediklerine inanırlar Altay Türklerinde **Küldö-**

[358] H.N.Orkun, **a.g.e., a.g.y.**

ken saygı duyulan hanımefendi demektir.[359] Bize göre küldöken tanımı od/ocak kültünden itibarını alan bir isimdir. Verilen isimlerden hareketle korunmanın sağlandığının birçok misali verilebilir. Hakkâri'deki 6 erkek evladı olan aile nazara karşı korunmak için 7. oğluna **Maşallah** ismini koyar.

Bulgaristan Türklerinde daha ziyade Ruscuk Dedem Korkut coğrafyasında da çocukların iki ismi olur. Bunlardan birisi evvelce konulmuş olan çocuğun asıl ismidir. Sağlıklı olmayan çocuklara ikinci bir isim daha verilmek istenir. Bunun için üç ayrı tabağa turda/çörek konulur ve bunların beherine bir isim verilir. Bu isimlerden birisi çocuğa ikinci isim olarak verilir. Böylece çocuğun sağlığına kavuşacağına inanılır. Sağlığı düzelmez ise bu uygulama tekrar yapılır.[360]

Halk tasavvufi çalışmaları sürdüren kimselere göre, iki isimli kimseye büyü yapmak zordur. Bu itibarla çocuklara iki isin konulması önerilir. İki isimli kimselere büyü yapılmasının zorluğu yıldız namedeki hesap işleminin uzunluğundan ve denk getirilmesindeki zorluktan olmalı

Bulgaristan'ın Şumnu Türklerinde çocuğa adını dedesi verir Çocuğun dedesi yok ise, ad çağırma/ad koyma

---

[359] Yaşar Kalafat, "Türk Mistik Kültüründe Er veya Er Tiplemesi",**VII Uluslar arası Türk Kültür Kongresi**, Gaziantep 26-30 Haziran 2006.

[360] **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan yayınları, Ankara, 2007. S. 126.

işlemi için komşulardan yaşlı ve itibarlı bir zat buyur edilir Burada köyün imamının da çocuklara ad koydukları olur. Burada da İsimler geçmiş nesillerden seçilir. Bununla amaç, ölen kimsenin ismi ile yaşamasını sağlamaktır. Dedem Korkut Kültür coğrafyasından Şumnu'da **diş toyu, saç toyu, ilk yürüme toyu** gibi toylar yoktur.

Bulgaristan Türklerinde eşler birbirlerinin isimlerini çok kere yalın halde ve doğrudan doğruya ifade etmezler, çocuklarının adlarından hareketle söylerler. 'Ali'nin babası' gibi anarlar. Hanımlar beylerinin isminin sonuna muhakkak efendi kelimesini ekleyerek söylerler. Mesela Hasan Efendi derler. Bu hal yüzlerine karşı da gıyaplarında da böyledir. Çiftler arasında isim belirtmeyerek tarafların birbirlerini falanın kızı, falanın gelini gibi adlandırma 'Sakınma' inancı ile ilgili olup, kara iyelere karşı koruma ve kurtulma amaçlıdır.

Rodos Türklerinde çocuğun ismini çocuk erkek ise babası, kız ise annesi koyar. İkinci çocuk kız da erkek de olsa ismini annesi koyar. Burada da çocuğun sağ kulağına ezan sol kulağına gamet okunur. Bazen çocuk için seçilen ismi çocuğun dünyaya geldiği ay belirler. Böyle hallerde Ramazan, Şaban, Bayram, Recep gibi isimler konur. İsimler tamamen Anadolu'da olduğu gibidir. Sagide, Aykay, Şansev, Bihter Bilse gibi isimler bize ilginç gelmişti. İkiz erkek kardeşlere; İbrahim-İsmail, Hasan-Hüseyin, Halil-İbrahim gibi isimler konulur.[361]

---

[361] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 464.

Balkan Nogay Türklerinde **Ad Toyu** adına aile yakınları dostları ile bir yemek yerler. Bu yemekte tabalgım/etli börek, kurabiye, çeşitli bisküviler, cantık'etli börek gibi taamlar ikram edilir.[362] Kafkasya Nogay Türklerinde çocuğa ismini baba tarafı ve ilk çocuğa ise, bizzat babası koyar. Çocuğa adı koyulanda, beşikte salganda/çocuk beşiğe ilk konulunca, kazay dotop/day durunca, ilk yürüyünce, saçı ilk tıraş yapıldığında, ilk dişi çıkınca toy yapılır. Noğay Türklerinde çocuğun doğduğu ilk gün, kendisine bir gömlek giydirilir. Bu gömlek 40 gün yıkanılmaz. Bu gömleğe **it kölek/it gömleği**, denir. Çocuğun 40 günü dolunca bu gömlek ite atılır. Böylece çocuğun kötü ruhların olumsuz tesirinden kurtulacağına inanılır. Türkistan'ın bazı yörelerinde çocuk sembolik olarak ite atılır ve böyle çocuklara **İt Almaz** denir. Böylece it dahi itibar etmedi mesajı verilmiş olunur.[363]

İt, Nogay halk inançları kültüründe sıradan bir hayvan olmayıp mitolojik önemi olan bir varlıktır. Adeta Nogay halk kültüründe it, diğer bir kısım Türk kültürlü halklardaki kurdun yerini almıştır. İt merkezli halk inançlarını Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında da izleyebiliyoruz. Gaziantep ve Oğuzeli yöresi **Barak**ları bu teşhisin şahitleridirler. Hocamız rahmetli Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş isimli kaynak eserinde Türk kültürlü halkların mitolojisinde İt Barakların yerini belirten açıklamalar yapmaktadır. Biz 'ulumak' isimli çalışmamızda, Türk

---

[362] Yaşar Kalafat, **a.g.e. a.g.y.**

[363] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 298.

kültür coğrafyasında it-kurt bağlantısı üzerinde durmaya çalışmıştık[364]

Nogaylardaki İt Gömleği Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında **40 Gömleği** olarak da bilinir. Bize göre inancın derinliklerinde koku inancı vardır. Gömleğe sinen bebeğin kokusu gömlekle birlikte ite atılmakla zararından çekinilen muhtemel kara iyeye yeni bir adres verilmiş ve çocuk halas edilmiş olmaktadır. Koku çok kere ak bir kuvveyi de taşıyabilir ve temsil edebilir. Türk kültürlü birçok halkta bu arada Balkanlar Dedem Korkut coğrafyasında kısmetinin açılmasını isteyen genç kızlar çeyizlerinden bir parçayı Cuma akşamları türbeye götürüp onu, oradaki yüce şahsın sandukasına örter daha sonra alırlar. Böylece kısmetlerinin açılacağına inanılır. Güneydoğu Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında, Hakkâri'de mahkemesi olan şahıs duruşmadan evvel gömleğini türbenin sandukasına örter orada bir gece kalan gömleği duruşmadan evvel giyer böylece yatırdan güç aktardığına inanılan gömlekteki hikmetin davasında ona yardımcı olacağına inanılır. Çerkezlerde ve coğrafyanın diğer halklarında çocukları yaşamayan aile çocuklarının ölmemesi için çok çocuklu bir aileden alınmış gömleği çocuklarına giydirirler ki inancın mahiyeti aynıdır. Karaçay-Malkarlarda ise, çok yaşaması

---

[364] Yaşar Kalafat, "Denizli ve Çevresinde Kurt ve Ulumak İle İlgili İnançlar" **Denizli Kültür Sempozyumu**, 6-8 Eylül 2006, Denizli.

istenilen çocukların iç çamaşırlarına yaşlı insanların giysilerinden kumaş parçaları yamanır.[365]

Dedem Korkut coğrafyası halklarından Çerkezlerde çocuğa adını koyan ona bir hediye alır. Çocuğa ad koymak itibarlı bir görevdir. Çocuk yaşadıkça onunla birlikte onun adı ve o adı koyan da yaşayacaktır. Birçok şenlikte olduğu gibi çocuğun dünyaya geliş şenliğinde de/ad toyunda da Çerkezlerin ünlü börekleri velibah yapılır. Çerkezlerde toy gibi mutlu yemeklerde 3 dilim velibah ikram edilir.[366]

Dedem Korkut kültür coğrafyasında döneminin ecdat yadigârı kültürü günümüze gelebilmiş ise, bunu kültürün güçlülüğü ve köklülüğüne borçluyuz. Bu kültürün varisleri miraslarına sahip çıkamamış, karşı kültürler ise bu sahipsizlik karşısında planlı bir yok etme uygulamasına geçmişlerdir. Acara, güney Kafkasya'nın güneyinde Kıpçak ve Oğuz yerleşim alanı oluşu ile Dedem Korkut kültür coğrafyasının karargâhlarından iken bu izlerin silinmesi için bazen dini ve bazen de milli kültür taassubu ile karşılaşılmaktadır. Bu bölgede isim konulması konusunda uzun zamandan beri ciddi bir baskı yaşamaktadır. Esasen kültür konusunda Türk kültürlü halklar bulundukları her coğrafyada Balkanlarda Kafkasya'da Orta Doğu'da baskı görmüşlerdir. Acar'da nüfus kaydına geçebilmek, okul kaydı yaptırabilmek evlenme, mülk edinme gibi hallerde kendisini göstermektedir. Bazı şuurlu Türk dilli aileler, alınması

---

[365] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları, III-IV,** Berikan yayınları, Ankara 2007, s. 365.

[366] Yaşar Kalafat **a.g.e.** s. 302.

mecbur edilmiş resmi Gürcü insan adının yanında Nana Havva, Nona Fadime, Çıra Ayşe gibi Türk isimleri de koymuşlar, ancak bu ikinci isimler aile içinde kalmıştır. Bazı ailelerin kültürlerini isim gelenekleri kapsamında yaşatma konusunda bu şansları da olmamıştır. Biz ismi Natiye, Malhazi, Merabi gibi olan Türklerle tanıştık. Bunlar anadillerinden bir tek kelime bilmedikleri gibi, kendilerine ait olmayan bir kültürden isim almanın kültürel kimliklerinin devamı konusunda bir felaket olduğunu da bilmiyorlardı.[367] Parmak basılmak istenilen husus birlikte yaşayan halkların isim alma konusunda karşılıklı etkilenmeleri değildir. Halkları birlikte yeni sentezlerle güzel isimler bulmaları da saygın bir husustur. Biz bir kültürün aleyhinde planlı bir uygulama ile sürdürülen inkâr ve imha politikasının halkların kültür kardeşliğine yakışmadığı üzerinde durmaya çalışıyoruz. Dedem Korkut coğrafyasında zamanla kurulan milli devletler Dedem Korkut kültürüne karşı adeta soy düşmanlığı yapmaktadırlar

Kafkasya Nogaylarında çocuklara Miyanda, Stalinbey, Stalinat, Vata Sibek, Kılınbek Rus veya yarı Rus insan ismi verilmeğe başlanmış ancak Kafkasya'daki bu uygulama kanuni baskı vasıtasıyla değil de daha ziyade güçlü olduğu kabul görmüş kültürün etkinliği ile olmuştur. Türkmenistan'da Sovyet döneminde dolaylı baskı Türkmen Türk kültürünü psikolojik baskı ile sindirme yöntemi izlenmiş Türkmen isimleri arasına Rus insan isimleri bu yola girmiştir.

---

[367] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 270.

Kafkasya'da Nogay Türklerinde bir ailenin kız çocuğu dünyaya gelince O'na 'Kırk davarın hayırlı olsun' denirdi. Bu ifade evlilik yaşı gelince kızlar için 40 davar kalın istenilmesinden ileri geliyordu. Kız ve erkek çocuğun önemsenmeleri bakımından 'erkek uşak daha yahşidir' denirdi. Dedem Korkut coğrafyasında, Nogaylarda erkek bala doğanda 'Çatanın çatanın tüpü/dibi berk olsun/soyunuz devam etsin' denir. Soyun devamlılığı ve törenin sürmesi çok önemsenir. Nogay Türklerinde doğan balaya, ad koyan, onu görmeye gelen hayır söz söyler ve dua eder. Dualar çocukla daima birlikte olsun diye, mollaya onun için koruyucu dua yazdırılır.[368]

Güney Türkistan'da durmayan/yaşamayan çocuğun yaşması için çocuğu özel esnetilmiş kurtağzı postundan büyükbabası veya büyükannesi geçirirse o çocuğun yaşayacağına inanılır. Özbek Türklerinde ad verme genelde doğumdan 7 gün sonra olur. Çocuğa adı **'Ad Koyma Toyu'** ile verilir..

Kuzey Afganistan Türkleri çocuklarına Allah'ın bin bir adından/sıfatından birini koyabilirler. Allah'ın ismi kültür coğrafyamızın bu kesiminde de yalnız başına ad olarak konulmaz. Çok kere Peygamberin ismi ile birlikte isim tamlaması yapılarak konur. Başka bir vesileyle diğer boyutları üzerinde durulduğu gibi, Mesela Cebbar değil de Abdül Cebbar veya Kulam Cebbar şeklinde konulur. Ana-

---

[368] Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s. 296.

dolu Dedem Korkut coğrafyasında bu neviden isimlerin zamanla bir Cebbar gibi bir bölümü kullanılır. Kutsiyeti nedeniyle çocukların kaldıramayacağı isimler arasında nur gibi isimler de vardır. Bu tür isimler de Nur Baki gibi ikinci bir isim tarafından ikmal edilir. Bu coğrafyada diğer peygamberlerin Nuh, Ham, Âdem, İshak gibi isimler kullanılabilmektedir. Babası İbrahim olan çocuğa İsmail ismi konulur. Hz. Muhammed'in ismi de yalın halde kullanılmak istenilmeğince Şeyh Muhammed, Pir Muhammed, Sofi Muhammed, Muhammed Nezir gibi isimler verilir.

Dedem Korkut kültür coğrafyasında ad merkezli veriler fevkalade çoktur. Mesela sünnetli doğan çocuğa, avucunun içi kanlı olarak doğan çocuğa veya altıparmaklı veya perdeli parmaklı çocuğa yorumlar yapılır isimler konur. Bazen de esmerlik sarışınlık gibi ten renklerinden hareketle üretilmiş isimler konulur.

Şam yöresi Türkmenlerinde çocuğun ismini babası koymuş olur. Konulacak isim mollaya kelamı kadim mollaya Kelam-ı kadım açtırılarak seçtirilir. İsim belirlendikten sonra, burada da sağ kulağına ezan sol kulağına gamet okunarak isim söylenilir. Sonra çocuğa hayır duası eder ve orada bulunanlar el açıp âmin derler. Dedem Korkut'un bu coğrafyasında çocuğa ismi, geçmiş büyüklerinden isim seçilerek 'ad vurulur' **Ad vurmak** bu yörede ad vermek anlamında kullanılmaktadır

SONUÇ

'Ad', Türk kültürlü halklar arasında yaşayan çok uzak Türk geçmişinden günümüze ulaşan bir kültür kotudur. Bu kotu Türk kültür coğrafyasında Uluğ Türkistan, Ural-Altay, Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlarda tüm zenginliği ile görebiliyoruz.

KAYNAKLAR

AHANDOV Ehliman; **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri,** haz. Semih Tezcan, Ankara 1978.

AKMATALİYEV Abdıldacan; **Kırgız Folkloru ve Tarihî Kahramanlar (Evlilik Gelenek ve Türküleri, Çocuk Folkloru, Edebî ve Tarihî Kahramanları),** Atatürk Kültür Merkezi Ankara, 2001.

AKYOL, Cafer; "Değerlerimiz", **Serhat Kültür,** Mart-Nisan 2011.

ALİYEVA, Tamilla; "Nevruz Halk Dramaları" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000.

ALPAUT, Aziz; "Bozkurt Bayramı", **Çınaraltı,** 27 Mart 1943, S. 79.

ALPTEKİN, Ali Berat; "Atasözü Bilmece ve Halk İnançlarının Nevruz'a Yansıması" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000.

BAŞAR, Sait; **Esmaü'l-Hüsnaya Göre Eski Türk Dinindeki Tanrı'nın Vasıfları,** 1982, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yayınlanmamış mezuniyet tezi.

— **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre,** Ankara 1990.

BAŞBUĞ, Hayri; **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1986.

BAYAT, Fuzuli; "Mitolojik Zıtlıklar Paradigmasında Baba-Oğul Mücadelesi", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume2/6 Winter 2009.

– **Mitolojiye Giriş**, Çorum, 2005.

BAYATLI, N. M. YAŞAR; **Türk Kültür Coğrafyasında Kerbela içerikli Halk İnançları" Uluslar arası Kerbela Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2010 Sivas.**

BEYDİLİ, Celal (Memmedov); "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvelerine İnanma/İzi-İye İnancı" **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler**, 2002.

BOZKURT, Fuat; **"Kaygusuz un Alevilikteki İşlevi"** yol, S.14,

BULUÇ, S.; "Şamanizm", **Türk Amaç**, 1942.

CAFEROĞLU, Ahmet; **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, C.I.

CELKAN, Hikmet; "Nevruz'un Tarihçesi", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000,

CUMAKUNOVA, Gülzura;, "Kırgızların Nooruz Kutlamaları", ", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000.

ÇAĞATAY, S.; "Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu" **I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri/Bildirileri**, Ankara, 1974.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; "Türk Destanlarında Bozkurt", **Bozkurt** Özel sayı, 19 mart 1968, s.11-12, Aziz Alpagut, "Bozkurt Bayramı" **Çınaraltı,** 27 Mart 1943, s.79, s.9; Atsız, "Bozkurt", **Bozkurt** Özel sayı, 1969.

ÇAY, A. Haluk; **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** Ankara 1993.

ÇAY, Abdulhalûk M.; **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü,** Ankara, 1989.

ÇAY, M. A.; **Anadolu'da Türk Damgası,** Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi, Ankara, 1983.

— **Her Yönüyle Kürt Dosyası** Ankara 1993.

— **Türk Ergenekon Bayramı/Nevruz,** Ankara 1993.

— **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I, Koyun ve Keçi Etrafında Gelişen Oluşan Gelenekler,** Ankara, 1990. Ertuğrul Danık, **Koç ve at Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları,** Ankara 1990.

— "Tunceli Mezar taşları ve Türk Kültüründeki yeri" **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan,** Ankara 1985.

ÇELİK, Ali; "Hayvanlarla İlgili Anlatılar" III. **Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni/Sempozyumu Bildirileri,** Adana 1999.

ÇINAR, Ali Abbas; **Türklerde At ve Atçılık,** Ankara, 1993.

ÇIPLAK, Nilgün; "Mersin Tahtacıları" **Halk Bilimi Araştırmaları,** Ankara, 2005.

ÇORUHLU, Yaşar;, **Türk Mitolojisinin ABC'si,** İstanbul 1999.

DEDE, Abdurrahim; **Batı Trakya Türk Folkloru**, Ankara 1978.

DELİÖMEROĞLU, Yakup; "Saha Türklerinde Isıakh Bayramı", **Nevruz ve Renkler**, Ankara 1996.

DOYMUŞ, Ergin; **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999.

DURKHEİM, Emile; **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, İstanbul 2005.

ECER, Vehbi; "Eski Türklerin Dini Haniflik İdi", **Töre Dergisi**, Mart 1983.

"Türklerin Eski Dini", **Töre Dergisi**, Aralık 1982.

"Eski Türklerde Vahdaniyet", **Töre Dergisi**, Ocak 1983, s. 140, s.62;

Hikmet Tanyu, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986.

EFENDİYEV, Rasim; Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX yüzyıla dek, Kenklik, Baki, 1980;

ELİYEV, Remil; "Efsenelerde Dağ Kultunün Struktü-Semantık Fonksiyonlarına Dair", **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler XXI**, Bakı 2006.

ERGİN, Muharrem; **Dedem Korkut Kitabı I**, Ankara, 1989.

ERHAT, Azra; **Mitoloji Sözlüğü** İstanbul, 1989

ERÖZ, Mehmet; **"Milli Destan ve Bozkurt Hakkında"** Bozkurt /Özel sayı/ 19 Mayıs 1968.

; **Türklerde Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1977.

ESİN, Emel; **"Böri"**, Bozkurt, özel sayı, 315/1972.

FIRAT, M. Ş.; **Doğu Anadolu ve Varto Tarihi**, Ankara, 1981.

GÖKOVALI, Şadan; **Mythologra (Söylem Bilim) ve Anadolu Söylenceleri** İzmir, 1990.

GÖLPINARLI, Abdulbaki; "Koç Halayı" **T.F.A.**, Ocak 1960, S.126.

GRAÇ, A. D.; "Dağ Keçisi Figürlü Eski Türk Mühür Tasvirlerin anlam ve Tarihlendirilmesi".

GÜLEN, M. Fethullah; **Enginliği İle Bizim Dünyamız İktisadî Mülâhazalar**, İstanbul.

GÜNGÖR, S.; **"Kevn'in Üç Vücudu"** Bandırma, 2008.

— **Tasavvuf Mektupları,** Burhaniye. 2008

GÜZEL A. – SEFEROĞLU, Ş.K.; "Türk Milli Kültüründe Babalar" **Erol Güngör İçin**, Ankara, 1988.

HAMİLTON, E.; **Mitologya, (Erekus Romen),** İstanbul, 1964,

Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi,** İstanbul, 1970.

HÜSEYİNOĞLU, Kamil; **Qedim Turan Mifden Tarixe Doğru,** Bakı, 2006.

İNAN, A.; "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler" **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1966-69.

— **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Eski Türk Dini**, Ankara 1980.

KALAFAT, Yaşar; "Tatar Efsaneleri" **Karadeniz Araştırmaları,** Yaz 2005.

— "Kaşkayi Türklerinde Sosyal Yaşam 1. Bölümü" **Yeni Düşünce** 16-12 Kasım 2001. 2. Bölüm, 23-29 Kasım 2001.

— **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005.

— 'Sözlü Kültürde Bursa ve Yöresi Örnekleri İle Kurt", **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2005 Bursa**, Bursa, 2005.

— "Alâeddin Keykubat'tan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak" **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu 6-7 Kasım 2008 Konya.**

— "Alanya Yöresinde Kilit-Bağ Kilitlemek - Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III.** 1999.1997.1998.1999.2001, Alanya 2004.; **Erdem** Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III. Eylül 2001.

— "Anadolu Dedem Korkut Coğrafyasında Türk Uluları ve Mesajları" **Türk Dünyası Araştırmaları,** Aralık 2001.

— "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm Veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti" **Geçmişten Günümüze Mezarlıklar Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu,** (18-20 Aralık 1998 AKSM-İstanbul) İstanbul 1999.

— "Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları" **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**, Kış 2004.

— "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu,** 22-23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008.

— "Aybastı Yer Adı ve Türk Halk inançları" **II. Aybastı Karataş Kurultayı**, Ordu, 17-18 Temmuz 2001, Ankara 2002.

— "Bahçelievler Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamaları", **Bahçelievler Kültür Sempozyumu**, 15 Ocak 2009.

— "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**, Çorum, 2008.

— "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008,

— "Dedem Korkut Yurdu Bayburt ve Yöresinde Ulucanlar", **IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri (05-06 Kasım 1998, Ankara)**, Ankara 1999.

— "Denizli ve Çevresinde Kurt ve Ulumak İle İlgili İnançlar" **Denizli Kültür Sempozyumu**, 6-8 Eylül 2006, Denizli.

— "Destani Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın", **Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Gelecegine , VI. Uluslar arası Folklor Konfransının Matarialları, 25-26 Kasım 2010**, Bakı 2010.

— **"Doğu Anadolu Halk Kültüründe Kurt I"** Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 17 Kasım 2005, **"Türk Halk İnançlarında Kurt Ağzı Bağlama"** Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı Kay-

seri 2006, baskıda **"Sözlü Kültümüzde Bursa ve Yöresi Örnekleri İle Kurt I"** II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 20-22 Ekim 2005 bursa, Bursa 2005.

— "Doğu Anadolu Halk Kültüründe Kurt", **I. Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu,** Doğubayazıt, 07-11 / 2005.

— "Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Çalışmalar" **Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Uluslar arası Sempozyumu,** 14-16 Mayıs 2008 Ankara.

— "Görebildiğim Dağıstan" **Avrasya Dosyası,** Yaz 1999.

— "Hakkâri Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Büyü **"Uluslar arası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu 06-8 Haziran 2007,** Hakkâri, Editör Oktay Belli, Ankara, 2008.

— "Halk İnançlarımızda Değirmen" **Folkloristik Prof. Dr. Umay Güney Armağanı,** Ankara 1996, s. 142-151; **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Şubat 1997.

Hatay ve Çevresi Örnekleri İle Kültürlü halklarda **'Fal'** İnancı", Hatay Tarih, Dil ve Kültür Bilgi Şöleni 11-12 Nisan 2008.

— "Hatay ve çevresi Örnekleriyle Türk Kültürlü Halklarda Fal İnancı" , **VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu (11-12 Nisan 2008 Hatay).**

— **"Karapapah Türkleri"** iktisat Fakültesi sosyal siyaset Konferansları Özel sayı 49 Kitap İstanbul, 2005.

— "Kurban İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı" **Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu** (İstanbul 25-26 Kasım 2004).

— "Orta Doğu Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda, 'Dişi İye' ler", **Dördüncü Uluslar arası Orta Doğu Semineri, (İlkçağlardan İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Orta Doğu)** 29-31 Mayıs 2009, Elazığ.

— **"Orta Toroslardaki Türk Halk İnançlarında At"** Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart 1998.

— "Pirden Bürüye", I. Tomarza Sempozyumu, 19-22 Haziran 2008 Kayseri.

— "Sivas Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Aşermek / Yeriklemek" **Türklük Bilimi Araştırmaları** 2002.

— "Türk Halk İnançlarında Baba İyesi'nin Mitolojik Boyutu" **VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 08-12 Kasım 1999** İstanbul.

— "Türk Halk İnançlarında Kurtla İlgili Yeni Tespitlerimiz" **Prof. Dr. Fikret Türkmen'e Armağan,** İzmir, 2005,

— "Azerbaycan-Anadolu-Suriye Sözlü Kültüründe Kurt" **II. Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni. Kayseri 10-12 Nisan 2006.**

— "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007.

— "Türk Kültür Coğrafyasında Zaman Kültürü ve Aras Havzası'nda Çarşamba **Kültü**", I.Uluslararası Aras

Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010 Kağızman.

— "Türk Kültürlü Halk veya Türk Kültür Coğrafyasına Dair" 10. **Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk ve Kardeşlik İşbirliği Kurultayı, Konuşma, Bildiri, Tutanakları ve Karar Metinleri**, 18-20 Eylül 2006 Antalya Türkiye, Ankara 2007.

— "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi Ruhlar/İyeler" **Dördüncü uluslar arası Orta Doğu Semineri**, 29-31 Mayıs 2009 Elazığ.

— "Türk Mistik Kültüründe Er veya Er Tiplemesi",**VII Uluslar arası Türk Kültür Kongresi**, Gaziantep 26-30 Haziran 2006.

— "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995. s. 297-307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Mart 1997.

— "Zile Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Demir İnancı" **Tarih ve Kültürü İle Zile Sempozyumu**, 09-12 Ekim 2008.

— **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, İstanbul, 2004, Yeditepe.

— **Altaylardan Anadolu'da Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul 2004.

— **Bakü Ceyhan Kültür Hattı / Sosyal Antropoloji Araştırmaları** Ankara, 2000.

— **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II**, Ankara 2007.

— **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** Ankara 2005.

— Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları Ankara, 1999.

— **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 5. Baskı, Ankara, 2006.

— **Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları) Ankara, 2000.

— **Halk İnançlarından Mitolojiye-1 Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Ankara, 2009.

— **İran Türklüğü, Jeokültürel Boyut**, İstanbul 2005.

— **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara, 2009.

— "Halk İnançlarından El Sanatlarına" **I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu (24-26 Nisan 2008) Ankara** Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2008.

— **Kırım-Kuzey Kafkasya/Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kırım-Dağıstan-Kuzey Kafkasya Gezi Notları ve Türk Halk İnançları) Ankara 1999.**

— Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Sahiplilik/Adanmışlık" **I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu**, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

— **Türk Kültür Coğrafyasında Kerbela içerikli Halk İnançları" Uluslar arası Kerbela Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2010 Sivas.??**

— **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Yukarı Eller,** Ankara, 2008.

— **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I Türk Halk İrfanında Kurt,** Lalezar, Ankara 2007.

— **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller,** Berikan yayınları, Ankara, 2008.

— **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları Dedem Korkut Ak Koyunlu Coğrafyası,** Ankara, 2008,

— Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar **Erciyes,** Aralık 2000.

KAMALOV, İlyas; "Tatar Efsaneleri" **Karadeniz Araştırmaları,** Yaz 2005.

KEYANİ, Mehmet; "Kaşkayi Türklerinde Sosyal Yaşam 1. Bölümü" **Yeni Düşünce** 16-12 Kasım 2001. 2. Bölüm, 23-29 Kasım 2001.

KIRKINCI, Mehmet; **Ruh Nedir?,** İstanbul 1983.

KIRZIOĞLU M. F., "Ermanya/Yukarı Eller Tarihinin İç Yüzü", **Belleten,** C. 50, s. 198 Aralık 1986.

KOŞAY, Hamit Zübeyr; "Doğu Anadolu Mezartaşları, Koç ve koyun Heykelleri" **Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi,/Ankara 19-24 ekim 1959/** Ankara 1962.

KÖPRÜLÜ, Fuat; **İlk Mutasavvıflar,** Ankara 1966.

KÜÇÜK, Sabahattin; "Erzurumlu Divan Şairi Nef'i'nin Şiirlerinde At ve At Sevgisi" **Bütün Yönleri İle Erzurum Kültürü Sempozyumu,** Erzurum,

MAKAS, Zeynelabidin; "Türk Bahar Bayramı Geleneği ve Nevruz", **Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu, (23 3 1990 Kayseri,** Erciyes Üniversitesi Kayseri, 1992.

— "Türk Kültüründe Nevruz", **Türk Dünyası Araştırmaları,** İstanbul, 1987.

NEBİYEV, Azad; **Azerbaycan'da Nevruz**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

— **İlahır Çerşembe**, Bakı, 1992.

NERİMANOĞLU, Kamil Veli; **Özümüz Sözümüz**, Bakı 2005.

OCAK, A. Yaşar; Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyamen kabeleri, Ankara, 1984.

ORKUN, H. N.; "İsmin Kutsiyeti",**Türk Yurdu Dergisi,** Ağustos 1954,

— **Eski Türk Yazıtları, Bitig,** p47.III. cilt., İstanbul 1940.

ÖGEL, B.; **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1989.

ÖZARSLAN, Metin; "Erzurum'da Hıdrellez İle İlgili İnançlar ve kimi Uygulamalar", **Türkbiliğ,** 2000/1, s.2003-2008.

ÖZEK, Ali; **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Ankara, 1993.

POUL B. Henze; "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar -Tarihsel ve İşlevsel Karşılaştırma-",

Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları Diğer Azınlıklar, Editor, S. Enders Winbosh, Ankara, 1988.

SADIK, Hüseyin Mehemmedzade; Kara Mecmua, Şeyh Sefieddin Erdebili'nin Şe'irleri, Sözleri, Öyüdlerri ve Menkıbeleri Tahran, 2001.

SAKAOĞLU, Saim; **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu**, Ankara, 1980.

SAYAR, Ali; **Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya Bekdik Türkmenleri'nin Kültürü ve Kökleri**, Konya, 2008.

SEFEROĞLU, Ş.K.; "Hocam Hakkı Dursun Yıldız", **Türk Kültürü**.

SEYİDOĞLU, **Bilge; Mitoloji, Metinler, Tahliller,** Kayseri,1995, S.H. Hooke Ortadoğu Mitolojisi C....) Ankara 1991,

ŞENEL, Mustafa; "Çıkmaz Ayın Son Çarşambası Deyimine Olumlu Bir Bakış" **Uluslar arası Türklük Bilgisi Sempozyumu** (25-27 Nisan 2007-Erzurum).

ŞEŞEN, Ramazan; **Harran Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993.

ŞİMŞEK, Esma; "Azerbaycan Türklerinde İlahır Çerşembeler ve Eski Türk Dini ile Paralellikleri" **Türk Kültüründe Nevruz V Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (15-16 Mart 2002)** Diyarbakır) Ankara 2002.

TEMİR, A. "Türkçe Kül Tigin ve Moğolca Od Çiğin Adları İle İlgili Tartışmalar Üzerine", **Şükrü Elçin Armağanı,** Ankara, 1983.

TOGAN, A. Zeki Velidi; "Bozkurt Efsanesi" **Bozkurt,** Özel Sayı, 1969.

TOPÇU, Nureddin; **Mevlana ve Tasavvuf**, İstanbul 1974.

TURAN, Osman; **On iki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, 1949; İvan Manolof, "Türk Takvimi", **Türk Yurdu, Ocak 1930.**

— **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi C. I-II,** İstanbul 1978.

UÇAR, Nail; "Ak ve Kara Günümüzde At" **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Kasım 1988.

URAZ, Murat; **Türk Mitolojisi** İstanbul, 1992

ÜÇER, Müjgan; "Anadolu Selçukluları'nın Taş Bezemelerindeki Hayat Ağacı Motifi ve Kültürümüzdeki Yeri", **I. Uluslar arası Türk Tıp Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 1** Ed. Ayşegül Demirhan Erdemir vd. 20-24 Mayıs 2008 Adana.

ÜNAL, Ülkü; "Ardanuç'ta Düğün Geleneği' , **Atabarı,** Temmuz 2003.

YAVUZ, Edip; **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968.

YOLOĞLU, Güllü; **"Çarşambalar"** www.kaspi. Az/fevral/26/serbest. htm-.69k-.

— "Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm", **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000.

YUGUŞEVA, Nadya; "İslâmiyet Öncesi Türk Dinî hayatı İçinde Nevruz'un Önemi ve İşlevi" **Türk Dünyası'nda Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000,

YUVALI, Abdulkadir; "Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri" **Nevruz**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1995.

ZİYA, Yusuf; **Türklerin İslamlıktan Evvel Dinleri**, 2005 Ankara.

KAYNAK KİŞİLER

Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar

Kaynak Kişi; Eli Beranzade.

Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

Kaynak Kişi; Saadet Şıhaliyeva.

Kaynak Kişi; Sabahattin Güngör.

Kaynak Kişi; Seyfeddin Altaylı.

Kaynak Kişi; Şükran Akyürek

Kaynak Kişi; Yusuf İsak, Şam'da yaşamakta olan Golan Türkmenlerinden.

Kaynak Kişi; Zeynelabidin Makas.

DİZİN

1

12 Hayvanlı Türk Takvimi, 123

3

3 taşı su, 123

4

40 Gömleği, 248

7

7 tongal, 81

A

Abaası, 197
Aban, 118
ab-ateş, 80
Açar Piri, 115
ad değiştirme, 232
ad değiştirme günü, 217
ad günü, 217, 230
ad hayrı, 217
ad kaldırma, 232
Ad Koydu, 233
Ad Koyma Toyu, 251
ad toyu, 217, 247
ad verme toyu, 223, 238
Ad vurmak, 252
Addı Çarşamba, 108
adsız, 217, 218
afagan, 202
Ağ Çarşamba, 84
Ağaç Kültü, 126
Ahır Çarşamba, 76, 84, 109
Ak Yel, 108
Akçaağaç, 186
Al Karası, 197
Al Karısı, 194, 198
Al, Albıs, 197
Albastı, 197
Alkarısı, 197, 240
Almış, 197
alt dünya, 105
Ana, 192
Anahtar, 115
Arap, 118
Arbak, 21
Ardıç Tütsüsü, 113
Arvak, 21
Aslan Bab, 22
Asohay, 60
aşerme, 66
Atalar Kültü, 85, 126
ateş, 197
ateş falı, 110
Ateş Kültü, 97, 126
Ateş Topları, 114
aydan, 15
aydanlık, 15
Aydar/Ayder/Hayder/ Haydar, 224
Aydaş/Aytaş/Aydeş, 225
Aylık Kesilmesi, 225
ayna, 198
Aysıtı, 192
Azer, 109
Azerkan, 109

B

bab, 20
Baba çıka, 19
Baba Gulgul, 83
Baba Tutsun, 19
Baba Vura, 19

Babalara Gelesin, 19
Baca - Baca, 78
Baca Baca Gezme, 85
Bağ, 119
bağlanmış, 55
bahıt, 110
Balık, 195, 205
Barak, 247
basmak, 16
Bay, 234
Bebek Görmesi, 223
ben, 224, 225
Berte, 114
Beşiğe Salma Toyu, 238
Beşik Bölegen, 233
Bey Şahı, 67, 98
börü/kurt, 240
Burkut Ata, 22
butka, 220, 223
butka saçı, 224
büyü bozma, 53

C

cazı/cadı, 203
Celal Baba, 83
Cılgayak, 77
Cinli dağ, 17
Cuma, 83

Ç

Çarşamba, 76, 77, 83
Çarşamba Duvarı, 96
Çarşamba Hatun, 82, 204
Çarşamba Karısı, 96
Çarşamba Pazarı, 96
Çarşamba Yemeği, 113
Çay Abbas Ziyafeti, 64
Çerşembe Garışığı/Karışığı, 92
Çerşembe Süri, 109
Çıkarma, 79
Çıkmaz Ay, 94
Çıkmaz ayın son Çarşamba günü, 94
Çıt Çıgarru, 113
Çile Çıkarma, 116
Çille Kovması, 78
Çocukla arın anası, 64
Çömçe, 108
Çömçe Gelin, 203

D

dağın ruhu, 194
Daun Çıka, 23
Daun Vura, 23
davara, 201
Deemgilden taşı, 228
Delik Taş, 99
delikli taş, 228
demir, 124
Deniz Karısı, 198, 199
Dil Açma, 222
dini ad, 217
Dipsiz Dünya, 195
diş toyu, 246
dişi kişi, 191
diyaloga, 231
Doğrucu Çarşamba, 78
don değişme, 239

E

Ebe Adı, 236
Ebem Kuşağı, 191
ek ad, 236
Eksik emek, 64
elma, 83
Elqem, 185
enkebit basması, 201

er kişi, 191, 244
Erişiye, 228
erkek at, 197
Ev Anası, 194
Ev sahibi, 64
Evliya Nişanı, 225
Evvel Çarşamba, 117
Ezel Çarşamba, 117

F

Fatma Ana, 192
Fatma Ana Kuşağı, 191

G

Gabir/Kabir üste getme/gitme, 88
Gara Bayram, 89
geçici ad, 217
Geyik Baba, 146
Geyik Binen Baba, 146
Geyikli Baba, 146
Gırç, 96
gilever/kırmızı yel, 108
Godi-Godi, 204
Goduk Kırtı, 84
göbek adı, 217, 236
Gök kuşağı, 191
Gözel Çarşamba, 117
Gül Çarşamba sı, 117

H

Haberci (Cıdırcı, müjdeci) Çarşamba sı, 80
habis, 182
Hacı Bektaş Veli, 99
Hal, 225
hami, 182
Hediye Çarşamba, 78
Heydar Baba, 119
Heyder Çarşamba, 108
Hezri/Yeşil Yel, 108
Hıdır Nebi, 232
Hızır, 204
Horasan Baba, 22

I

Ihı Ak, 60
Isıakh Bayramı, 90
Issık Baba, 22
Issık Göl, 22

İ

İkinci Çarşamba, 76, 108
İkkizak, 229
İlahır, 76
İlin Ahir, 85
İlin-Ayın Axır Çarşamba sı, 80
İlk Çarşamba, 76
ilk yürüme toyu, 246
İneke, 226
isim alma, 220
isim bozma, 220
isim değiştirme, 220
ismi ile geldi, 219
İt, 247
İt Almaz, 247
it kölek/it gömleği, 247
iye, 182

K

Kabir-Üstü, 85
Kamlık Bayramı, 77
Kang, 239
Kapı Basma, 114
Kapı- Kapı, 114
Kapı Pusma, 109, 114
kara, 201
Kara Albastı, 197
Kara Çarşamba, 78, 84

kara iyeler, 234
Kara kura, 197
Kara Yel, 108
Karabasan, 200
karakura, 202
karalara gelesin, 94
Karataş, 186
kaşık, 64
Kaşık düşmanı, 64
katır doğuran Gün, 92
Kazan, 96
Kepçe Gelin, 194
kerpiç galağı, 97
kırık ayna, 64
Kırk Banyosu, 110
Kırk Uçurma, 79
Kırklama, 79
Kırmızı Albastı, 197
kız şahı, 67
kilit, 115
kilit açma, 55
Kişioğlu, 191
Konuşmadan Yayık Yayma, 117
koruyucu ad, 217
kömür, 124
kömür karası, 85
Körmez, 63, 200
körmös, 181
Köroğlu, 104
Kulak Asma, 114
kurd, 186
Kurt Ana, 101
Kurt Ata, 101
kurt dede, 232
kurt donu, 101
kurt nine, 232
Kurt Oyunu, 101
kurt yüreği, 232
kurtağzı, 100
kurtağzı bağlamak, 120
kut, 181
kül, 110, 112
kül suyu, 112
Kül Tiğin, 112
Küldöken, 65, 245
küle, 113
Külekli Çarşamba, 108

L

lal su, 81

M

Madaur taşı, 228
Maşallah, 245
Meckey, 195
Mezar, 113
Mıstan, 195
milah, 79
milli ad, 217
minber, 104
Mutsan Eskey, 195

N

Nava, akarsuya gitme, 78
Nevruz, 204
niyet, 107

O

ocak, 56
Ocak Prensi, 112
Od Çarşamba, 76, 109
Od Çiğin, 112
Od Piri, 105
od/arç, 89
Odun, Ateşin Ruhu/iyesi, 87
orman saçısı, 87
ot galağı, 97

Ö

Ökkeş Baba, 225
Ölü Bayramı, 85
Ölü Çarşambası, 80, 89
Öykülerle anlatıldıkça paylaşıldıkça ötekinin etkisiyle değişir böylece halk öyküleri şekillenir., 9
özüt, 181

P

Pay, 78
Perili Vadi, 17
Piçen, 195
Pir Kültü, 126
Piri Kamber Ata, 22
Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Baba, 22
Pülenberi, 114

R

ruh, 181
Ruh Azması, 88
ruh gözüy, 186

S

saç toyu, 246
saçı, 87, 223
sahip, 182
sahipli, 54
sahiplilik, 204
salkın, 181
Sarı Albastı, 197
Sarı Seç/Sarı Saç, 205
sarışın kız, 54
Satı, 225
Satılmış, 225
Sedde, 109
Semeni, 114
ses saklamak, 117
Sıhrı Zatlar, 194
Son Çarşamba, 76, 77
su anası, 201
Su Çarşambası, 76, 77
su iyesi, 59
Su Kültü, 126
su saçısı, 87
Su Salası, 201
su-ateş, 80
Sular Nevruzu, 117
Sultan Nevruz, 82
suluk, 87
Suya Yüzük Atma, 116
Suyun Nesîbesi, 119
Suyun Ruhu, 118
süne, 181
Süpürge, 111
sür, 181
Süt Gölü, 185
süt saçısı, 90

Ş

Şal Atma, 124
Şal Sallama, 78
Şehriyar, 109
Şerşembe, 93
Şeytan Geçidi, 17
Şıvat, 198
şirk, 86
Şubat Karısı, 199

T

takma ad, 236
Tanrı nizamı, 36
tasa bakmak, 53
taş kesilme, 58
tavaf, 105, 228
tayy-ı mekân, 188
Tek Gün, 85, 91

Tengri Dağı, 17
Ters, 201
ters motifi, 191
tezek galağı, 97
tılsım çözme, 53
tongal, 96
tonkal, 96
tonkar, 96
tonku, 96
Toprak Çarşamba sı, 76
Toprak Kültü, 126
toprak saçısı, 87
toprak-rüzgâr, 80
Torpag/Toprak
Çerşembesi/Çarşambası, 109
Tös, 21
Tuzlu Ekmek, 121
Tuzlu glik, 121
Tüban Ruhlar, 194
tüfeği bağlı, 56
Türeyiş nizamı, 36

U

U İçine, 183
Ubırlı Karak, 194
Ubırlı Karcık, 195
Ukolo Toy on, 183
ulu ana, 194
ulu ata, 194
Uluata, 226
Umay, 197

Ü

Ülgen, 91
Üsgü, 108
Üsgü Gecesi, 108
üskü, 81
üzerlik, 96

V

Vampir Ubır, 194
Vasf-ı hâl, 115
Vergili, 228

X

xak-bad, 80

Y

yağmur damadı, 53
yağmur gelini, 53
Yalancı Çarşamba, 80
Yalmavız, 195
Yaş Gümü, 230
Yayık Göl, 185
Yeddi Levin Gecesi, 114
Yedi Taş, 123
Yel Çarşambası, 76
Yelli Çarşamba, 108
Yer Çerşembesi, 109
yerikleme, 66
Yerin Ruhu/iyesi, 87
Yılan, 118
Yılbaşı Bayramı, 77
yıldızname, 220
Yir Ene/Yer Ana, 194, 210
Yirçi, 210
Yuha, 195
yula, 181
yumurta, 124
Yurt Anası, 194
Yüz Görümlüğü, 222

Z

Zengi Ata, 22
Zerdüşt, 105
zıtlı/alası, 191
Ziyaret Beni, 225

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA

MİTLER

Dr. Yaşar KALAFAT

Türk kültür bölgelerinde ve bu bölgeleri oluşturan halkların arasında kendisini daha fazla hissettiren kültürel stratejilerin emperyalist politikaları, halkların demokratik kültürel dayanışmalarının önemini, günümüzde çok daha fazla zaruri kılmıştır.

Yaşatılan uygulamalarla millet olmanın önemi giderek yok sayılırken, kardeş halklardan yapay millet oluşturma uğraşları hızlandırılmıştır. Türk kelimesinin içi planlı bir şekilde boşaltılmak istenilmekte, buna paralel olarak da, milletperver anlamında olan milliyetçilik, kavmiyetçilik veya ırkçılıkla eş anlamda kullanılmakta ve etnik milliyetçilik teşvik edilmektedir.

Millet, etnik kökenine bakılmaksızın onu meydana getiren halkların bütününden oluşmuştur. Millet olma sürecini tamamlamış toplumlarda halkın yekûnu milleti oluşturur. Türk milleti, Türkiye Cumhuriyetini kuran halktır. Cumhuriyetin mensubu halklar, görevlerinde ve haklarında eşittirler. Millî bütünleşme inkârcılığı gerektirmez ve o, asimilasyon da değildir.

Milletini seven, onun derdini dert edinen ve onun mutluluğu ile bahtiyar olan anlamında milliyetçi, vatansever kimse, halkının her kesiminin milliyetçisi vatanseveridir. Milletsever olmak, kabile veya bölge severliğin üzerindedir. Bu ortak sevgiden millî güç doğar. Bu gücün birlikteliği emperyalizm karşısında millî mukavemeti artırır. Bu mukavemetin mayası da, harcı da halk kültürüdür. Halk kültüründe, ortakların demokratik bir saf oluşturmaları bu gücün yenilmezliğini sağlar.

BERİKAN YAYINEVİ

ISBN-10: 975-267-557-3

9 789752 675575